

UNIVERZITA V NOVOM SADE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

INTERDISCIPLINÁRNY PRÍSTUP K SÚČASNÝM
PROCESOM V SLOVENSKOM JAZYKU,
LITERATÚRE A VZDELÁVANÍ V KONTEXTE
SLOVENSKO-SRBSKÝCH RELÁCIÍ VO VOJVODINE

Zborník štúdií

Marína Šimáková Speváková (ed.)

Filozofická fakulta
Nový Sad 2018

Univerzita v Novom Sade
Filozofická fakulta v Novom Sade
Dr. Zorana Đinđića 2
www.ff.uns.ac.rs

Za vydavateľa
Prof. Dr. Ivana Živančević Sekeruš

**Interdisciplinárny prístup k súčasným procesom v slovenskom jazyku,
literatúre a vzdelávaní v kontexte slovensko-srbských relácií vo Vojvodine**
Zborník štúdií

Editorka
Marína Šimáková Speváková

Recenzenti
prof. PhDr. Marta Součková, PhD., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
v Prešove
prof. PhDr. Soňa Kariková, PhD., Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici
doc. Dr. Zuzana Čížiková, Filologická fakulta Univerzity v Belehrade
doc. Dr. Dalibor Sokolović, Filologická fakulta Univerzity v Belehrade

Jazyková korektúra
Autori a autorky

Preklad a korektúra anglických častí
Sabina Halupka-Rešetar

Technická redakcia
Igor Lekić

ISBN
978-86-6065-460-3

Elektronické vydanie
<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-460-3>

Publikáciu zverejňujeme v rámci projektu Pokrajinského sekretariátu vysokého vzdelávania a vedeckovýskumnej činnosti č. 142-451-2663/2017-01 Interdisciplinarni pristup savremenim procesima u slovačkom jeziku, književnosti i obrazovanju u kontekstu slovačko-srpskih relacija u Vojvodini.

This volume is the result of research conducted within project no. 142-451-2663/2017-01 Interdisciplinary approaches to contemporary processes in Slovak language, literature and education in the context of Slovak-Serbian relations in Vojvodina, funded by the Provincial Secretariat for Higher Education and Scientific Research.

Všetky práva vyhradené. Nijaký text z tejto knihy nesmie byť použitý v akejkoľvek forme na ďalšie šírenie bez predchádzajúceho písomného súhlasu autora alebo vydavateľa.

No part of this publication may be reprinted, reproduced or utilized in any form without permission in writing from the autor, as the holder of the copyright.

Obsah

ÚVODOM	7
Zoroslav Spevák TEORETICKO-METODOLOGICKÉ VÝCHODISKÁ VÝSKUMU RODOVEJ CITLIVOSTI UČEBNÍC PRE NIŽŠIE ROČNÍKY ZŠ S VYUČOVACÍM JAZYKOM SLOVENSKÝM V SRBSKU	11
Ruženka Šimoniová Černáková VPLYV DVOJJAZYČNOSTI NA OSOBNOSŤ: TEORETICKÉ KONCEPTY A PREHĽAD NIEKTORÝCH VÝSKUMOV	21
Marína Šimáková Speváková TEORETICKÉ PODKLADY K VÝSKUMU PREKLADOV SLOVENSKEJ LITERATÚRY DO SRBČINY	35
Zuzana Týrová EKOLINGVISTICKÉ ASPEKTY SLOVENSKO-SRBSKÉHO BILINGVIZMU VO VOJVODINE (TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ)	47
Jasna Uhláriková FRAZEOLÓGIA V UČEBNICIACH SLOVENČINY PRE VYŠŠIE ROČNÍKY ZÁKLADNEJ ŠKOLY VO VOJVODINE (ANALÝZA UČEBNICE PRE 5. ROČNÍK)	59
Anna Makišová DÍVADELNÉ HRY JANA HRUBÍKA Z JAZYKOVÉHO ASPEKTU	71
Jarmila Hodoličová PRÍSPEVKY DOLNOZEMSKÝCH AUTOROV V ČASOPISE <i>ŽIVENA</i> (1910 – 1924)	79
Adam Svetlík HISTORIOGRAFICKÁ METAFIKCIA V KNIHÁCH <i>PÄŤ ROČNÝCH OBDOBÍ</i> <i>A TRI ŽENY, DVAJA MUŽI A JA...</i> VIERY BENKOVEJ.....	99
Daniela Marčoková MINULOSŤ SLOVÁKOV V UČEBNICIACH DEJEPISU PRE ZÁKLADNÚ ŠKOLU V SRBSKU	109

Contents

INTRODUCTION	7
Zoroslav Spevák THEORETICAL AND METHODOLOGICAL STARTING POINTS FOR RESEARCH INTO GENDER SENSITIVITY IN SERBIAN TEXTBOOKS FOR LOWER GRADES OF ELEMENTARY SCHOOL WITH SLOVAK AS THE LANGUAGE OF INSTRUCTION	11
Ruženka Šimoniová Černáková THE EFFECT OF BILINGUALISM ON PERSONALITY: THEORETICAL CONCEPTS AND LITERATURE REVIEW	21
Marína Šimáková Speváková THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE TRANSLATION ANALYSIS OF SLOVAK LITERATURE INTO SERBIAN	35
Zuzana Týrová ECOLINGUISTIC ASPECTS OF SLOVAK-SERBIAN BILINGUALISM IN VOJVODINA (THEORETICAL BASES)	47
Jasna Uhláriková PHRASEOLOGY IN TEACHING HIGHER GRADES OF ELEMENTARY SCHOOL IN VOJVODINA (ANALYSIS OF FIFTH-GRADE SLOVAK LANGUAGE TEXTBOOKS)	59
Anna Makišová A LINGUISTIC ANALYSIS OF JAN HRUBÍK'S PLAYS	71
Jarmila Hodoličová TEXTS OF AUTHORS FROM THE LOWLANDS PUBLISHED IN THE JOURNAL <i>ŽIVENA</i> (1910 – 1924)	79
Adam Svetlík HISTORIOGRAPHIC METAFICTION IN VJERA BENKOVA'S <i>PĚT ROČNÝCH OBDOBÍ</i> AND <i>TRI ŽENY, DVAJA MUŽI A JA</i>	99
Daniela Marčoková THE HISTORY OF SLOVAKS IN ELEMENTARY SCHOOL HISTORY TEXTBOOKS IN SERBIA	109

ÚVODOM

Zborník štúdií *Interdisciplinárny prístup k súčasným procesom v slovenskom jazyku, literatúre a vzdelávaní v kontexte slovensko-srbských relácií vo Vojvodine* je vedeckým výstupom riešiteľov rovnomenného projektu, ktorý podporil Pokrajinský sekretariát vysokého vzdelávania a vedeckovýskumnej činnosti Autonómnej pokrajiny Vojvodiny. Autormi štúdií sú vedeckí pracovníci troch oddelení Univerzity v Novom Sade: Oddelenia slovakistiky a Oddelenia pedagogiky Filozofickej fakulty v Novom Sade a Katedry spoločenských vied Pedagogickej fakulty v Sombore. Zborník obsahuje deväť štúdií a jeho cieľom je z viacerých zorných uhlov reflektovať súčasný stav v jazyku, vzdelávaní, literárnej produkcii, interkultúrnych väzbách s dôrazom na prepojenie jednotlivých vedných disciplín. Predkladané štúdie ponúkajú súčasné teoreticko-metodologické prístupy k výskumu uvedeného stavu, podnetné analyticko-interpretáčne sondy do konkrétnych textov, ako aj potrebné prehľady. Súbor príspevkov na jednom mieste znamená nielen prezentáciu rôznych pohľadov na skúmaný jav, ale predovšetkým diferencovanejšiu a podnetnejšiu odbornú reflexiu problematiky. Zborník ako celok je smerodajný i v tom, ktoré oblasti súčasných procesov v písomníctve a vzdelávaní vojvodinských Slovákov, ako aj podnety v interkultúrnej komunikácii budú predmetom výskumu v budúcnosti.

Zjednocujúcim kritériom zoskupenia autorov a autoriek je ich primárne vedecké zameranie na oblasti pedagogické, psychologické, jazykovedné a literárnovedné a potreba poukázať na možné prepojenia vedných odborov vo výskume so zreteľom na širší kontext. Kompozícia príspevkov je organizovaná na podklade kritéria akceptovanej interdisciplinarita v jednotlivých textoch (pedagogika – rodovo citlivý jazyk, psychológia – jazyk, literárna veda – translatológia, lingvistika v širšom kultúrnom kontexte), teoretickosti, analytickosti a interpretačnosti, tiež sledovania osi súčasnosť – minulosť. Tak sa v zborníku dajú vypožorovať dva celky: teoreticko-metodologický a analyticko-interpretáčny, v rámci ktorého evidujeme súčasný aspekt (ako východiskový pohľad projektu) a aspekty minulosti v textoch so zreteľom na ich impulzy v súčasnosti. Primárnym východiskovým bodom projektového výskumu bola interdisciplinarita a aspekt súčasnosti.

V prvej štúdií sa pozornosť zameriava na problematiku rodovej citlivosti a rodovo citlivého jazyka vo výskume v západnom svete, Slovenskej republike a v Srbsku

a v rámci toho sa ponúkajú bázové teoretické a metodologické predpoklady pre analýzu učebníc slovenského jazyka v Srbsku, hypotézy a očakávané výsledky. Efekty dvojjazynosti na osobnosť skúma druhá štúdia reflektujúca teoretické koncepty predmetu a výskumy vo svete, vo Vojvodine, ako aj v kontexte slovensko-srbskej dvojjazynosti. Prínosom sú odporúčania pre ďalšie výskumy dvojjazynosti v príslušných reláciách (efekt zmeny kultúrneho rámca, kultúrna akomodácia, postoj voči svojmu a inému jazyku atď.). Ďalšia teoretická štúdia vymedzuje východiská recepcie prekladov slovenskej literatúry do srbského jazyka, vzhľadom na súčasné translatologické výskumy na Slovensku a prihliadajúc na realizáciu prekladu do srbského ako nematerinského jazyka vo vojvodinskom kontexte. Pohľad na problémy vzťahov medzi veľkými a malými jazykmi v kontexte prostredia skúma disciplína ekolingvistiky a jej teoretické koncepty a výskumy v svetových rámcoch, v Srbsku a vo Vojvodine sprístupňuje štvrtá štúdia. Nasleduje analytická časť a v rámci nej štúdia zameraná na frazeológiu v učebnici slovenčiny pre 5. ročník základnej školy vo Vojvodine, ktorá je súčasťou širšieho výskumu danej problematiky. Po metodologicky podloženej analýze v štúdii sa odporúča odborné využitie frazeológie ako nevťieravého spôsobu obohacovania jazykovej kultúry. Jazyku súčasnej vojvodinskej drámy a aradáčskemu nárečiu v konkrétnych dramatických textoch sa venuje ďalšia štúdia poukazujúca na potrebný analytický pohľad na jazyk textov slovenských divadelných ochotníkov, ktorí tvoria časť kultúrneho kontextu vojvodinskej enklávy. Do okruhu textov reflektujúcich minulosť vojvodinských Slovákov patrí štúdia o podiele dolnozemskej autorov a prehľade ich príspevkov v časopise *Živena* od roku 1910 po rok 1924. Efekty minulosti v súčasnej tvorbe predstaviteľky staršej generácie vojvodinských autorov skúma literárnovedná sonda o historickej metafikcii dvoch kníh Viery Benkovej a, napokon, z iného zorného uhla sa potrebe zastúpenia minulosti Slovákov v učebniciach dejepisu pre základnú školu venuje posledná štúdia zborníka.

V uvedených štúdiách je bohato tematizovaný jazyk ako vitálna os súčasného života, literárnej produkcie a kultúry slovenskej komunity nielen vo svojom imanentnom kontexte, ale predovšetkým v súčinnosti a v prepojení so širším literárnym a kultúrnym kontextom tak vojvodinským či srbským, ako aj v spojitosti so Slovenskom. Zborník je prvým výsledkom výskumov, ktoré sa plánujú cielene realizovať aj v budúcnosti, tak v každej vednej oblasti jednotlivo, ako aj v interdisciplinárnom prepojení – potenciálnej záruke investovania spoločných síl do skvalitnenia písomnosti a kultúry vojvodinského priestoru.

Ďakujem kolegom recenzentom, ktorí podporili zborník a prispeli k spoločnému cieľu, a osobitne ďakujem prof. PaedDr. Ľudmile Liptákovej, CSc., lektorke slovenského jazyka a kultúry na Filozofickej fakulte Univerzity v Novom Sade, za cenné odporúčania pri úpravách textov a finálnej jazykovej korektúre zborníka.

Marína Šimáková Speváková,
vedúca grantového projektu

Zoroslav Spevák

Katedra pedagogiky, Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade

TEORETICKO-METODOLOGICKÉ VÝCHODISKÁ VÝSKUMU RODOVEJ CITLIVOSTI UČEBNÍC PRE NIŽŠIE ROČNÍKY ZŠ S VYUČOVACÍM JAZYKOM SLOVENSKÝM V SRBSKU

Abstrakt: Autor sa v práci zameriava na situáciu vo výskume rodovej problematiky v západnom svete, Slovenskej republike a v Srbsku a v rámci toho aj kontextmi, ktoré ovplyvňujú vnímanie tejto témy v slovenskej komunite žijúcej v Srbsku. V krátkosti osvetľuje základné termíny a pojmy rodovej problematiky a ozrejmuje базové teoretické a metodologické predpoklady pre analýzu učebníc, o ktoré vo výskume ide. Tiež stručne zdôvodňuje motívy a dôvody na voľbu práve týchto učebníc ako predmetu výskumu, ako i základné hypotézy v rámci očakávaných výsledkov výskumu.

Kľúčové slová: pohlavie, rod, rodovo citlivá pedagogika, rodovo citlivý jazyk, učebnica.

1 Úvod

V Srbsku, európskej krajine „tretieho kruhu“, podobne ako iné modernizačné témy a tendencie zo začiatku 21. storočia (práva detí, LGBT populácie, otázka eutanázie, asistovanej smrti, použitia kanabisa na liečebné a rekreačné účely a mnohé iné), sa aj komplexná otázka rodovej problematiky oneskorene a iba okrajovo dostáva na denný poriadok. Diskutuje sa o nej málo, ostýchavo a jej tematizovanie sa stretáva s prevažne negatívnymi, až zúrivými reakciami. Slovinci žijúci v Srbsku danú situáciu vnímajú aj cez prizmu diania v Slovenskej republike, kde sa po páde komunistickej diktatúry koncom 20. storočia otvorili mnohé dovtedy tabuizované témy a začalo sa o nich diskutovať, okrem iného aj o tejto (Jesenská, 2009). Tak by sme mohli povedať, že sa Slovinci v Srbsku v tomto pohľade ocitajú v kontextovo veľmi zaujímavej situácii: vo svojom rurálno-náboženskom, v podstate konzervatívno-patriarchálnom modeli sveta nemajú až tak

d'aleko k srbskej menatlite (hoci vyrovnávať luteránstvo s pravoslávím v súvislosti s chápaním a položením žien samozrejme vôbec nie je možné). Predsa aspoň periférnym pohľadom vnímajú modernizačné diania na stredoeurópskom Slovensku (aj) v súvislosti s rodovou problematikou. Pritom určite sú, ako aj všetci ostatní, ovplyvňovaní aj zo strany dominantného tzv. západného sveta, ktorý je zasa niekoľko desaťročí vpred, aj keď ide o Slovensko a iné postsocialistické krajiny. Samozrejme, uvedené tvrdenia môžu podliehať rôznym optikám a uhlom nazerania, a teda aj rôznej miere súhlasu či odporovania. Isté je však, že práve toto sú dominantné koordináty (geograficko-historicko-kulturologické), v ktorých sa na problematiku, ktorej sa v tejto práci chceme venovať, treba pozeráť, rozoberať ju a snažiť sa o jej (empirické, argumentované) uchopenie.

Nikto sa z radov tzv. vojvodinských Slovákov o takéto uchopenie zatiaľ nepokúsil. Táto práca, ktorá sa zameriava na kvantitatívno-kvalitatívny výskum čítaniek pre nižšie ročníky na základných školách s vyučovacím jazykom slovenským, okrem iného chce podnietiť a posmeliť predovšetkým mladých ľudí, študentov rôznych akademických stupňov a zameraní, ale aj už vyštudovaných odborníkov a potenciálnych výskumníkov, aby sa možno v budúcnosti tejto téme venovali. S ohľadom na aktuálnosť a atraktivnosť problému, tiež na metodologickú rozpracovanosť vedeckého prístupu jej rozboru takáto ich prípadná zameranosť vo výskume by určite vo viacerých smeroch vedela byť užitočná a produktívna.

2 Osvetlenie základných pojmov a termínov súvisiacich s rodovou problematikou

Problematika rodu je veľmi zaujímavý predmet na štúdium. Zrkadlia v ňom mnohé aspekty kultúrneho a historického života a rozvoja danej spoločnosti, fenomény, akými sú nespravodlivý prístup k ženám, predsudky a stereotypy v oblasti rodu, diskriminácia a odmietania jedného z pohlaví. Aby sa jednotliviec vedel v tejto problematike zorientovať a aby bol terminologicky zdatný a pripravený na uchopenie a rozbor jednotlivých aspektov danej problematiky, je nutné, aby si osvojil katalóg kľúčových pojmov a termínov, ktoré sa v tejto oblasti bežne a frekventovane používajú.

Prvé, čo si treba uvedomiť, je rozdiel medzi termínmi pohlavie a rod. Ide o dva bezpochyby komplementárne termíny, ktoré je však nutné od seba jasne odlíšiť.

Pohlavie (anglicky *sex*) je *biologická danosť človeka*, vyjadruje fyziologický a anatomický fakt, či je osoba ženou (ženského pohlavia), alebo mužom (mužského pohlavia). Podľa funkcionalistickej paradigmy sa deti rodia

s daným pohlavím, rodovo sa však vyhranujú v procese socializácie, ktorý je rozdielny pre chlapcov a dievčatá, keď sa na jedných a druhých uplatňujú iné spoločenské očakávania a iné výchovné postupy.

Rod (anglicky *gender*) je *sociálne resp. kultúrne* pohlavie. Je to sociálny konštrukt, naučený, kultúrne determinovaný a očakávaný spôsob, akým sa ženy a muži majú správať, ako majú vystupovať a prejavovať sa. Ako hovorí Jesenská, ide o „*spoločensky utváranú kategóriu v spojení so spoločenskými očakávaniami, rolami, predsudkami a stereotypmi*“ (2009, s. 18). Je teda jasné, že táto kategória vzniká, utvára sa a historicky sa mení. Nie je stála a nemenná, naopak, získava rôzne podoby, ako v rámci jednotlivých kultúr, tak i v rámci rozdielov medzi kultúrami. Môžeme ju pozorovať v kontexte sociálnych, kultúrnych a ekonomických štruktúr. Má aj svoj jasný mocenský aspekt (nadvláda jedného z pohlaví nad druhým) a pôsobí ako spoločenská objednávka: na rod sa viažu „očakávané sociálne roly, správanie, ale aj predsudky, stereotypy, hodnotenia a sebahodnotenia, predstavy o tom, čo je a čo nie je pre ženu alebo muža správne a vhodné“ (ruzovymodrysvet.sk). Sociálne učenie je tým mechanizmom, ktorým sa chápanie kategórie rodu odovzdáva a reprodukuje smerom na nové generácie.

Týmto sa vlastne vysvetľuje (skalo)pevnosť a zotrvačnosť **rodových stereotypov**. Prostredníctvom výchovy a spoločenských noriem, zvyklostí a praxe sa posúvajú z generácie na generáciu a vďaka svojim hlbokým koreňom v tradícii a mentalite sa často mylne vnímajú ako „prirodzené“ a „prirodzene dané“ (hoci sú jednoznačne sociálnym produktom). Stereotypy vo všeobecnosti (ako pevné, nemenné stavy, návyky, spôsoby konania, reagovania) pomáhajú ľuďom základne sa orientovať v zložitom a často neprehľadnom svete a jeho javoch, nuž v tom zmysle môžu mať užitočnú, pomocnú funkciu. Avšak často poskytujú iba zjednodušený, na odtienky a zmeny v realite necitlivý pohľad, ktorý nemá ďaleko k nepravdivému, skreslenému nazeraniu na určité fenomény v spoločenskej sfére. Potom následne ľahko do popredia prenikajú predsudky a predpojatosti, ktoré nezriedka vyústia do ponižovania, diskriminácie, nenávisti, ba i fyzickej likvidácie tých, na ktorých sa (negatívny) stereotyp uplatní. Etnické, rasové, náboženské, sexuálne stereotypy určitým spôsobom prispievajú k stigmatizácii tých jednotlivcov či celých skupín ľudí, ktorí sú niečím iní, preto aj neprijateľní, nebezpeční, odvrhnutí a potrestania hodní. Rodový stereotyp na deskriptívnej, normatívnej a axiologickej úrovni definuje obraz „toho správneho chlapa“ a „tej správnej ženy“ a všetci jednotlivci, ktorí sa z tej definície vymykajú, riskujú spoločenské odsúdenie a zatratenie. „Typicky mužské“ a „typicky ženské“ správanie sa zahrňuje v sebe jasný katalóg funkcionálnych obrazcov a vlastností, predovšetkým na princípe negácie: pre chlapa

je najdôležitejšie, aby „nebol ako žena“ a, naopak, žena musí byť „tá správna“ žena, úplný protiklad muža, predovšetkým pasívna, poslušná a takmer neviditeľná. Rodové stereotypy (ako napokon stereotypy vo všeobecnosti) podporujú simplifikovaný, idealizovaný, čierno-biely pohľad na svet, ktorý je podporený (aj) kresťanskou mytológiou o tom, že pánboh stvoril muža a ženu a v rámci tejto optiky všetky odchýlky pôsobia ako narušanie večného poriadku, ako priestupok, urážka, hriech, choroba a ako také podliehajú rôznym druhom sankcií a penalizácie. Homofóbia je jednou z manifestácií fungovania načrtnutého mechanizmu. Mocenský postoj mužov a ich uplatňovanie moci nad ženami je v tomto smere hlboko historicky a nábožensky, spoločensky a ekonomicky podporovaný celou spleťou sociálne a kultúrne vyprodukovaných konštruktov, ktorá sa po dlhom čase aplikovania stala „sociálnou kožou“ žien, ale aj mužov. Jesenská uvádza signifikantný príklad „ponaučení“, na ktoré si ešte aj naša generácia živo spomína a ktoré sa najčastejšie zapisovali do dievčenských pamätníčkov na základnej škole: „Len tri slová v srdci maj – miluj, trp a odpúšťaj“ (2009, s. 22).

Na podhubí rodových stereotypov či ruka v ruke s ním vyrastá aj segregatívna paradigma rodovo podmienených **sociálnych rol**. Sociálne roly sú súhrnom noriem, spôsobov správania sa, povinností, práv, ktoré sú spoločensky očakávané a oceňované. Je faktom, že sa na dievčatá a chlapcov historicky pozerané (aspoň keď ide o moderné dejiny) nikdy nekládli rovnaké očakávania, ani keď ide o ich rolu v rodine, ani vo výkone zamestnania, tobôž nie vo verejnom živote. V tomto zmysle dievčatá a chlapci prechádzali inými sústavami výchovných postupov, inými spôsobmi a metódami socializácie, keď náročnejšie vzdelávanie a s ním súvisiace vyššie postavenie v spoločnosti patrili výlučne chlapcom. Spoločenské očakávanie v súvislosti so ženou sa najčastejšie spájalo s predstavou ženy matky, keď teda žena spoločenskú hodnotu získavala v prvom rade ako rodička, aj to predovšetkým mužského potomka. O úlohe konzervatívneho kresťanstva by sa na tomto mieste dalo naširoko hovoriť, poukážme však iba na mýtus o stvorení Adama Bohom a následne i Evy – Adamovej družky, z jeho rebra (aby sa Adam nenudil), hriešnice, ktorá zviedla Adama a ktorá bolo tou skutočnou príčinou Božieho hnevu a následného vyrieknutia trestu pre celé človečenstvo (a teda aj deti, ktoré s danou „udalosťou“ nemali nič spoločné). Profesionálna segregácia (segregácia povolaní) sa prejavuje v petrifikácii tzv. ženských a tzv. mužských povolaní, keď pre ženy sú akoby „prirodzene“ či „biologicky“ vymedzené menej vplyvné a menej platené povolania. Videnović uvádza trpké tvrdenie z pera Paseku, podľa ktorého sa „nerodíme ako ľudia, ale na svet prichádzame ako dievčatá

a chlapci. To má fundamentálne dopady na náš život, spôsob myslenia a chápanie seba samého“ (2017, s. 14).

Nuž, po všetkom uvedenom je snáď zbytočné zvlášť dokazovať, že rodové stereotypy takmer zákonite ústia do nejakej (už či priamej, či nepriamej) formy **rodovej diskriminácie (sexizmu)**. Toto slovné spojenie označuje rôzne formy znevýhodňovania žien na základe ich príslušnosti k ženskému pohlaviu alebo rodu. Priame formy sa prejavujú v odmietaní zamestnávania žien, ponižovaní a násilí páchanom na ženách, nepriame vo forme zákonov, ktoré legalizujú nerovnosť pohlaví, formou spoločenskej praxe a pod. Niektorí autori túto formu diskriminácie považujú za najrozšírenejšiu v súčasnej spoločnosti.

Práve preto **rodovú citlivosť** treba sústavne pestovať, pozdvihovať predovšetkým u mladých, vedomie o existencii faktu, že sa ľudia pohybujú a fungujú v týchto ženských a mužských sociálnych „kožiach“. Rodovo citlivé vnímanie nerozdeľuje svet na „modrý“ a „ružový“ – práve naopak, ono iba zohľadňuje skutočnosť, že svet v tejto dichotómii vo veľkej miere funguje a že to má závažné a mnohorozmerné dôsledky ako pre ženy, tak i pre mužov, práve z pohľadu okliešťujúcich a často diskriminačných spoločensky očakávaných ženských a mužských rol.

V súvislosti s tým treba mať na zreteli, že **rodovo citlivá pedagogika** vychádza práve zo skutočnosti, že ženské a mužské rodové roly nie sú vrodené ani Bohom dané, ale sú sociálnym konštruktom získaným výchovou, vzdelávaním, socializáciou. Ani „modrý“, ani „ružový“ svet nie je pre dieťa záväzný, každé dieťa má právo skúmať vlastné schopnosti, sledovať vlastné sny a stanoviť si vlastné ciele. Nakoniec, tzv. mužskosť a tzv. ženskosť sú pojmy relatívne a farby „modrá“ a „ružová“ oplývajú osobnostnými valérmi a individuálne danými odtieňmi.

Keď ide **rodovo citlivý jazyk**, treba vychádzať z poznania, že „jazyk skutočnosť nielen pomenúva, ale zároveň sa podieľa na jej formovaní“ (*Ako používať rodovo vyvážený jazyk*, 2014, s. 5). Znamená to, že používanie rodovo necitlivého jazyka nielenže odzrkadľuje rodovú nerovnoprávnosť („jedného dňa všetci ľudia budú bratia“), ale sa priam zúčastňuje na jej perpetuácii. V mladšom veku je vplyv takéhoto v jazyku skrytého či zakotveného pohľadu na rodový status a vzťahy určite veľmi silný, hoci prebieha takmer neuvedomeným spôsobom, aspoň zo strany recipienta.

V slovenskom jazyku, ako upozorňuje Jesenská, menný rod je dôležitou gramatickou kategóriou, ktorá sa týka všetkých ohybných slovných druhov (podstatných a prídavných mien, zámen, čísloviek, slovesných prídavných a slovesných podstatných mien). V nej sa uplatňuje princíp „generického maskulína, formálnej

nadradenosti mužského rodu nad ženským a stredným“ (Jesenská, 2009, s. 25). Mužský rod teda zastupuje všetky rody, keď povedzme chceme pomenovať všetky osoby v rámci jednej skupiny súhrnne. Všetci ľudia sú „bratia“, všetky deti v škole sú „žiaci“, dokonca všetky učiteľky povedzme spolu iba s jedným kolegom zvyčajne sú „učitelia“.

Teda, jazyk je aj vecou spoločenskej dohody a výplod kultúry, veľa toho vypovedá o spoločnosti, v ktorej sa používa, v tomto konkrétnom prípade je „nástrojom a indikátorom stavu rodovej rovnosti v danej spoločnosti“ (*Ako používať rodovo vyvážený jazyk*, 2014, s. 5).

3 Prečo práve učebnice slovenského jazyka?

Z vyššie uvedeného dosť jasne vyplýva, prečo sme sa rozhodli pre rodovú analýzu učebníc slovenského jazyka: s veľkou vieryhodnosťou je možné predpokladať, že práve v nich sa hovorí o najrozličnejších aspektoch rodinného a spoločenského života. Súčasne, materinský jazyk sa realizuje s najväčším fondom hodín, a teda aj vyučovanie tohto predmetu je najvplyvnejšie. Nižšie ročníky sme si zvolili aj preto, že sú deti v tejto fáze citlivejšie na vplyvy, než staršie vekové skupiny.

Učebnice sú zrkadlom usporiadania a fungovania spoločnosti (aj) v oblasti rodovej problematiky, obsahy sú predpísané a kontrolované štátnymi orgánmi, sú prostriedkom modelovania spoločenského vedomia, tlačia sa vo veľkých nákladoch a niekedy sú dokonca jedinými knihami, s ktorými deti prichádzajú do styku. Ony stále zostávajú jedným zo základných didakticky stvárných vyučovacích prostriedkov, ktorý značne ovplyvňuje získavanie vedomostí, zručností, formovanie hodnotových postojov, rozvíjanie kritického myslenia, intelektuálnych a emocionálnych schopností atď. Pochopiteľne, môžu byť významným nástrojom možného reprodukovania rodových stereotypov a nerovnoprávnosti, ale aj žiaducej modernizácie, zmien v smere prekonávania stavu rodovej diskriminácie a zrovnoprávňovania pohlaví a zviditeľňovania žien pomocou rodovo citlivého jazyka tak v učebniciach, ako aj v celkovom výchovno-vzdelávacom procese.¹ Že to

¹ Tu treba mať na zreteli, že na školách pôsobí aj tzv. skrytý obsah výchovy a vzdelávania (*hidden curriculum*), ktorý nevyplýva z oficiálnych učebných osnov ani z deklarovaných výchovných cieľov, ale označuje tie hodnoty, predstavy, presvedčenia, spôsoby správania učiteliek a učiteľov v komunikácii so žiačkami a žiakmi, ktoré sú významnou súčasťou sociálneho učenia a ako také majú rozhodujúci vplyv na formovanie rodovej identity a rodových rolí. Teda, učiteľky a učitelia pristupujú iným spôsobom (s odlišnými

nie je jednoduchá ani ľahká úloha, preukazujú výskumy a analýzy, ktoré od sedemdesiatych rokov minulého storočia vykonával Bloomberg a ktoré ukázali, že rodové predsudky nesúvisia s hospodárskym vývojom krajín, že sa vo väčšine učebníc akoby zanedbávala rastúca emancipácia žien v súčasnej civilizácii a v podmienkach globalizácie a že sa rodová nerovnoprávnosť len veľmi pomaly z učebníc vytráca (porov. Videnović, 2017, s. 27).

4 Ako na to (východiská výskumu, výskumné ciele, metódy a hypotézy)?

Učebnice odjakživa boli predmetom analýzy a výskumu, z rôznych aspektov a z pohľadu rôznych vedných disciplín. Rodovo zamerané výskumy sa konajú od sedemdesiatych rokov minulého storočia. V Slovenskej republike sa začínajú v poslednom desaťročí minulého storočia a čo sa týka Srbska, najvýznamnejší výskum realizovala Stjepanović-Zaharijevski so spolupracovníkmi na začiatku 21. storočia a výsledky publikovali v roku 2010.

Pre náš výskum sme si ako reprezentatívnu vzorku zvolili štyri konkrétne učebnice: Miluška Anušjaková – Majerová (2014): *Šlabikár* pre 1. ročník základnej školy (Zavod za udžbenike Beograd, 99 strán); Spevák, Zoroslav (2015): *Veselý domček*, čítanka pre 2. ročník základnej školy (Zavod za udžbenike: Beograd, 101 s.); Spevák, Zoroslav (2015): *Nauč ma kotrmelec*, čítanka pre 3. ročník základnej školy (Zavod za udžbenike: Beograd, 120 s.) a Mária Kardelisová (2013) *Ako vznikajú rozprávky*: čítanka pre 4. ročník základnej školy (Zavod za udžbenike: Beograd, 143 s.).

Všetky učebnice budeme skúmať pomocou kvantitatívno-kvalitatívnej analýzy. Zameriavať sa budeme na jazyk učebníc z aspektu rodovej (ne)citlivosti (uplatnenie generického maskulína, gramatiky, poradia mužského a ženského rodu – napr. žiaci a žiačky a pod.), uplatňovania tzv. večných právd (všetci muži sú..., všetky ženy sú...), patriarchálneho uhla pohľadu (všetko mužské je považované za spoločenskú normu, ženské je menej hodnotné a predstavuje odchýlku od normy), sociálnych rolí a povolání, v ktorých vystupujú dievčatá a chlapci v jednotlivých literárnych druhoch (poviedkach, básničkách, porekadlách, prísloviach, hádankách atď.). V súvislosti s tým si budeme všimáť stereotypný spôsob prezentovania mužov a žien. Tiež sa venujeme analýze ilustrácií z aspektu nerovnomerného zastúpenia žien a mužov v neprospech jedného alebo druhého pohlavia, ako aj z aspektu

požiadavkami a očakávaniami) k dievčatám a chlapcom, čo vedie k tomu, že sa dievčatá a chlapci v škole naučia iné veci (aj keď je to v rozpore s oficiálnou požiadavkou rovnosti).

stereotypného spôsobu prezentovania žien a mužov. Analýza výberu tém v jednotlivých literárnych druhoch v analyzovaných čítankách nám tiež pomôže získať odpoveď na otázku, či a v akom rozsahu ide rodovo stereotypné a rodovo zaťažené učebnice, čo je našou primárnou hypotézou. Pritom vychádzame zo všeobecného predpokladu, že práve jazyk, ilustrácie a výber a spracovanie jednotlivých tém (v súvislosti s tým aj výskyt a dominancia postáv jedného či druhého pohlavia) sú tými prvkami, ktorými učebnica najviac vplýva na učiacich sa (Jesenská, 2009).

Literatúra

Ako používať rodovo vyvážený jazyk. Možnosti, otázky, príklady. Bratislava:

Centrum vzdelávania MPSVR SR, 2014, 39 s.

JESENSKÁ, P.: Prezentovanie rodových rol a stereotypov vo vybraných učebniciach anglického jazyka. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2009, 162 s.

PASEKA, A.: Kako postajemo žene i muškarc i – perspektiva. U: Gender perspektiva u nastavi: mogućnosti i poticaj. Fondacija Hajnri Bel. Sarajevo: Regionalni ured, 2004, str. 14 – 30.

<http://www.ruzovymodrysvet.sk/>

STJEPANOVIĆ-ZAHARIJEVSKI, D. i saradnici: Obrazovanje za rodnu ravnopravnost. Analiza nastavnog materijala za osnovnu i srednju školu. Niš: UNDP, PUNTA, 2010, 146 s.

VIDENOVIĆ, M.: Rodni stereotipi u savremenim udžbenicima srpskog jezika nižih razreda osnovne škole u Srbiji. Master rad. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2017, 94 s.

Zoroslav Spevák

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL STARTING POINTS FOR
RESEARCH INTO GENDER SENSITIVITY IN SERBIAN TEXTBOOKS FOR
LOWER GRADES OF ELEMENTARY SCHOOL WITH SLOVAK AS THE
LANGUAGE OF INSTRUCTION

Summary

In this paper, the author draws an important notional and terminological distinction between the related notions of sex and gender and sheds light on the basic terms and concepts in the area of gender studies, such as gender stereotypes, social roles, gender sensitivity, gender sensitive pedagogy and gender sensitive language. He then elaborates on the reasons that make textbooks for teaching Slovak as the mother tongue suitable for a gender-based analysis and proposes the theoretical and methodological foundations for performing such an analysis.

Key words: sex, gender, gender sensitive pedagogy, gender sensitive language, textbook

Ruženka Šimoniová Černáková

Katedra pre spoločenské vedy, Pedagogická fakulta v Sombore, Univerzita
v Novom Sade

VPLYV DVOJJAZYČNOSTI NA OSOBNOSŤ: TEORETICKÉ KONCEPTY A PREHĽAD NIEKTORÝCH VÝSKUMOV

Abstrakt: Práca sa zaoberá efektmi dvojjazyčnosti na osobnosť z aspektu psychológie dvojjazyčnosti. V úvodnej časti je opísaný predmet psychológie dvojjazyčnosti ako vedy a dejinný aspekt skúmania vplyvu dvojjazyčnosti na osobnosť jednotlivca. Nasledujú niektoré teoretické koncepty, ktoré môžu prispieť k vysvetleniu uvedenej relácie (efekt zmeny kultúrneho rámca, kultúrna akomodácia, aditívna a subtraktívna dvojjazyčná situácia). V práci sú ďalej opísané niektoré výskumy vo svete (inventáre osobnosti a jazyk, vplyv kultúrnych noriem a hodnôt, ktoré jazyk nosí so sebou) a vo Vojvodine (postoj voči svojmu a inému jazyku ako indikátor dvojjazyčnej situácie). Na konci práce je uvedený stručný prehľad doterajších smerov v skúmaní dvojjazyčnosti a najmä slovensko-srbskej dvojjazyčnosti vo Vojvodine a niektoré odporúčania pre ďalšie výskumy vzťahu dvojjazyčnosti a osobnosti dvojjazyčných jednotlivcov.

Kľúčové slová: psychológia dvojjazyčnosti, dvojjazyčnosť, osobnosť, slovensko-srbská dvojjazyčnosť

„Nauč sa nový jazyk a dostaneš novú dušu” (české príslovie)

Psychológia dvojjazyčnosti ako veda

Psychológia dvojjazyčnosti je interdisciplinárna veda, ktorá sa zaoberá skúmaním fenoménu dvojjazyčnosti z psychologického aspektu. Je spätá s vývinovou psychológiou, pedagogickou psychológiou, psychológiou osobnosti, pedagogickými vedami atď. Niektoré z otázok, ktoré predstavujú predmet psychológie dvojjazyčnosti, sú nasledovné: kto a za akých podmienok sa stáva dvojjazyčnou osobou, ako vznikajú rôzne typy dvojjazyčnosti, ktoré sú

psychologické aspekty dvojjazyčnosti a dvoj kultúrnosti, ako navzájom súvisia raná dvojjazyčnosť a iné aspekty vývinu, ako rôzne druhy dvojjazyčnosti vplývajú na kognitívny vývin a na vývin osobnosti, aké sú pedagogické efekty dvojjazyčnosti. Psychológia dvojjazyčnosti sa taktiež zaoberá fenoménmi, ako sú anómia, obojstranná semijazyčnosť, povrchová a kognitívna jazyková kompetencia, dvojjazyčné vzdelávanie alebo vzdelávanie v dvoch jazykoch, zmena jazykového kódu, jazykové menšiny a jazykové väčšiny atď.

Môžeme teda povedať, že psychológia dvojjazyčnosti má štyri oblasti výskumu (Göncz, 2005):

1. Psychologická analýza typov dvojjazyčnosti, skúmanie relácií medzi dvomi jazykovými systémami, ktoré používa dvojjazyčná osoba.

2. Skúmanie dvojjazyčnosti z aspektu vývinovej psychológie a psychológie osobnosti.

3. Sociálna psychológia dvojjazyčnosti, ktorá skúma dvoj kultúrnosť a psychologické aspekty kontaktnej lingvistiky.

4. Pedagogická psychológia dvojjazyčnosti, kde sa skúmajú psychologické aspekty pedagogických otázok v heterogénnej spoločnosti.

Podľa Göncza (2005) jedna z oblastí psychológie dvojjazyčnosti je aj vývinová psychológia a psychológia osobnosti dvojjazyčných osôb, kde sa skúmajú tieto aspekty vývinu jednotlivca v heterogénnom prostredí. To je najproduktívnejšia oblasť výskumov, zvlášť dvojjazyčnosť z aspektu vývinovej psychológie a vplyvu dvojjazyčnosti na kognitívny vývin. V menšej miere sa vedci zaoberali vplyvom dvojjazyčnosti na osobnosť dvojjazyčného jednotlivca.

Koncept osobnosti v psychológii je veľmi komplexný a je ťažko nájsť všeobecne akceptovanú definíciu osobnosti, lebo každá teória osobnosti má svoju vlastnú definíciu. Nasledovné určenie osobnosti je dostatočne široké, aby v sebe zahrnulo aspekty rôznych teórií. Osobnosť je súbor psychických vlastností a mechanizmov vo vnútri jednotlivca, ktoré sú organizované a relatívne trvácne a ktoré ovplyvňujú interakcie a adaptácie jednotlivca v intrapsychickom, fyzickom a sociálnom prostredí (Larsen a Buss, 2008).

Na základe prehľadu literatúry môžeme povedať, že otázka vplyvu jazyka na vývin osobnosti a na osobnosť dvojjazyčných osôb je skúmaná z niekoľkých aspektov: užší aspekt psychológie osobnosti, kde sa testami osobnosti merajú rozdiely medzi jednojazyčnými a dvojjazyčnými osobami a porovnávajú sa rozdiely v odpovediach v testoch osobnosti u dvojjazyčných respondentov v ich oboch jazykoch; pozorovanie zmien v osobnosti v kontexte kultúry a kultúrnych vzorov spätých s určitým jazykom a pozorovanie zmien v osobnosti v kontexte vzdelávania

dvojazyčných osôb. Okrem toho, Göncz uvádza, že sú koncepty aditívnej a dvojazyčnej situácie užitočné vo vysvetľovaní vzťahov medzi dvojazyčnosťou a osobnosťou (Göncz, 2005). S dvojazyčnou situáciou môžeme dať do súvisu aj postoje voči svojmu a inému jazyku, ktoré by mohli byť indikátormi dvojazyčnej situácie, v ktorej sa nachádzajú dvojazyčné osoby.

Dejinný aspekt

Z hľadiska skúmania vplyvu dvojazyčnosti na vývin osobnosti môžeme rozlíšiť dve obdobia: staršie obdobie negatívneho vplyvu a novšie obdobie pozitívneho vplyvu. Podobnú situáciu môžeme konštatovať, aj keď ide o výskumy efektov dvojazyčnosti na kognitívny vývin.

V staršom období sa verilo, že ovládanie dvoch jazykov má negatívny vplyv na osobnosť a na vývin identity (Appel & Muysken, 1987). Výsledky mnohých výskumov ukazovali na vývin tenzií a emocionálnej lability spôsobenej dvojazyčnosťou, ako aj na vznik anómie či alienácie. Väčšia štúdiá, ktoré boli realizované pred 60. rokmi minulého storočia, indikovala negatívny vplyv dvojazyčnosti na vývin osobnosti, ako aj na kognitívny vývin a na akademické výsledky (Al-Amri, 2013) a len niektoré z nich poukázali na pozitívny alebo neutrálny vzťah.

Na druhej strane, v novšom období pozitívnych vplyvov vedci ukazujú na fakt, že dvojazyčnosť vo veľkej miere pomáha jednotlivcovi v kognitívnom vývine a v školskom úspechu. Keď ide o vývin osobnosti, veľký počet vedcov sa zhoduje s tým, že dvojazyčnosť sama osebe nemá priamy vplyv na osobnosť. Podľa McLaughlina (Al-Amri, 2013) eventuálne konflikty, ktoré sa môžu zjaviť u dvojazyčných detí, nie sú následkom učenia sa dvoch jazykov alebo ovládania dvoch jazykov, ale sú dôsledkom negatívnych postojov prostredia k dvojazyčnosti ako takej a k dvojazyčným osobám. Dvojazyčnosť nezapríčiňuje negatívne efekty na osobnosť, ale socio-ekonomické okolnosti, ako je menšinová alebo inferiorna skupina či menej kvalitné vzdelávanie. Čiže, dvojazyčnosť nie je príčina, ale interventná premenná, sprostredkovateľ medzi osobou a sociálnymi faktormi. Konflikty na úrovni správania sa a stigma inferiority taktiež môžu vzniknúť z konfliktov dvojkultúrnosti a ťažkostí v adaptácii na dva rôzne systémy hodnôt a spôsoby života. Appel a Muysken (1987) uvádzajú, že negatívne vplyvy na vývin osobnosti môžu vzniknúť len v nepriaznivých sociálnych okolnostiach. Spomínajú psychosomatické choroby u dospelých (zvlášť imigrantov v západnej Európe), ktoré sú zapríčinené nielen dvojazyčnosťou, ale spoločenskými a kultúrnymi konfliktmi,

lebo skúmané osoby patria k diskriminovaným skupinám a etnickým menšinám, ktorých hodnoty nie sú prijateľné v novom prostredí.

Butcher a spolupracovníci (Chen & Bond, 2010) skúmali vplyv jazyka na osobnosť pomocou inventáru osobnosti MMPI (Minnesota Multiphasic Personality Inventory) a uzavreli, že je dôležité poznať mechanizmy vplyvu kultúry na osobnosť a mechanizmy vplyvu dvojjazyčnosti a jej rôznych typov na osobnosť. Ako príklad môžeme uviesť koordinovaný a zložitý typ dvojjazyčnosti. V koordinovanej dvojjazyčnosti osoba ovláda a používa svoje jazyky v oddelených a rozličných kultúrnych okolnostiach. Typický príklad sú osoby, ktoré patria do menšinovej kultúry, doma používajú menšinový jazyk ako svoj prvý jazyk, v škole sa učia väčšinový jazyk ako druhý jazyk alebo v práci používajú druhý jazyk. Tieto dva jazyky aktivujú rôzne kultúrne rámce a rámce správania sa, v závislosti od jazyka čo sa používa v dvoch kultúrnych kontextoch. Na druhej strane, v zložitej dvojjazyčnosti sa oba jazyky učia v rovnakom kultúrnom kontexte, a tým sú aj efekty vplyvu na osobnosť menej viditeľné. Tieto pozorované rozdiely v osobnosti sa tiež môžu pripísať aj efektu akulturácie (fyzická alokácia z jednej do druhej kultúry môže vplývať na osobnosť, jazyk môže vplývať na sociálne úsudky jednotlivca, jazyk so sebou môže prinášať aj rôzne sociálne úlohy, čo zase vplýva na správanie sa atď.).

Užšia dimenzia psychológie osobnosti

Prejavujú dvojjazyčné osoby správanie charakteristické pre rôzne typy osobnosti? Majú dvojjazyčné osoby dve osobnosti v závislosti od toho, ktorý jazyk používajú? Odpovede na tieto otázky nám môžu poskytnúť štúdie, kde sa aplikujú inventáre osobnosti na jednojazyčných a dvojjazyčných subjektoch a kde sa skúma, či existujú štatisticky významné rozdiely medzi dvomi skupinami respondentov, alebo či existujú štatisticky významné rozdiely u dvojjazyčných subjektov vo funkcii použitého jazyka v inventári osobnosti.

Jeden z prvých výskumov takéhoto typu urobila Ervin-Trippová (Appel & Muysken, 1987) na dvojjazyčných japonsko-amerických ženách. Ako inštrument použila Test nedokončených viet, ktorý ženy vyplňali v oboch svojich jazykoch. Autorka našla významné rozdiely v odpovediach v závislosti od použitého jazyka.

V podobnej štúdii dvojjazyčné španielsko-americké ženy hodnotili ženy v reklamných správach, najprv v jednom a potom o šesť mesiacov neskôr v druhom svojom jazyku. Keď posudzovali reklamy v španielskom jazyku, ženy v reklamách boli považované za sebestačné a extrovertné a v hodnoteniach v angličtine existovali tradičné a rodinne orientované posúdenia žien v reklamách.

Hull v roku 1996 (Chen & Bond, 2010) realizoval výskum na kórejských, čínskych a mexických imigrantoch v Spojených štátoch, ktorí sa angličtinu učili po imigrácii do USA. Ako inštrument na hodnotenie osobnosti použil CPI (California Psychological Inventory). Test bol použitý dvakrát, v intervaloch od 5 do 15 dní, v anglickom jazyku a v materinských jazykoch každej skupiny respondentov. Významné rozdiely boli registrované na väčšine škál medzi odpoveďami v materinských jazykoch a v angličtine. Taktiež sa našli významné rozdiely v charakteristikách osobnosti rovnakých respondentov, ktoré pochádzali z jazyka použitého v teste. Hull aj skôr získal podobné výsledky v medzikultúrnych meraniach osobnosti, kde sa ukázali medzijazykové rozdiely v osobnosti, v zmysle, že „dva jazyky, dve osobnosti“. Jeden z výskumov, ktorý tiež podporuje zistenia o zmenách v osobnosti ako funkcie zmeny jazyka, je výskum odpovedí v inventári osobnosti Veľkých päť (Big Five inventory, BFI) realizovanom na španielsko-anglických dvojjazyčných osobách (Chen & Bond, 2010). Rezultáty ukázali, že keď respondenti odpovedali v angličtine, ukázali seba v americkom manieri ako viac extrovertných, príjemných, svedomitých, menej neurotických, čo je v súlade s americkým typom osobnosti, medzi ktorými sa Španieli učili anglický jazyk. Vedci uzavreli, že jazyk aktivoval mechanizmus zmeny kultúrneho rámca pre tieto dimenzie osobnosti, a to nie pre efekt prekladu či tendencie respondentov ukázať sa sebarevejšimi, ale pre prítomnosť kultúrnych aspektov charakteristických pre zodpovedajúce jazykové spoločenstvá.

Dimenzia kultúry

Dvojjazyčné osoby používajú svoje jazyky pre rozličné potreby, v rôznych oblastiach života a s rôznymi ľuďmi. Rôzne kontexty a domény aktivujú rozličné postoje, správania sa, percepcie. To, čo pokladáme za zmenu osobnosti v dôsledku zmeny jazyka, má málo, ak aj vôbec má, súvis so samým jazykom. V podstate, zdá sa, že nejestvuje priama kauzálna súvislosť medzi jazykom a osobnosťou.

Niektoré výskumy predsa dokazujú, že dvojjazyčné osoby prejavujú rozličné osobnosti, keď hovoria rozličnými jazykmi, a jeden z teoretických rámcov na vysvetlenie tohto fenoménu je efekt zmeny kultúrneho rámca (Cultural Frame Switching effect, CFS). Dvojjazyčné a dvojkultúrne osoby menia hodnoty a atribúcie v závislosti od toho, ktoré kultúrne relevantné stimuly sú práve prítomné (Ramírez-Esparza et al., 2006). Dvojkultúrne osoby sú tie, ktoré majú internalizované dve kultúry, čo spravujú ich správaním sa, myslením a emóciami. Dvojjazyčné osoby majú tendenciu stať sa dvojkultúrne, pričom obe kultúry nemusia byť internalizované v rovnakej miere.

Koncept podobný CFS je hypotéza kultúrnej akomodácie (cultural accommodation hypothesis), podľa ktorej dvojjazyčné osoby v závislosti od jazyka použitého v danom momente odpovedajú na situačné podnety (napr. vyplňanie dotazníka či inventáru osobnosti v dvoch svojich jazykoch). Všetko to vplyva na správanie sa a prejavy charakteristík osobnosti. Jedným z mechanizmov ovplyvňovania osobnosti jazykom je pozorovanie základných osobnostných charakteristík spojených s príslušnou kultúrnou skupinou. Pretože jazykové funkcie sú prostriedkom komunikácie, používanie určitého jazyka vytvára sociálnu situáciu na prijímanie a prenos písaných alebo hovorových správ.

To, čo môžeme pozorovať ako zmeny v osobnosti, sú vlastne zmeny v postojoch a v správaní sa, ktoré zodpovedajú zmenám kontextu alebo situácie, nezávisle od jazyka. Dvojjazyčné osoby si môžu vyberať, ktorý jazyk budú používať, v závislosti od situácie, témy, komunikačného zámeru (Grosjean, 1994). Tieto faktory slúžia ako spúšťače na vyjadrenie rôznych postojov, percepcií a vzorov správania sa. To, čo môžeme opísať ako zmenu osobnosti spôsobenú zmenou jazykového kódu, môže byť v skutočnosti zmena spôsobená situáciou a kontextom, v ktorom sa daný jazyk používa. Inými slovami, samotný jazyk nespôsobuje zmenu správania sa, ale celkový kontext, v ktorom dvojjazyčná osoba mení svoj jazykový kód spolu s postojmi, pocitmi a správaním sa (Grosjean, 1994). Na rozdiel od jednojazyčných osôb sú dvojjazyčné osoby často v situácii, že musia zmeniť jazykové kódy, čo tiež prináša potrebu pohybovať sa cez dve odlišné kultúry a kultúrne rámce.

Dvojjazyčná situácia a postoj voči svojmu a inému jazyku

Na skúmanie vplyvu dvojjazyčnosti na vývin osobnosti a na osobnosť dvojjazyčných osôb, ktorých materinský jazyk sa nachádza v menšinovej situácii (ako sú Slováci vo Vojvodine), je užitočné urobiť prepojenie s postojmi k svojmu a inému jazyku (teda aj k hovoriacim tým jazykom). Koncept, ktorý je vhodný na vysvetlenie spomínaných spoločenských okolností a postojov k dvojjazyčným osobám a dvojjazyčnosti vôbec, je koncept dvojjazyčnej situácie, v ktorej sa tie osoby nachádzajú. Dvojjazyčnú situáciu v kontexte prieskumu efektov dvojjazyčnosti na osobnosť spomínajú aj Appel a Muysken (1987) v prehľade prác zaoberajúcich sa týmto problémom u detí tureckých a marockých prisťahovalcov v Dánsku. Podľa nich aditívna dvojjazyčná situácia nemá negatívne efekty na prispôbovanie sa týchto detí na nové prostredie a školu, kým subtraktívna situácia ukazuje negatívne efekty.

Aditívna dvojjazyčná situácia je taká, že osvojovanie si dvoch jazykov je žiaduce a výmena jazykov nie je charakteristická. Druhý jazyk sa vyvíja ako dodatok k prvému jazyku, novonaučené jazykové zručnosti z druhého jazyka sa pridávajú k už jestvujúcim a navzájom sa dopĺňajú. Vyvíja sa v situácii, keď jestvuje priaznivý postoj okolia k jazykom. V subtraktívnej dvojjazyčnej situácii prvý jazyk sa vytráca počas učenia sa druhého jazyka, je vzdialený zo školskej učebne a zo školského života a výmena menej hodnoteného jazyka viac hodnoteným je často prítomná, priam nevyhnutná.

V aditívnej situácii sa prejavujú pozitívne vplyvy dvojjazyčnosti na kognitívny vývin, ako aj na celkový vývin osobnosti. Dvojjazyčná osoba zisťuje a postupne si osvojuje mechanizmy dvoch jazykov. Keďže rôzne jazyky kódujú realitu rôznym spôsobom, dvojjazyčné osoby môžu realitu vnímať aspoň dvoma spôsobmi. Okrem toho, dvojjazyčnosť a dvojkultúrnosť umožňujú prístup k produktom dvoch kultúr, znižujú etnocentrizmus, posilňujú jazykovú a kultúrnu toleranciu, predstavujú dôležitý aspekt interkultúrnej kompetencie, pomáhajú vo vývine interkultúrnej senzibility a sú užitočný prostriedok pre prekonávanie medzikultúrnych konfliktov (Göncz, 2005).

V subtraktívnej situácii dvojjazyčnosť nie je vítaná, a preto môže byť ohrozený jazykový a socio-emocionálny vývin. V tejto situácii favorizovaný je jeden jazyk a jedna kultúra, zabezpečené sú podmienky na učenie sa len toho jazyka, vzdelávací proces sa realizuje len v tom jazyku a menej hodnotený jazyk je eliminovaný alebo je jeho používanie veľmi obmedzené. Všetky sociálne prednosti a možnosti sú späté len s vyššie hodnoteným jazykom. Hovoriacim menej hodnoteného jazyka sa zasiela odkaz, že ich jazyk nie je funkčný a žiaduci. Ak sa chcú stať úspešnými členmi v danej spoločnosti, musia sa zrieknuť svojho menej hodnoteného jazyka. Týmto spôsobom psychológia vysvetľuje prípady výmeny jazyka a kultúry z aspektu psychológie učenia.

Prieskum postojov k svojmu a inému jazyku je jeden zo spôsobov určovania, či sa dvojjazyčné osoby nachádzajú v aditívnej alebo v subtraktívnej situácii. Týmto spôsobom sa nepriamo skúmajú aj postoje k hovoriacim tým jazykom. V nasledujúcom texte predstavíme štyri výskumy postojov k jazykom realizované vo Vojvodine. Vo všetkých výskumoch je použitý rovnaký inštrument, respondenti sú podobného veku, a preto sú prípustné aj vzájomné komparácie.

V prvom výskume Mikeš a Turčan roku 2000 (Mikeš, 2000) skúmali postoj k svojmu a inému jazyku v kontexte vývinu interkulturality u detí vo veku 10 – 11 rokov vo Vojvodine. Na výskume sa zúčastnilo 293 detí, ktoré sa vzdelávajú v maďarskom jazyku, 173 detí v slovenskom jazyku a kontrolná skupina boli deti v

paralelných srbských triedach (160 respondentov v maďarsko-srbskom prostredí a 31 respondent v slovensko-srbskom prostredí). Výskumným nástrojom bola anketa vo forme rozprávky o dvoch chlapcoch (Slovák a Srb, Maďar a Srb), ktorú konštruovali autori výskumu. Podľa predpokladov Mikeša a Turčana (2000) postoj meraný touto anketou je zložený z nasledovných dimenzií:

1. použitie jazyka na verejnom mieste,
2. ochota prispieť k šíreniu svojho menšinového jazyka,
3. prejavy zdvorilého správania sa v menšinovom jazyku,
4. potreba ovládania menšinového jazyka a
5. zoznamovanie sa s nemateriálnou kultúrou v menšinovom jazyku.

Kvalitatívne výsledky výskumu ukazujú, že väčšina detí patrí medzi potenciálnych staviteľov interkultúrnej spoločnosti, u niektorých je prítomný komplex menšej hodnoty, že na postoje detí vplýva kvalita vzťahov medzi etnickými skupinami v dvojazyčnom prostredí, že sa môže zjaviť netolerancia k používaniu menšinového jazyka na verejnom mieste a že jestvuje záujem detí, ktoré patria do jazykovej väčšiny, o osvojovanie si komunikatívnych zručností v menšinovom jazyku (Mikeš, 2000).

Vo výskume, ktorý v roku 2005 realizovala Šimoniová-Černáková (Šimonji Černak, 2014), boli skúmané postoje k svojmu a inému jazyku u žiakov Slovákov a Srbov v mladšom veku (piaty ročník základnej školy) a žiakov Slovákov, Maďarov a Srbov v staršom veku (prvá trieda strednej školy). Zistené je, že sa v mladšom veku žiaci Slováci a Srbi nerozlišujú vo svojich postojoch k slovenskému ako materinskému a ako menšinovému jazyku. Môžeme preto predpokladať, že u žiakov Slovákov nie je prítomný pocit menšej hodnoty ani predsudky u žiakov Srbov. To je indikátor dvojazyčnej situácie po zmene vyučovacieho jazyka, v zmysle, že sa deti Slováci nachádzajú v situácii, kde dominujú elementy aditívnej situácie. V staršom veku žiaci s maďarským vyučovacím jazykom majú nižší výsledok v dotazníku a štatisticky významne sa rozlišujú v postoji k svojmu a inému jazyku od žiakov so slovenským a srbským materinským jazykom. Vzhľadom na žiakov Slovákov a Srbov majú najmenej pozitívny postoj k jazyku. Skúmaní žiaci pochádzajú z dominantne maďarských prostredí, v ktorých nemali časté kontakty s väčšinovým jazykom, a všetko to môže zvýrazniť prítomnosť elementov subtraktívnej dvojazyčnej situácie pozorovanej cez postoj k jazyku, ako aj k hovoriacim daným jazykom.

Prieskumom postojov k jazykom sa zaoberala aj Ninkovićová (2015) vo svojej master práci. Použila rovnaký inštrument a skúmala postoje žiakov v piatej, šiestej a siedmej triede v slovensko-srbskom prostredí na teritóriu Vojvodiny.

Úhrnne boli preskúmaní 822 žiaci. Výsledky ukázali, že na úrovni celej vzorky respondentov nejstávajú štatisticky významné rozdiely medzi žiakmi so slovenským a srbským vyučovacím jazykom, keď postoj k svojmu a inému jazyku pozorujeme ako jednu dimenziu. Postoj je výrazne pozitívny v oboch skupinách respondentov.

V tomto výskume sa v celej vzorke štatisticky významné rozdiely zjavujú len v dimenzii potreby ovládania menšinového jazyka, kde žiaci Slováci majú významne pozitívnejší postoj k tomu, že je potrebné a užitočné pre všetkých poznať aj menšinový jazyk (v tomto prípade slovenský). Podobný trend si môžeme všimnúť, aj keď pozorujeme rozdiely medzi dvomi skupinami respondentov v jednotlivých ročníkoch. Od piateho až po siedmy ročník žiaci Slováci a žiaci Srbi sa štatisticky významne líšia, keď ide o prejavy zdvorilého správania sa v menšinovom jazyku a potrebu poznať menšinový jazyk. Vo všetkých ročníkoch pozitívnejší postoj majú žiaci Slováci. Na základe uvedených výsledkov môžeme uzavrieť, že sa žiaci so slovenským materinským jazykom nachádzajú v situácii, kde dominujú elementy aditívnej dvojjazyčnej situácie.

Nasledovný výskum realizovala Jančíková (2017) v maďarsko-srbskom prostredí tiež v rámci master práce. Vo výskume bolo zapojených 312 žiakov vyšších ročníkov základnej školy, z toho 164 žiakov, ktorí vyučovanie navštevujú v srbskom jazyku a 148 v maďarskom jazyku jednej základnej školy v Subotici. Keď sa postoj pozoruje ako jedna dimenzia, nejstávajú rozdiely medzi dvomi skupinami detí na úrovni celej vzorky. Postoje u detí sú výrazne pozitívne. Štatisticky významné rozdiely nejstávajú medzi dvomi skupinami v celej vzorke, aj keď postoj pozorujeme ako viacdimenzionálny konštrukt. Tieto výsledky autorka vysvetľuje tak, že medzi deťmi jestvujú blízke vzťahy bez ohľadu na ich materinský jazyk a prítomná je aj aktívna interakcia vo viacjazyčnom prostredí.

Zmena vyučovacieho jazyka a vlastná efektivita u adolescentov

Jeden z mála výskumov vo Vojvodine, ktoré patria do domény vplyvu dvojjazyčnosti na vývin osobnosti v školskom kontexte, je prieskum vzťahu medzi zmenou vyučovacieho jazyka a vlastnej efektivity u adolescentov (Kokai, 2014). Vo výskume, realizovanom v rámci master práce, boli tri skupiny respondentov. Experimentálnu skupinu tvorili žiaci s maďarským vyučovacím jazykom, ktorí v strednej škole zmenili vyučovací jazyk z maďarského na srbský, a kontrolné skupiny boli žiaci s maďarským a srbským vyučovacím jazykom, ktorí v strednej škole nemenili vyučovací jazyk. Úhrnne boli preskúmaní 392 žiaci prvých tried stredných škôl na území Vojvodiny v druhom polroku. Na skúmanie úrovne vlastnej efektivity bol použitý dotazník vlastnej efektivity pre deti (Self-efficacy Questionnaire for

children, SEQ-C) v srbskom a maďarskom jazyku. Inštrument je zložený z nasledovných subškál: sociálna, akademická a emocionálna vlastná efektivita. Základná nezávislá premenná bol vyučovací jazyk s tromi úrovňami: situácia zmeny vyučovacieho jazyka a dve úrovne situácie, keď sa vyučovací jazyk nemenil. Závislá premenná mala tiež tri úrovne: sociálna, akademická a emocionálna vlastná efektivita. Základná hypotéza vo výskume bola, že sa tri skupiny respondentov budú rozlišovať v úrovniach vlastnej efektivity vzhľadom na situáciu zmeny vyučovacieho jazyka. Výsledky výskumu ukázali, že vyučovací jazyk (teda jeho zmena) a vlastná efektivita sú štatisticky významne späté. Jestvuje štatisticky významná korelácia vyučovacieho jazyka s úhrnným výsledkom na teste vlastnej efektivity, ako aj spätosť interakcie pohlavia a jazyka s emocionálnou vlastnou efektivitou.

V nasledovnom kroku spracovania údajov sa diskriminatívnou analýzou dotazníka dostala jedna diskriminatívna funkcia, ktorá rozlišuje (diskriminuje) skupinu žiakov, ktorí zmenili vyučovací jazyk, a skupinu žiakov, čo v kontinuite majú maďarský vyučovací jazyk, od skupiny žiakov s kontinuitou srbského vyučovacieho jazyka. Tieto skupiny sa najviac rozlišujú v položkách dotazníka, ktoré sa vzťahujú na sociálnu vlastnú efektivitu. Väčšiu sociálnu vlastnú efektivitu má skupina žiakov, čo nemenila srbský vyučovací jazyk. Autorka uzatvára, že na základe výsledkov môžeme povedať, že vyučovací jazyk a vlastná efektivita sú štatisticky významne späté. Vyučovací jazyk vplýva na odhadnutie vlastných schopností počas vzdelávania dieťaťa a môže zlepšiť, ale aj pokaziť obraz dieťaťa o svojich vlastných schopnostiach, ak sa žiak po zmene vyučovacieho jazyka stretne s problémami v učení (Kokai, 2014).

Namiesto záveru: možné smery výskumu efektu slovensko-srbskej dvojajazyčnosti na osobnosť

Prieskumy dvojajazyčnosti z psychologického aspektu vo Vojvodine boli najčastejšie v nasledovných smeroch:

1. Výskumy pedagogicko-psychologických aspektov dvojajazyčnosti (Göncz, 2007), v rámci ktorých sa vedci zaoberali problémom zmeny vyučovacieho jazyka počas vzdelávania a možnými vysvetleniami efektov zmeny jazyka, najmä na školský úspech detí (dvojajazyčná situácia, jazykové kompetencie v prvom a druhom jazyku, povrchová a kognitívna jazyková kompetencia, postoje k svojmu a inému jazyku), ďalej sa zaoberali modelmi vzdelávania dvojajazyčných detí a ich vplyvom na osobnosť žiakov, výberom vyučovacieho jazyka, úlohou školy v zachovaní dvojajazyčnosti a dvoj kultúrnosti.

2. Výskumy o vzťahu metalingválnych schopností a rozšírenej jazykovej skúsenosti v prirodzených nekontrolovaných podmienkach a v umelých kontrolovaných podmienkach (Kodžopeljić, 2007), čo patrí do rámcov vplyvu dvojjazyčnosti na kognitívny vývin.

Z aspektu psychológie dvojjazyčnosti slovensko-srbská dvojjazyčnosť bola skúmaná v rámci vplyvu ranej dvojjazyčnosti na niektoré aspekty metalingválnych schopností (Šimonji, 1997) a v rámcoch vzdelávania dvojjazyčných detí: zmena vyučovacieho jazyka a jej efekty na úspech v škole (Šimonji Černak, 2006), postoj k svojmu a inému jazyku v slovensko-srbskom prostredí, povrchová a kognitívna jazyková kompetencia v slovenskom a srbskom jazyku a školský úspech, modely vzdelávania detí so slovenským materinským jazykom (Šimoniová-Černáková, 2013), postoje rodičov k vzdelávaniu v slovenskom jazyku. Okrem toho bolo skúmané aj používanie dvoch jazykov u dospelých dvojjazyčných respondentov Slovákov (Šimonji Černak, 2012).

Na základe tohto krátkeho prehľadu výskumov si môžeme všimnúť nedostatok výskumov vzťahujúcich sa na efekty dvojjazyčnosti na osobnosť dvojjazyčných osôb, aj keď niektoré zo skôr spomínaných výskumov môžeme nepriamo spojiť s reláciami dvojjazyčnosti a osobnosti. To sú výskumy o modeloch vzdelávania a osobnosti žiakov, o postojoch k svojmu a inému jazyku, keď ich dáme do kontextu dvojjazyčnej situácie, a výskum o vplyve zmeny vyučovacieho jazyka na vlastnú efektivitu adolescentov. Na vzorke slovensko-srbských dvojjazyčných osôb sú realizované len výskumy o postojoch k jazyku, ktoré ukázali, že sa slovenskí respondenti nachádzajú v situácii, kde dominujú elementy aditívnej dvojjazyčnej situácie.

Keď zoberieme do úvahy význam vzdelávania pre zachovanie a vývin dvojjazyčnosti, zdá sa, že by bolo dôležité skúmať efekty dvojjazyčnosti na osobnosť v kontexte vzdelávania, a najmä v kontexte zmeny vyučovacieho jazyka. Mohol by sa zistiť nielen vplyv zmeny jazyka na úspech v škole, ale aj na aspekty osobnosti, ako sú vlastná efektivita, akademická motivácia, statusy ja-identity a pod.

Výskumy tohto typu sú náročnejšie, keď ide o praktickú realizáciu, lebo sa relatívne ťažko môže nájsť adekvátna experimentálna vzorka respondentov, čo v strednej škole zmenili vyučovací jazyk. To musia byť žiaci, ktorí základnú školu ukončili v slovenskom jazyku a potom v strednej škole majú srbský vyučovací jazyk. Ukázalo sa, dokonca aj vo veľkých stredných školách v Novom Sade (ekonomická, elektrotechnická, medicínska), že nejestvuje ekonomicky racionálny počet žiakov (na realizáciu výskumu), ktorí spĺňajú dané podmienky (základná škola v slovenčine, stredná v srbčine). Ako príklad môžeme uviesť strednú ekonomickú

školu v Novom Sade, kde sa počas prvého pokusu realizovať výskum našlo desať týchto žiakov v prvých troch ročníkoch. V strednej elektrotechnickej škole tiež nemajú veľký počet žiakov Slovákov. Vystáva otázka, či tieto (neúradné) informácie môžeme dať do súvisu s narastajúcim trendom odchodu žiakov Slovákov do stredných škôl na Slovensko. Žiaci so slovenským materinským jazykom v niektorých menších prostrediach tiež menia vyučovací jazyk aj v piatom ročníku základnej školy, kde je potom ľahšie získať experimentálnu skupinu. Na druhej strane sa však vynára otázka adekvátnych inštrumentov na meranie osobnosti pre ten vek. V každom prípade je potrebné čím širšie preskúmať relácie zmeny vyučovacieho jazyka a osobnosti, vzhľadom na výsledky v už realizovanom výskume maďarsko-srbských dvojязыčných žiakov.

Výskumy na druhom mieste po praktickom význame by boli tie, ktoré sú užšie späté s psychológiou osobnosti, ako je výskum vplyvu jazyka na výsledky v inventároch osobnosti. Respondenti, najpravdepodobnejšie dospelí, by vyplňali inventáre osobnosti v slovenskom a v srbskom jazyku v nejakom zodpovedajúcom časovom intervale. Potom by sa porovnávali odpovede v inventároch osobnosti s cieľom zistiť, či jestvujú štatisticky významné rozdiely v odpovediach rovnakých respondentov, ktoré sú vo funkcii používaného jazyka. Tým spôsobom by sa skúmali efekty zmeny kultúrneho rámca a efekty kultúrnej akomodácie, ako rôzne jazyky determinujú realitu alebo či jestvuje jazyková relativita, pravdaže v intrapsychickom kontexte osobnosti.

Literatúra

- AL-AMRI, M. N.: Effects of Bilingualism on Personality, Cognitive and Educational Developments: A Historical Perspective. In: *American Academic & Scholarly Research Journal*, 2013, roč. 5, č. 1, s. 115 – 124.
- APPEL, R. – MUYSKEN, P.: *Language Contact and Bilingualism*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1987. 228 s.
- GARCÍA, O.: *Bilingual Education in the 21st Century*. Wiley – Blackwell, 2009. 481 s.
- GÖNCZ, L.: A kétnyelvűség pszichológiája. (The psychology of bilingualism). In: *Nyelvészetről- változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára (Multi- faceted Linguistic. Selected papers for university students and evryone interested in linguistics)*. Eds. I. Lanstyák and I. Vančóné Kremmer I. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda, 2005, s. 32 – 76.

- GÖNCZ, L.: Novija istraživanja pedagoško- psiholoških aspekata dvojezičnosti u Vojvodini. In: Zbornik radova: Jezik, obrazovanje, nauka, zaštita ljudskih i manjinskih prava u Vojvodini i zemljama u tranziciji. Ed. J. Szalma. Novi Sad: VANU, 2007, s. 110 – 128.
- GROSJEAN, F.: The Encyclopedia of Language and Linguistics. Oxford: Pergamon Press, 1994. 569 s.
- CHEN, S., BOND, M. H.: Two languages, Two Personalities? Examining Language Effects on the Expression of Personality in a Bilingual Context. In: Psychology and Social Psychology Bulletin, 2010, roč. 36, č. 11, s. 1514 – 1528.
- JANČIĆ, R.: Stav prema svom i drugom jeziku kao pokazatelj interkulturalnosti. Nepublikovan master rad. Sombor: Pedagoški fakultet, 2017.
- KOKAI, A.: Promena nastavnog jezika i samoeфикаsnost kod adolescenata. Nepublikovan master rad. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije “Dr. Lazar Vrkatić”, 2014.
- KODŽOPELJIĆ, J.: Metajezički razvoj i prošireno jezičko iskustvo. In: Zbornik radova: Jezik, obrazovanje, nauka, zaštita ljudskih i manjinskih prava u Vojvodini i zemljama u tranziciji. Ed. J. Szalma. Novi Sad: VANU, 2007, s. 94 – 109.
- LARSEN, R. J., BUSS, D. M.: Psihologija ličnosti. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2008. 810 s.
- MIKEŠ, M.: Stavovi dece prema svom i drugom jeziku u višejezičnoj sredini. In: Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije, Zvezek 2, Ed. I., Štrukelj. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 2000, s. 148 – 160.
- NINKOVIĆ, J.: Stav prema svom i drugom jeziku kao pokazatelj interkulturalnosti. Nepublikovani master rad. Sombor: Pedagoški fakultet, 2015.
- RAMÍREZ– ESPARZA, N. GOSLING, S. D. BENET– MARTÍNEZ V. – POTTER, J. P. PENNEBAKER, J. W. Do bilinguals have two personalities? A special case of cultural frame switching. In: Journal of Research Personality, 2006, č. 40, s. 99 – 120.
- SKUTNAB KANGAS, T.: Bilingvizam: da ili ne. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1991. S. 443 s.
- ŠIMONJI, R.: Uticaj slovačko- srpskog ranog bilingvizma na razvoj nekih aspekata metalingvističke svesti. In: Zbornik rezimea: V. Kongres psihologa. Beograd: Savez društava psihologa Jugoslavije, 1997, s. 75.

- ŠIMONJI ČERNAK, R.: Uticaj promene nastavnog jezika na školski uspeh učenika i neke determinante tog uticaja. In: Zbornik radova: Empirijska istraživanja u psihologiji. Ed. B. Kuzmanović, Z. Krnjajić. Beograd: Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, 2006, s. 79 – 87.
- ŠIMONJI ČERNAK, R.: Dvojezičnost i obrazovanje. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2012. 137 s.
- ŠIMONIOVÁ – ČERNÁKOVÁ, R. Dvojazyčnosť a jej pedagogické aspekty. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2013. 75 s.
- ŠIMONJI ČERNAK, R.: Stavovi adolescenata prema svom i drugom jeziku. In: Vrednosne orijentacije mladih u Vojvodini: stanje i perspektive. Ed. M., Franceško. Novi Sad: Visoka škola „Pravne i poslovne akademske studije dr. Lazar Vrkatić“, 2014, s. 104 – 120.

Ruženka Šimoniová Černáková

THE EFFECT OF BILINGUALISM ON PERSONALITY: THEORETICAL CONCEPTS AND LITERATURE REVIEW

Summary

The work deals with the effects of bilingualism on personality from the aspect of the psychology of bilingualism. First, the scope of the psychology of bilingualism as a science is delimited, followed by a historical overview of research into the influence of bilingualism on the personality of an individual. Next, the author discusses some theoretical concepts needed to explain this relation, such as the cultural frame switching effect, cultural accommodation, as well as additive and subtractive bilingual situation. An overview is presented next of research conducted abroad (addressing topics such as personality inventories and language, the influence of cultural norms and values which are part of the language), as well as in Vojvodina (aimed at exploring the speakers' attitude towards their L1 and toward other languages, taken as an indicator of the bilingual situation). The paper ends with a summary of recent research into bilingualism, with focus on Slovak-Serbian bilingualism in Vojvodina, and with suggestions for further research into the relationship between bilingualism and personality.

Key words: psychology of bilingualism, bilingualism, personality, Slovak-Serbian bilingualism

Marína Šimáková Speváková

Oddelenie slovakistiky, Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade

TEORETICKÉ PODKLADY K VÝSKUMU PREKLADOV SLOVENSKEJ LITERATÚRY DO SRBČINY

Abstrakt: V príspevku sa venujeme čiastkovému prehľadu translatologických koncepcií na Slovensku ako podkladu systematickejšieho výskumu prekladov slovenskej literatúry v srbskom kontexte. Cieľom príspevku je nadviazať na predchádzajúce texty o recepcii prekladu a vymedziť možné teoreticko-metodologické podklady k súčasným výskumom, vzhľadom na špecifickú situáciu, v ktorej sa preklad realizuje: bilingvizmus prekladateľa a prekladanie do srbského ako nematerinského jazyka, vzhľadom na vojvodinský interkultúrny kontext a majúci na zreteli súčasné teoretické bádania v translatológii.

Kľúčové slová: translatológia, Dionýz Đurišin, slovenská literatúra, medziliterárne spoločenstvo, interkultúrny dialóg

Teoretické východiská výskumu prekladov slovenskej literatúry do srbčiny

Niet pochyb, že v súčasných kultúrnych a literárnych procesoch preklad umeleckej literatúry predstavuje jeden z dôležitých prostriedkov interkultúrneho dialógu. O funkcii prekladu v interkultúrnej komunikácii sa v rámci modernej translatológie písalo od 70. rokov 20. storočia. V akej miere preklad realizuje túto funkciu, záleží na niekoľkých činiteľoch, ktoré by sme v uvedenej štúdii chceli vymedziť a reflektovať. K oblasti výskumu prekladu literárnych textov nás privádzajú dva javy: na jednej strane čoraz dynamickejšie translatologické výskumy umeleckej (a odbornej) literatúry na Slovensku, v rámci ktorých sa prekladové témy rozoberajú z interdisciplinárneho hľadiska, čo korešponduje so širším zameraním nášho interdisciplinárneho vedeckovýskumného projektu. Na druhej strane, tému výskumu prekladu núka samotná skutočnosť svedčiaca tak o vzrastajúcom počte

knižných prekladov slovenskej literatúry do srbského jazyka, ako aj o činnosti našej odbornej verejnosti v oblasti prekladu.¹

Na súčasné translatologické výskumy na Slovensku poukazujú početné publikácie, tak monografického, ako aj zborníkového rázu, projektové výstupy a konferencie, ktoré sa realizujú v rámci jednotlivých univerzitných a výskumných centier. Jedným z publikačných výstupov, ktorý prehľadne reflektuje stav v teoretických koncepciách o prekladaní na Slovensku, je kniha *Myslenie o preklade na Slovensku* (2014) vo vydání Ústavu svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied a vydavateľstva Kalligram. Cieľom našej štúdie je nadviazať na existujúce texty o recepcii prekladu a na podklade súčasných translatologických výskumov určiť adekvátne východiská k systematickejšiemu výskumu prekladov slovenskej literatúry do srbského jazyka v súčasnosti. Oporné body budeme hľadať jednak v publikáciách o translatológii na Slovensku, ale aj v literárnoteoretických štúdiách reflektujúcich situáciu a kontext, v ktorom sa realizuje preklad slovenskej literatúry do srbciny. Pre daný kontext je príznačný bilingvizmus prekladateľa, realizácia prekladu do srbského ako nematerinského jazyka, tiež interkulturalita ako rámec, v ktorom sa uskutočňuje prekladateľský proces.

Vzhľadom na medzikultúrne relácie a interkulturalitu ako imanentnú zložku vojvodinského (respektíve srbského) kontextu, z ktorého pochádza väčšina prekladateľov slovenskej literatúry, k vytýčenému cieľu sa najprv odrazíme z teoretických podkladov komparatistu Dionýza Ďurišina. Dôvody na voľbu Ďurišinovej koncepcie sú viaceré. Vidíme v nej teoretickú podnetnosť, podľa nášho názoru aj aplikovateľnosť v analýze konkrétnych prekladateľských situácií a v kritike prekladu aj v súčasnosti. Na všeobecnom teoretickom pláne je dôležitá Ďurišinova procesuálnosť v teoretickom myslení, ktorá korešponduje s dynamickou (procesuálnou) povahou literárnych dianí vo viackultúrnom prostredí. V neposlednom rade meno Dionýza Ďurišina rezonuje v svetovom kontexte literárnej komparatistiky,² v slovenskej translatológii aj v teoretických reflexiách

¹ Odborníci, ktorí sa v danej chvíli venujú témam prekladu, sú docentka Dr. Zuzana Čížiková z Katedry slavistiky Filologickej fakulty Univerzity v Belehrade, ktorá skúma preklady detskej literatúry, zatiaľ čo odbornému prekladu literárnovednej literatúry, ako aj prekladu umeleckej literatúry sa v praxi venuje prof. Dr. Michal Harpáš z Oddelenia slovistiky v Novom Sade, toho času na dôchodku; jednotlivé štúdie o preklade slovenskej literatúry do srbciny publikovali Dr. Adam Svetlík a Dr. Marína Šimáková Speváková.

² Uvedené tvrdenie podkladáme citátom z monografie *Myslenie o preklade na Slovensku*: „Jeho (Ďurišinov – poznámka M. Š. S.) prínos k rozpracovaniu kategórie svetovej literatúry ocenil najnovšie César Domínguez v štúdií *Dionýz Ďurišin and the Systemic Theory of World*

o slovenskej vojvodinskej, respektíve dolnozemskej literatúre a preklade v diele Michala Harpáňa.

V teórii Dionýza Ďurišina, ako je známe, centrálnе miesto zaberajú pojmy medziliterárny proces, medziliterárne spoločenstvo.³ V slovenskom vojvodinskom kontexte sa Ďurišinov pojem medziliterárne spoločenstvo vysvetľuje vo vysokoškolskej učebnici *Teória literatúry* Michala Harpáňa v kontexte koncepcií svetovej literatúry (Harpáň, 2004). Ďurišinova teória bola podnetná najmä pre Harpáňov výskum medziliterárneho spoločenstva juhoslovanskej a dolnozemskej literatúry,⁴ ktorých súčasťou je slovenská vojvodinská literatúra. Koncepciu medziliterárneho spoločenstva rozvinul Michal Harpáň v rámci kolektívnej publikácie *Systematika medziliterárneho procesu* (1988), venovanej X. medzinárodnému zjazdu slavistov v Sofii roku 1988. Harpáň mal v uvedenej publikácii kapitolu *Národnostné literatúry v medziliterárnom procese*, v ktorej vyložil a zdôvodnil stanovisko, že národnostná literatúra je špecifickým medziliterárnym spoločenstvom a že sa jeho špecifickosť určuje vo vzťahu k niekoľkým literárnym kontextom: kontextu národnej materskej literatúry, kontextu literatúry regionálneho alebo štátneho celku, v ktorom sa realizuje vlastný vývinový a typologický kontext. V štúdiu *Pojem a vývinová typológia medziliterárnych spoločenstiev* Harpáň nadviazal na predchádzajúce výskumy a vlastné postoje zdôvodnil: „Metodologické východiská a teoretické zovšeobecňovanie problematiky národnostných spoločenstiev vychádzali z reality medziliterárneho spoločenstva juhoslovanských literatúr (teda literatúr juhoslovanských národov a národností)“ (Harpáň, 2014, s. 19).

Literature“ (Vajdová, 2014, s. 95). Uvedená Domínguezova štúdia je súčasťou monografie *Routledge Companion to World Literature*, London and New York: Routledge, 2011. Michal Harpáň písal: „Možno povedať, že hlavná charakteristika Ďurišinovej *Teórie literárnej komparistiky* je systematickosť a celkové uchopenie problematiky, čo medziiným bol aj hlavný dôvod jej pozitívnej recepcie aj mimo slovenského, resp. česko-slovenského vedeckého prostredia“ (Harpáň, 2014, s. 8).

³ Pre pojmovú presnosť uvádzame význam spojenia medziliterárne spoločenstvo: sú to jazykovo a literárne mnohotvárne zoskupenia, literárnohistorické celky, ktoré sa menia v čase, prevláda v nich bilingvizmus a polylingvizmus, biliterárnosť a polyliterárnosť (bližšie porov. Vajdová, 2014, s. 93).

⁴ V uvedenom kontexte by sme mohli uviesť celý rad Harpáňových kníh a teoretických štúdií, v ktorých sa venoval tak reflexii Ďurišinových teoretických premís, ako aj systematickému výskumu slovenskej vojvodinskej a dolnozemskej literatúry. Vyzdvihli by sme však monografie: *Scripta manent: literárnovedné súradnice* (2014), *Ars poetica pannonica* (2014), *Texty a kontexty: slovenská literatúra a literatúra dolnozemských Slovákov* (2004), *Literárne paradigmy* (2004), *Zápas o identitu* (2000).

Đurišin sa v druhom období výskumu medziliterárnych spoločenstiev venoval i prekladu. O prekladovej problematike slovenského vojvodinského prostredia, ako súčasti väčších medziliterárnych spoločenstiev, pre ktoré je charakteristická viackultúrnosť a interkultúrnosť, bilingvizmus a biliterárnosť jednotlivých autorov, písal aj Michal Harpáň v štúdiu *Typológia posunov v autorskom preklade*.⁵ V kontexte štúdií na translatologické témy treba spomenúť i Harpáňovu štúdiu *Funkcie prekladu v menšinovej literatúre*,⁶ v ktorej píše „Zo samozrejmeho faktu, že tunajší slovenskí dejatelia boli (a sú) bilingvisti, celkom prirodzene sa začínajú zjavovať preklady zo srbochorvátčiny do slovenčiny, ale aj opačne. Bez zveličovania možno povedať, že každý slovenský dolnozemský, respektíve juhoslovanský spisovateľ bol zároveň aj prekladateľ“ (Harpáň, 2004, s. 118). Harpáňovu štúdiu uvádza aj slovenská translatologička Katarína Bednárová v rozsiahlej štúdiu *K niektorým otázkam vývinových trajektórií umeleckého prekladu na Slovensku (1945 – 1989)* v časopise *World Literature Studies* (1, vol. 8, 2016, s. 3 – 23). Na Harpáňove názory o prekladových témach v bilingválnom a biliterárnom kontexte nadviazali Adam Svetlík, Zuzana Čížiková a Marína Šimáková Spevákova.⁷ Prekladateľstvom v teórii a praxi sa vo vojvodinskom prostredí zaoberal aj Jozef Valihora.⁸

Od Đurišinovej koncepcie k súčasnej translatologickej literatúre

Osobitnú koncepciu prekladu Đurišin sformuloval koncom šesťdesiatych rokov a jednou z jeho prvých prác bola štúdia *Otázky porovnávacieho skúmania literatúr a analýza prekladateľskej metódy*, ktorú prezentoval ako príspevok na VI. medzinárodnom kongrese slavistov v Prahe 1968. Bolo to v období, keď sa

⁵ Štúdia najprv vyšla v časopise *Nový život* (1989) a je publikovaná v knihe *O Paľovi Bohušovi* (1999).

⁶ Štúdia bola prvýkrát publikovaná v časopise *Romboid* na Slovensku (1993) a vyšla aj v rámci monografie *Literárne paradigmy* (2004).

⁷ Svetlík publikoval dve štúdie na prekladové témy: *Književni bilingvizam slovačkih vojvodanskih pisaca* (2010), *Savremena slovačka proza u srpskom prevodu* (2013). Čížiková publikovala štúdie o prekladoch literatúry pre deti: *K prekladom v časopise pre deti Naši Pionieri/Pionieri v období 1960 – 1980* (2017) a *Prekladová tvorba z literatúry pre deti a mládež v 60. rokoch 20. storočia na stranách časopisu pre deti Naši pionieri* (2017). Šimáková Spevákova (spolu s Ruženkou Šimoniovou Černákovou) publikovala štúdiu *Bilingualism, biliterariness, identity – An interdisciplinary approach to Slovak-Serbian bilingualism in Vojvodina, Serbia* (2015), v ktorej sa dotkla tvorby niekoľkých vojvodinských autorov v dvoch kontextoch, slovenskom vojvodinskom a v srbskom kontexte.

⁸ Jozef Valihora sa najviac venoval prekladom Juraja Tušiaka.

translatológia začala vzrášťať a keď sa do popredia dostávali koncepcie a idey o preklade Antona Popoviča, Mikuláša Bakoša, sčasti aj Františka Mika (pred tým už bola známa koncepcia českého translatológa Jiřího Levého; bližšie vo: Vajdová, 2014, s. 89). Ďurišinova koncepcia prekladu sa naďalej vyvíjala v rámci jeho základného diela *Teória literárnej komparatistiky* (1975), v ktorom definoval preklad ako „jeden z významných prejavov medziliterárneho spoluzitia“ (Tamže, s. 90), a ako primárnu funkciu prekladu určil obstarávanie **zväzkov** domácej literatúry s procesom vývinu inonárodnej literatúry, pričom sa zabezpečuje **vnútorná konfrontácia literárnych hodnôt** dvoch alebo viacerých literatúr. Pri reflektovaní prekladu Ďurišin ako jeden z kľúčových pojmov uvádza **výber**: výber diela na preklad uskutočňuje prostredie, do ktorého preklad vstupuje. V roku 1975, keď Ďurišin definoval uvedené faktory, sa podobné vnímanie prekladu takmer nevyskytovalo. Približne v tom istom období nemecký lingvista Hans J. Vermeer definoval pojem skoposu. Vermeer ako „primárny faktor ovplyvňujúci charakter prekladu uviedol cieľ (gr. skopos), ktorý má v novom prostredí plniť. (...) Preklad sa takto zasadzuje do širšieho rámca interkultúrnej komunikácie, v ktorej okrem východiskového a cieľového textu a ich tvorcov do hry vstupujú aj ďalší aktéri, ako iniciátor, objednávateľ či užívateľ prekladu“ (Mikuláš a kol., 2017, s. 240). Začiatkom 70. rokov medzi významnejšími translatologickými prácami bola prednáška holandského translatológa Jamesa S. Holmesa *Názov a podstata translatologických štúdií* (*The Name and Nature of Translation Studies*), publikovaná však v 80. rokoch (1980). Podobne ako Ďurišin aj Holmes sa zameriaval na cieľový systém, cieľové texty a opis fungovania prekladu v cieľovej kultúre a situácii, teda **opisom kontextu**. V takejto koncepcii sa pozornosť výskumníka/teoretika zameriava na to, ktoré texty sú preložené, respektíve ktoré nie sú preložené – čo je najčastejšie rovnako dôležité (rozhodujúcim faktorom je teda podobne ako u Ďurišina – výber – pozn. M. Š. S.), v danom čase a na určitom mieste, tiež aj na to, aké vplyvy/procesy preklad daného textu spôsobil (Veselinović, 2013). Koncepcie slovenských translatológov a belgicko-holandskej školy prekladu sa stretli vo vzájomnej spolupráci, najmä pomocou styku s americkým teoretikom Jamesom Holmesom a Gideonom Tourym (Leuven, Antverpy, Tel Aviv), pričom sa rozšírilo „povedomie o slovenskom prínose do translatológie aj v literárnej vede na západe Európy a v USA“ (Vajdová, 2014, s. 9).

V Ďurišinovej teórii sa preklad vysvetľuje ako jedna z **podôb intertextového nadväzovania**. Podoby medzitextovej nadväznosti klasifikoval v spomenutej monografii *Teória literárnej komparatistiky* (1975) a v kapitole o integračných a diferenciačných formách recepcie a vyčlenil popri preklade alúziu,

narážku, variáciu, výpožičku, ponášku, plagiát, adaptáciu. Z dnešného pohľadu, dovoľme si poznamenať, transpozícia podôb intertextuality v preklade literárneho diela predstavuje osobitnú položku analýzy prekladu. Stáva sa to najmä preto, že sa intertextualita stala nielen poetologickou, ale aj gnozeologickou zložkou postmoderného literárneho diela,⁹ respektíve, ako sme sa snažili poukázať vo vlastných výskumoch intertextuality v tvorbe Vít'azoslava Hronca, aj sémantický a ontologický princíp tvorby a umeleckej pôsobivosti diela (Šimáková Spevákova, 2015). V období 80. rokov 20. storočia, keď už bola publikovaná Ďurišinova *Teória medziliterárneho procesu* (1985), je zaznamenaný rozmach literárnych textov spočívajúcich v intertextuálnych citačných reláciách.¹⁰ Novú dimenziu nadobúda pojem intertextuality v prekladateľskom procese, ktorú reflektuje aj slovenská translatológia od 90. rokov 20. storočia. Napríklad Bogumila Suwara-Marčoková uvažuje o preklade, ktorý sa zameriava na postmoderné texty a intertextové sémantické efekty, v ktorých prekladateľ funguje ako médium, ktoré kreuje novú intertextualitu. Ako píše Edita Gromová, pričom cituje Katarínu Bednárovú, „v tomto smere vzniká aj nový druh recepčnej situácie prijímania, interpretácie, tvorby a fungovania a prekladu literárneho diela“ (Gromová, 2003, s. 30).

Ďalší pojem, ktorý zaberá jedno z kľúčových miest v Ďurišinej koncepcii prekladu, je faktor **tvorivosti/kreácie**. Keď si všimneme prehľad termínov a pojmov, ktoré Ďurišin používal v prvom období, pojem kreácie sa vyskytuje tak medzi funkciami, ako aj medzi vlastnosťami prekladu: „2. *Preklad má niekoľko funkcií: (...) b) kreačná funkcia* – literárny preklad vzniká vďaka kreácii, tvorivosti. c) *metakreačná funkcia* – umelecký preklad prenáša aj metarovinu diela, pretože ide o druhotný modelujúci systém (Lotman). 3. *Kreačnosť je základná vlastnosť prekladu* – vznikajú nové estetické informácie. 4. *Kreačná funkcia prekladu – aktualizácia alebo synchronizácia*. Miera kreácie závisí od podnetov, vychádzajúcich z priameho prostredia“ (Vajdová, 2014, s. 88, zvýraznila autorka). Takto chápaný preklad sa podľa Ďurišina stáva organickou zložkou **procesuálnosti literárneho vývinu diela** v prijímajúcom prostredí, prenáša kontext originálu do nového kontextu, ale so zmenami, pričom má pretlmočiť hodnoty originálu v tvorivom procese.

⁹ Bližšie o vývine teoretického myslenia o intertextualite vidieť v monografii *Podoby literárnej vedy* (2017).

¹⁰ Uveďme tu len niekoľko svetovo najznámejších diel spočívajúcich v intertextualite: *Chazarský slovník* Milorada Pavića, texty Johna Bartha, Thomasa Pynchona a iných.

V osemdesiatych rokoch sa Ďurišin venoval podobám a funkciám prekladu v medziliterárnom spoločenstve. Bolo to v druhej etape Ďurišinovho teoretického zvažovania problematiky svetovej literatúry ako medziliterárneho procesu, čoho odrazom bola vyššie spomenutá monografia *Teória medziliterárneho procesu* (1985). Podľa slov Michala Harpáňa uvedená Ďurišinova monografia bola v znamení obratu v myslení o literárnej komparatistike, ktorú odvtedy vykladal ako medziliterárnosť, ktorej v spomenutej monografii venoval viac pozornosti (Harpáň, 2014). Ďalším stupňom bádania bol prvý zväzok z nového cyklu publikácií pod názvom *Medziliterárne spoločenstvá I* (1987), ktorých súčasťou bola i reflexia prekladov. V spoločenstvách, kde prevláda takmer úplný bilingvizmus alebo aj polylingvizmus, význam nadobúda „umelecko-kreačná funkcia prekladu“ (Vajdová, 2014, s. 94). V takomto kontexte môže medzi autorom a prekladateľom vzniknúť partnerský vzťah a prekladateľ zvýrazní svoje individuálne tvorivé ciele, vytvára vlastné umelecké postupy. Takto tvorivo chápaný prekladateľský proces umožňuje prekladu stať sa samostatným dielom a nielen variantom originálu.

Uvedenú líniu chápania prekladu ako tvorivého procesu rozvíjali v 90. rokoch na Slovensku ďalší teoretici, medzi inými Ján Koška (1936 – 2006). Ján Koška spolupracoval s Ďurišinom, no v rokoch 1995 – 2005, keď bol riaditeľom Ústavu svetovej literatúry SAV, rozvinul originálnu koncepciu prekladu. Koškova koncepcia bola v niektorých jednotlivostiach príbuzná s teóriou Ďurišina, zostala však neucelená z dôvodu autorovho predčasného úmrtia. Podstata Koškovej koncepcie spočívala v ostrej polemike s komunikačným modelom prekladu (Bednárová, 2014). Jedným z kľúčových pojmov, s ktorým sa narába aj v tejto koncepcii, je tvorivosť. Tvorivosť prekladu v Koškovom chápaní znamenala otvorenosť a „antidefinitívnosť“ (Tamže, s. 115), vkladanie/vymieňanie obsahov, zmyslov a významov. Koška prisudzuje prekladateľovi „rolu **interpretátora**, ktorého úlohou nie je dopracovať sa k počiatočnému zneniu originálu, ale k novej interpretácii, ktorá je tiež originálom v novej recepcnej situácii. (...) Preklad pre Košku znamená okrem iného výmenu recepcnej situácie, výmenu domova. (...) Preto ani neexistuje konečný preklad ani konečný originál“ (Tamže, s. 118, 119). Koškova koncepcia prekladu prináša aspekty zohľadňovania recepcie prekladu, čo je v reflektovaní celkovej témy prekladu aj pre nás dôležité. Používa sa tu termín **recepčná situácia**. Recepčnú situáciu podľa Košku tvoria autor predlohy a prekladateľ – interpretátor v istých časopriestorových korelátoch, recepcná situácia je podmienená objektívnymi a subjektívnymi faktormi a je premenlivá (Bednárová, 2014).

Kategóriou **tvorivosti**, ako je známe, zaoberal sa aj Peter Zajac, ktorý jej venoval ústrednú pozornosť vo svojich knihách *Tvorivosť literatúry* (1990) a *Pulzovanie literatúry* (1993). V štúdiu *Tvorivosť prekladu* (1999) sa Zajac dotkol témy aj z aspektu teórie prekladu. Zajac konšatoval problém nemožnosti presného pomenovania a určenia, odkiaľ pochádza tvorivosť, kde sú jej zdroje a kde limity tvorivosti. V štúdiu Zajac nachádza odpoveď a uvádza, že tvorivosť prekladu závisí od dvoch vzájomne podmienených momentov: prekladateľ musí byť schopný čítať originál tvorivo, aby vedel percipient prekladu, ktorým je na začiatku aj samotný prekladateľ, odčítať zmysel textu. Na základe tejto tvorivej interpretácie si potom prekladateľ môže konštituovať koncepciu prekladu a realizovať preklad. Kvalitný preklad je teda súhrou tvorivosti autora a schopnosti prekladateľa túto tvorivosť zrealizovať v prijímajúcom jazyku. Avšak aj samotný Zajac svoju štúdiu končí otvorenou otázkou **miery**: „Súčasný teoretický problém sa prenáša do oblasti skúmania, do akej miery a ktoré mikroskopické zmeny v preklade znamenajú či neznamenajú stratu totožnosti originálu, ktoré zmeny sú originálu primeranejšie a do akej miery zodpovedá individuálna poetika prekladateľa poetike pôvodného textu“ (Zajac, 1999, s. 193).

Teoreticko-metodologické (pred)podklady recepcie prekladu slovenskej literatúry do srbského jazyka

Z uvedeného stručného prehľadu teoreticko-metodologických východísk vhodných na výskum literárnych prekladov v bilingválnom a viackultúrnom prostredí by sme ako prvé kritérium zahrnuli **výber** literárneho diela na preklad. Ďurišin uvádza, že výber diela, ktoré sa má prekladať, uskutočňuje prostredie, do ktorého preklad vstupuje. Podľa uvedenej teórie výber diela sa uskutočňuje iniciatívou „zvonku“, mimo „pôvodného“ literárneho kontextu, čiže mimo kontextu originálu. V prípade prekladu slovenskej literatúry do srbsčiny to ale nemusí byť pravidlom, pretože prekladatelia, ktorí sú často aj iniciátormi výberu kníh slovenskej literatúry, ktoré sa budú prekladať do srbsčiny, sú buď bilingválni, alebo aj bilingválni a biliterárni – patriaci rovnako do slovenskej, ako aj do srbskej literárnej tradície. Bilingválnosť autora, respektíve prekladateľa určuje ich dlhodobá literárna produkcia a činnosť v dvoch prostrediach, ktorá sa v súčasnosti dá ľahko overiť prostredníctvom bibliografických údajov v elektronických knižničných databázach, ako aj prostredníctvom recepcie ich diela v dvoch kontextoch. Príslušnosť autora, respektíve prekladateľa do dvoch literárnych tradícií je už zložitejšia a musí sa preskúmať porovnávaním poetík v dvoch jazykoch. Podľa nášho názoru je preto dôležité, aby pri hodnotení výberu prekladovej literatúry bola na zreteli príslušnosť

prekladateľa k jednému, respektíve k dvom kontextom. Výber diela na preklad môže tak poukazovať na niekoľko skutočností: a) v užšom zmysle môže poukázať na literárnu „podkutosť“ (vzdelanosť, rozhladenosť v hodnotách literárnych diel) objednávateľa prekladu, respektíve samotného prekladateľa, v prípade, že on rozhoduje o tom, ktoré dielo preloží; b) v širšom zmysle výber diela na preklad odráža tak aktuálne, ako aj uznávané literárne hodnoty vysielajúceho prostredia; c) výber diela poukazuje na potreby (hodnotové, marketingové) prijímajúceho prostredia oboznámiť svoj literárnohistorický a kultúrny kontext s dielami vysielajúceho prostredia. Dobrý a hodnotný výber literárneho diela na preklad naďalej prispieva k prenášaní impulzov do vývinových literárnych procesov prijímajúceho prostredia. Na druhej strane, recepcia preloženého diela v prijímajúcom prostredí a zviditeľnenie tejto recepcie v „pôvodnom“ literárnom prostredí môže preniesť impulzy aj do vývinových procesov vysielajúcej literatúry.

Analytickým rozborom uvedených troch zložiek kategórie výberu každého preloženého diela sa v ďalšej fáze môže pristúpiť k štúdiu, ktorá sa bude zaoberať hodnotami dvoch literárnych systémov. Predmetom takejto štúdie môže byť konfrontácia hodnôt dvoch literárnych tradícií: vysielajúcej a prijímajúcej. Na jednej strane konfrontácia hodnôt sa môže sledovať prostredníctvom hodnôt prezentovaných výberom a prekladom konkrétnych diel, ale, ako sme uviedli, aj prostredníctvom toho, čo nebolo preložené. Pred tým je však dôležité uskutočniť dôkladnú a systematickú analýzu každej preloženej knihy, na základe ktorej sa bude môcť zovšeobecniť poznanie literárnych hodnôt. Na druhej strane, ak je kritik prekladu rozhladený v literárnych systémoch oboch literatúr a pozná dejiny a hodnoty vysielajúcej a prijímajúcej literatúry, môže výber z diel na preklad konfrontovať s hodnotami, ktoré figurujú v daných literatúrach mimo diel, ktoré sa prekladajú. Tento aspekt rozšíri poznanie o pôvodnej literatúre v prijímajúcom kontexte. Prípadným zovšeobecnením daných poznatkov sa získa ucelenejší obraz nielen o literatúre, ale aj širšie o literárnej kultúre vysielajúceho prostredia. Ak sa spätná informácia o recepcii prekladu dostane do pôvodného kontextu, môže sa získať ucelený prehľad o potrebách cieľového prostredia, o kultúre, respektíve o jeho „videní“ pôvodnej literatúry. V evidovaní recepcie preloženej literatúry sú preto cenné tak osobné dojmy čitateľov o preložených dielach, ako aj poznanie kultúrneho kontextu, v ktorom sa recepcia uskutočňuje, čo do výskumu zapája ďalšiu disciplínu kulturologických štúdií a jej metodológiu. Vskutku, až v tejto fáze vzájomnej literárnej informovanosti dvoch kultúr a tradícií môže dôjsť k vnútornej a hĺbkovej interkultúrnej komunikácii, výmene hodnôt a vzájomnej prepojenosti. Každá informácia, respektíve recenzia o publikovaní knihy prekladu je preto cennou

zložkou tohto zložitého procesu obohacovania kultúr. Interkultúrna komunikácia sa tak realizuje na hlbších a zložitejších rovinách intertextuálnych procesov a medzikultúrnych vzťahov vyplývajúcich z konfrontácie hodnôt.

Na druhej strane, sú možné aj analytické prístupy k prekladu literárnych diel zo slovenčiny do srbčiny z iného uhla. Majúc na zreteli kreačnú zložku v myslení o preklade, ktorú evidovali všetci z vyššie uvedených teoretikov, mohlo by sa uvažovať o zodpovedaní na otázku miery zmien v mikroštruktúre textu prekladu, o ktorej písal Peter Zajac. Miera kreativity prekladateľa a prekladu ako výsledku zložitej kultúrnej, jazykovej a literárno-tvorivej činnosti sa bude hľadať prostredníctvom dôkladného porovnávacieho procesu originálu a prekladu. Uvedený metodologický prístup sa môže realizovať fázovo prostredníctvom postupného porovnávania jednotlivých jazykových rovín originálu a prekladu: lexikálno-sémantickej, syntaktickej, štylistickej atď. Zmeny v preklade môžu byť na jednej strane „mikroskopické“, ale ich analýza môže na druhej strane poukázať (alebo nepoukázať) na stratu totožnosti s originálom. Uvedená metodológia analýzy môže zahrnúť interdisciplinárny prístup, cez využitie jazykovedného a literárnovedného pojmoslovía. V konečnom dôsledku môže prispieť k hľadaniu odpovede na otázku, ktoré zmeny sú originálu primeranejšie a do akej miery zodpovedá individuálna poetika prekladateľa poetike pôvodného textu. Osobitnými zložkami tohto komplexného procesu výskumu môže byť intertextualita, miera kreativity a pole možností v transponovaní intertextuálnych relácií do prekladu.

Záverom

Preklad slovenskej umeleckej literatúry do srbčiny v aktuálnom období zaznamenáva rozmach. Písal o tom Adam Svetlík v spomenutej štúdii *Súčasná slovenská próza v preklade do srbčiny* (*Savremena slovačka proza u srpskom prevodu*), v ktorej uvádza, že zásluhou logistickej a finančnej podpory prekladov slovenskej literatúry zo strany Slovenskej republiky sa v posledných pätnástich rokoch podporilo viac ako dvadsať prekladov do srbského jazyka¹¹ (Svetlík, 2013). Geneticko-kontaktové vzťahy, ktoré sa realizujú samotným činom prekladania a bazovým informovaním o existencii prekladov v prijímajúcom prostredí, vnímame ako iniciálny krok v realizácii interkultúrnej komunikácie. Komunikácia kultúr s možnosťou prenášania vzájomných impulzov z jednej do druhej literatúry prebieha však prostredníctvom konfrontácie literárnych hodnôt, reflexie prípadných impulzov

¹¹ Svetlíkova štúdia bola publikovaná v roku 2013 – odvtedy sa počet prekladov navýšil.

jednej literatúry v druhej, čo závisí tak od kvality (miery kreativity) prekladu, ale najmä od jeho recepcie.

Na základe uvedeného môžeme konštatovať, že rozvíjanie translatologických výskumov v slovenskom vojvodinskom kontexte vidíme ako potenciál, ktorý má perspektívu rozvíjať sa v budúcnosti prostredníctvom interdisciplinárneho prístupu. Michal Harpáň písal o začleňovaní sa prekladu v slovenskej menšinovej literatúre do celoslovenskej prekladovej tvorby. Chceme veriť, že aj odborná reflexia o preklade slovenskej literatúry do srbčiny bude môcť prispieť do mozaiky širších translatologických výskumov tak v Srbsku, ako aj na Slovensku.

Literatúra

- BEDNÁROVÁ, K.: Ján Koška a jeho alternatívna interpretatívna koncepcia literárneho prekladu (teória „chyby“). In: Myslenie o preklade na Slovensku. Ed. L. Vajdová a kol. Bratislava: Ústav svetovej literatúry, Kalligram, 2014, s. 111 – 133.
- GROMOVÁ, E.: Teória a didaktika prekladu. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Filozofická fakulta, 2003. 178 s.
- HARPÁŇ, M.: Teória literatúry. Bratislava: Tigra, 2004. 283 s.
- HARPÁŇ, M.: Scripta manent Literárnovedné súradnice. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2014. 163 s.
- HARPÁŇ, M.: Literárne paradigmy. Nadlak: Vydavateľstvo Ivana Krasku, Bratislava: ESA, 2004. 296 s.
- MIKULÁŠ, R. a kol.: Podoby literárnej vedy Teórie – Metódy – Smery. Bratislava: Veda, 2016. 349 s.
- SVETLIK, A.: Savremena slovačka proza u srpskom prevodu. In: Susret kultura. Knjiga II. Ed. prof. dr I. Živančević Sekeruš. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013. s. 134 – 139.
- ŠIMÁKOVÁ SPEVÁKOVÁ, M.: Podoby intertextuality v tvorbe Vít'azoslava Hronca. Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, 2015, 200 s.
- VAJDOVÁ, L.: Dionýz Ďurišin: preklad v porovnávacom výskume literatúr. In: Myslenie o preklade na Slovensku. Ed. L. Vajdová a kol. Bratislava: Ústav svetovej literatúry, Kalligram, 2014, s. 86 – 110.
- VAJDOVÁ, L.: Predslov. In: Myslenie o preklade na Slovensku. Ed. L. Vajdová a kol. Bratislava: Ústav svetovej literatúry, Kalligram, 2014, s. 7 – 12.

- VESELINOVIĆ, S.: Prevedena književnost i ciljna kultura – prepletene poetike. In: Susret kultura. Knjiga II. Ed. prof. dr I. Živančević Sekeruš. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013. s. 761 – 771.
- ZAJAC, P.: Tvorivost' prekladu. In: Chiméra prekladania Antológia slovenského myslenia o preklade I. Rd. D. Sabolová. Bratislava: Veda, Ústav svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied, 1999 s. 188 – 193.

Marína Šimáková Spevákova

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE TRANSLATION ANALYSIS OF SLOVAK LITERATURE INTO SERBIAN

Summary

The study focuses on the current theoretical approaches to translation adopted in Slovakia and argues that they can be used as the basis for a translation analysis of Slovak literature into Serbian in a bilingual setting. We rely on the translation theory of the renowned Slovak comparatist and literary theorist Dionýz Durišin due to his insistence on the comprehension of the broader laws of the literary process as one of the ultimate goals of literary research. Durišin's theory is readily applicable to the analysis of literary processes in a multicultural setting, as well as to the analysis of bilingual and biliterate authors' translations. The paper focuses on the most important concepts in Durišin's approach to translation (selection of texts, description of the target language culture, intertextuality, creativity in translation) and on the development of these notions in current Slovak theorists' approaches (Jan Koška, Petar Zajac). At the end of the paper, these concepts are used in the context of translating Slovak literature into Serbian as guidelines for the reception of translation as a form of intercultural communication.

Key words: translation theory, Dionýz Durišin, Slovak literature, inter-literary communities, intercultural dialogue

Zuzana Týrová

Oddelenie slovakistiky, Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade

EKOLINGVISTICKÉ ASPEKTY SLOVENSKO-SRBSKÉHO BILINGVIZMU VO VOJVODINE (TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ)

Abstrakt: V práci sa po úvodných poznámkach o vývoji lingvistiky ako vedeckej disciplíny uvádzajú základné definície, princípy jazykovej ekológie a ekolingvistiky. Táto relatívne mladá oblasť jazykovedy, ktorej zakladateľom je Einar Haugen, sa objavila v sedemdesiatych rokoch 20. storočia, ale svoj rozmach dosiahla až v 21. storočí. Na Slovensku a v Srbsku teoretické základy na skúmanie jazyka z ekolingvického hľadiska položili Slavomír Ondrejovič a Predrag Piper. Vojvodinskú slovenčinu z ekolingvistickej perspektívy skúmali a skúmajú Mária Myjavcová, Miroslav Dudok, Dalibor Sokolović a Zuzana Týrová. Príspevok podáva prehľad teoretických východísk na skúmanie ekologických aspektov slovensko-srbského bilingvizmu vo Vojvodine.

Kľúčové slová: ekológia jazyka, ekolingvistika, sociolingvistika, slovenčina, srbčina, bilingvizmus

1 Úvodné poznámky

Jazyk je historicky konštruovaný systém zvukových, lexikálnych a gramatických prostriedkov, objektivizujúci procesy myslenia, komunikácie a vzájomného chápania sa jej účastníkov. Základnými funkciami jazyka sú: dorozumievacia (komunikatívna), poznávacia (kognitívna), reprezentatívna a estetická. Jazykoveda (lingvistika) ako špecifická oblasť kognitívnej aktivity človeka zaoberajúca sa skúmaním jazyka patrí medzi najstaršie vedné disciplíny a na vedeckom základe sa začala rozvíjať od začiatku 19. storočia (Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 206). Jazykoveda, podobne ako iné vedné disciplíny, neustále obohacuje svoje poznatky, preniká hlbšie do jazyka ako komunikačného nástroja, prostriedku na vyjadrenie emócií, nástroja myslenia, symbolu individuálnej a

kolektívnej identity a zároveň rozširuje svoje poznatky o jazykoch a prostredí, v ktorom sa uplatňujú. Práve klíma jednotlivých historických období pôsobila na dejiny jazykovedy, čiže na rozvoj jednotlivých jazykovedných smerov či etáp. Napr. pre indickú, arabskú a čínsku jazykovedu najdôležitejšie bolo porozumieť a interpretovať staršie náboženské texty. V európskej tradícii bola jazykoveda najprv súčasťou filozofie a neskôr mali na ňu značný vplyv aj iné disciplíny (napr. psychológia, logika, biológia a pod.). To sa prejavilo v tzv. psychologizme, logizme či biologizme v jazykovede. Na začiatku 20. storočia jazykoveda zaznamenala rozmach, stala sa tzv. smerovou vedou (tzv. pilot science) a sama začala inšpirovať iné vedy. Bola to štrukturalistická jazykoveda. Vďaka presadeniu sa generatívnej gramatiky N. Chomského ostatné vedné odbory začali preberať jazykovedné metódy a využívať ich vo svojich výskumoch. Začiatkom 70. rokov 20. storočia silná koncentrácia štrukturalistických a generativistických prístupov orientovaných na jazykový systém viedla vývoj jazykovedy aj k tzv. komunikatívno-pragmatickému obratu. Menej sa skúmali imanentné vlastnosti jazyka (čisto gramatické, sémantické a syntaktické) a silnejší bol príklon k otázkam používania jazyka. Vplývalo to na rozvinutie lingvistickej pragmatiky, sociológie jazyka a početných interdisciplinárnych vied. Na prelome 50. a 60. rokov 20. storočia vznikla sociolingvistika, ktorá na rozdiel od štrukturalizmu a generatívnej gramatiky zdôrazňuje sociálne dimenzie jazyka. Pre naše skúmanie slovensko-srbského bilingvizmu vo Vojvodine je dôležitá táto rovina: „V súčasnosti sa sociolingvistika zaoberá všetkými stránkami vzťahov medzi jazykom a spoločnosťou a skúma napr. jazykovú identitu spoločenských skupín, spoločenské postoje k jazyku, štandardné a neštandardné formy jazyka, jazykovú politiku, spoločenské obmeny a roviny jazyka, spoločenskú bázu bilingvizmu a viacjazyčnosti, vonkajší kontext rečových prejavov ap.“ (Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 413 – 414).

Od začiatku 60. rokov sa vo svetovej vede o jazyku rozvinul celý rad lingvistických disciplín, akými sú psycholingvistika, textová lingvistika, neurolingvistika, kontaktná lingvistika (v tom aj tzv. konfliktná lingvistika), kognitívna, forenzná, korpusová, feministická lingvistika, antropolingvistika (etnolingvistika), integratívna lingvistika, xenolingvistika, egolingvistika, ekolingvistika a pod. (porov. najmä Dolník, 2009).

2 Začiatky ekolingvistiky ako vednej disciplíny

V tejto štúdii sa budeme venovať ekolingvistike resp. lingvistickej ekológii, ktorá sa konštituovala zo spolupráce jazykovedy a humanitných a prírodných vied. Lingvisti si začali uvedomovať úlohy, ktoré hrajú jazyky vo vzťahu k hovoriacim,

ktorí ich používajú, komunikačným komunitám a životnému prostrediu, a to zmenilo ich chápanie jazyka.

Termín *ekológia* sa v lingvistických prácach začal používať v 70. rokoch 20. storočia, najmä vďaka americkému lingvistovi nórskeho pôvodu Einarovi Haugenovi. Nemožno však ignorovať skutočnosť, že tento termín aj skôr používali iní lingvisti, síce nie v takom rozsahu.¹ Haugen vo svojej známej štúdii *An Ecology of Language*² (1972) kritizuje skutočnosť, že jazyk je chápaný ako monolitický výtvor, ktorý existuje iba pre seba (typické pre štrukturalizmus a generativizmus), a argumentuje, že jednou zo základných úloh súčasnej lingvistiky je prekonať tento redukcionizmus. Poukazuje na to, že pre jazyk sú príznačné veľké rozdiely a na jeho pochopenie je potrebné študovať jazykové variety v kontexte ich prostredia, podobne ako aj živočíšne a rastlinné druhy v rámci ekosystému. Tento termín použil v sociolingvistickom a psycholingvistickom zmysle. Jazykovú ekológiu definoval ako: „(...) skúmanie vzťahov medzi určitým jazykom a jeho prostredím.“³ (Haugen, 1972, s. 325, prel. Z. T.). Medzi jazykovoekologické témy zaraďuje vývoj jazykov, kontakty a konflikty jazykov, smrť jazykov, jazykové plánovanie,⁴ individuálnu dvojjazyčnosť a „fylogenetické“ osvojovanie si jazyka.

Ekolingvistické témy sa v posledných rokoch stali veľmi populárne medzi lingvistami. Potrebné je upozorniť aj na mylné chápanie ekolingvistiky ako vednej disciplíny: „V súvislosti s ekologickým boomom v jazyku sa v súčasnosti možno u nás občas stretnúť s volaním po jazykovom ekologickom zákone, čím sa myslí na legislatívnu ochranu a podporu ‚čistej‘, ‚správnej‘, ‚spisovnej‘ slovenčiny. Autori týchto výziev však sotva tušia, že práve z hľadiska ekologickej lingvistiky sa takéto apely hodnotia ako ‚neekologické‘. Protirečí to totiž princípu diverzity, na ktorom ako na jednom z hlavných pilierov stojí ekolingvistika“ (Ondrejovič, 2008, s. 53).

Pre všetky ekologické prístupy je dôležitá diverzita. V tomto kontexte srbský lingvista Predrag Piper hovorí o ekolingvistike ako o jazykovej disciplíne, ktorá do popredia svojho výskumu kladie problém vzťahov medzi veľkými a malými jazykmi (Piper, 2003).

Vzťah malého a veľkého je tu pozitívny, lebo veľký jazyk vplýva na malý, ale ho podľa tohto chápania neohrozuje. Princípy ekologického prístupu sú

¹ Ondrejovič (2008) a Sokolović (2014) napr. uvádzajú práce Poliaka Leona Zawadovského (Zawadovskí, 1966) a amerických spoluautorov Voegelinovcov a Schutza (Voegelin/Voegelin/Schutz, 1967).

² *Ekológia jazyka*.

³ „(...) the study of interaction between any given language and its environment“.

⁴ language planning.

predovšetkým vzájomné pôsobenie, ovplyvňovanie, spätná väzba, potvrdzovanie spoločných záujmov a pod. Ondrejovič uvádza, čo ekologický pohľad vo všetkých disciplínach charakterizuje: „Zásadná pre túto orientáciu je, povedzme to tak, jej ‚angažovanie sa‘, podporovanie a uprednostňovanie malého voči veľkému, zasadzovanie sa proti šíreniu (sa) veľkého na úkor menších a slabších, obhajovanie ustáleného, jestvujúceho. Toho, čo je, a ešte viac toho, čo sa stráca, čo zaniká voči tomu, čo sa šíri, čo zaberá životný priestor iným. Inými slovami, všetkým ekológiám ide o záchranu a zachovanie malého, ev. stredného a o popieranie jednoty veľkého, stavajúc pritom na samoorganizácii a samoregulácii ako základných princípoch, skúmajúc vzájomné pôsobenie síl, ich ‚hier i protihier‘, ‚tlakov a protitlakov““ (Ondrejovič, 2008, s. 53).

V rámci ekolingvistických skúmaní na začiatku 21. storočia máme dva prúdy: tradicionalistov a tzv. „fundamentalistov“ (Zima, 2002, s. 45). V popredí týchto dvoch prúdov sú na čele predstavitelia modernej jazykovedy: Einar Haugen a Dwight Bolinger. Tradicionalisti sa pokúšajú na prirodzené ľudské jazyky, jazykové komunity a komunikačné používanie jazyka aplikovať vhodné kritériá klasickej ekológie. Fundamentalisti napriek tomu používajú extrémistickú terminológiu, majú nové učenie o jazyku, pričom je ich ekologický náhľad na jazyk, úplne rozdielny od všetkého, čo dovtedajšia veda o jazyku učila. Vo svojej najextrémnejšej forme chcú dokonca deliť jazykovedu na „morfologickú“ a „ekologickú“. Tieto extrémne prúdy chcú niekedy jazyku aj voluntaristicky diktovať, čo jeho používatelia smú alebo nesmú, čo je alebo nie je pre ich jazyk dobré. Vysvetľujú to skutočnosťou, že aj keď to nechápeme, naše pôsobenie a správanie, ako aj náš jazyk (vyjadrovanie) vedú k zničeniu alebo ochrane ekosystému. Najvýznamnejší fundamentalista je Dwight Bolinger, ktorý vo svojich lingvistických prácach (pozri Bolinger, 1980) uplatňuje ekologické princípy a metodológiu. Znečisťovanie prírody porovnáva so znečisťovaním komunikačných kanálov. Lož, podvod a polopravda podľa Bolingera môžu prostredníctvom používateľov jazyka alebo jazykov taktiež zašpiniť komunikačné kanály, a tak miesto komunikácie nastane mlčanie a nedôjde k dohode.

Ako sme už spomenuli, hlavný predstaviteľ tradicionalistov zaoberajúcich sa ekológiou jazyka bol Haugden, u ktorého termín ekológia funguje ako metafora, kým u ďalších lingvistov opierajúcich sa o Haugenovu tradíciu termín ekológia nie je chápaný ako metafora, ale sa vzťahuje na skutočné prostredie (porov. Fill, 1993 a Fill – Mühlhäusler, 2001).

Ekologická metafora sa rozšírila aj na iné oblasti aplikovanej lingvistiky, hlavne na jazykové plánovanie a glotodidaktiku. Tradičné jazykové plánovanie sa sústreďovalo iba na jeden jazyk, zanedbávajúc interakciu s inými jazykmi a

nejazykovými činiteľmi v danom prostredí. Až Robert B. Kaplan a Richard B. Baldauf v knihe o jazykovom plánovaní zdôrazňujú potrebu stred záujmu rozšíriť aj na celé jazykové prostredie (Kaplan – Baldauf, 1997), kým Nancy H. Hornberger zdôrazňuje, že ekologický prístup v oblasti glotodidaktiky nevyhnutne súvisí s multilingvizmom (Hornberger, 1998, 2002, 2008). Podľa nej jazyky žijú a evoluujú v ekosystéme spolu s inými jazykmi a zároveň sú v interakcii so svojím sociopolitickým a kultúrnym prostredím a môžu sa stať ohrozenými, ak nemajú pevné základy vo svojom prostredí. Autorka zdôrazňuje význam vzdelávacej politiky, ktorá môže vplývať na zlepšenie jazykovej vitality ohrozených jazykov a spoločenskej inklúzie ich používateľov.

Popredné ekolingvistické práce zdôrazňujúce význam zachovania jazykovej rôznorodosti a problémy “umierania” jazykov napísali lingvisti David Crystal (2000), Daniel Nettlea a Suzanne Romanaine (2000), Claude Hagège (2000) a K. David Harrison (2007).

Jeden z najplodnejších tradicionalistov v oblasti ekológie jazyka je už spomenutý Peter Mühlhäusler, ktorého prístup je založený na predpoklade, že jazykovou ekológiou možno spravovať udržateľným spôsobom aj vtedy, keď príde ku kontaktu endogénnych ohrozených jazykov a exogénnych propulzívnych jazykov, akým je napr. angličtina. Používa metaforu permakultúry a poukazuje na to, že udržanie ekosystému môže vzniknúť aj kombináciou pôvodných a importovaných druhov (Mühlhäusler, 1996, 2000, 2003).

Tove Skutnabb-Kangas skúmajúca predovšetkým bilingvizmus, keď ide o oblasť jazykovej ekológie, zaujala angažovaný prístup (2008), spolu s Robertom Phillipsonom (1992; Skutnabb-Kangas – Phillipson, 2017) tvrdiac, že aj jednotlivci, aj skupiny majú právo hovoriť vlastným jazykom a v ňom sa aj vzdelávať. Títo dvaja autori vo svojich prácach vyvinuli aj špecifickú koncepciu, v rámci ktorej aj samotné jazyky majú politické práva a právnu subjektivitu. Opačný prístup k tejto problematike má Salikok Mufwene (2001), ktorého postoj je, že jazykový ekosystém treba skúmať vo vzájomnej súťaži jazykov hovoriacich v dynamických rámcach. Jeho postoj v boji za ochranu jazykov je zdržanlivejší, lebo si je vedomý, že záchrana jedného ohrozeného jazyka môže občas môže vyradiť hovoriacich z moderného systému. Jeho názor je, že by sa jazyková ekológia mala skúmať objektívnejšie, aby sa lepšie pochopili zákonitosti jazykovej evolúcie.

Termín jazyková ekológia sa časom, okrem neutrálnej konotácie ako segment opisovania jazyka, začal chápať aj ako boj proti zničeniu dobra v prírode. Vtedy vzniká ekolingvistika, ktorej základná úloha je vysvetliť, akým spôsobom (buď svojou štruktúrou, alebo všednými spôsobmi používania) prispieva k ničeniu

prírody. Prvú významnú štúdiu z tejto oblasti napísal Michael Halliday *New Ways of Meaning: The Challenge to Applied Linguistic*⁵ (1990), kde kriticky analyzuje texty s cieľom zistiť skryté odkazy a ideológie, aj keď neobsahujú výlučne iba to. V najširšom slova zmysle analyzuje všetky diskurzy, ktoré môžu vplývať na budúci ekosystém, ako neoliberalný ekonomický diskurz, štúdie rodu, politika vzťahu poľnohospodárstva a prírody a pod. Podľa Hallidaya neekologické myšlienky a ideológie sú vbudované do štruktúry jazyka (napr. specizmus alebo predstava, že človek je nadradený iným biologickým druhom, je v tom, že existuje tendencia, aby sa podstatné mená označujúce ľudské bytosti zaraďovali do osobitných gramatických kategórií, čo nám hovorí o deštruktívnom vzťahu človeka k iným živým bytostiam). Eko-kritická analýza sa snaží objaviť potenciálne zlé a deštruktívne ideológie, ale aj hľadá vhodných predstaviteľov, ktorí prispievajú k ekologicky udržateľnej spoločnosti.

Podobné znaky sú aj v prácach Alwina Filla, ktorý má veľký význam pre rozvoj ekolingvistiky. Podľa neho by ekolingvistika mala mať a mala propagovať vyslovene morálnu, až prorocky náboženskú víziu. Jeho metodologické motto je: „Jazykověda se již dlouho zabývala větami, lexémy, morfémy a fonémy. Tyto jednotky jazyka definovala, analyzovala, katalogizovala a jednotlivé jazyky srovnávala v tomto ohledu. Byla to velká a důležitá práce, ale ta už je v zásadě hotova a nyní se jazykovědci mohou věnovat dalším oblastem, totiž vztahům mezi ‚jazykem‘ a ‚světem‘. Je třeba zkoumat vztah mezi ‚jazykem‘ a ‚lidským soužitím‘, zabývat se rolí jazyka ve vztazích mezi jednotlivými lidmi, ale i mezi různými lidskými seskupeními, mezi muži a ženami, starými a mladými, státy a náboženstvími. Je ale možno jít i nad tento rámec, vznikne-li nauka o komunikaci, která bude zkoumat roli jazyka pro společnou existenci člověka, zvířat, rostlin a hmoty, tedy pro živé i neživé tohoto světa“ (podľa Zima, 2002, s. 47). Fill neskôr stanovil hlavné pole svojho výskumu, akými sú: ekológia jazyka (jazykové neskôr a osud jazykov), etolingvistika (úloha jazyka v ľudskom správaní), jazyk a konflikt, jazyk a skupiny ľudí (resp. komunikácia a interakcia) a jazyk, človek, zviera a rastlina.

⁵ Nové spôsoby významu: výzva pre aplikovanú lingvistiku.

3 Desat' Haugenových ekolingvistických téz

Haugen vo svojej štúdii uvádza, že sa lingvisti vo svojich prácach venujú skúmaniu gramatiky a lexiky a zabúdajú na prostredie, pričom: „Pravým prostredím jazyka je spoločnosť, ktorá ho používa ako jeden zo svojich kódov. Jazyk vystupuje len vo vedomí svojich používateľov a funguje iba pri vzájomnom prepojení týchto používateľov a prírodou, t. j. ich sociálnym a prírodným prostredím.“⁶ (Haugen, 1972, s. 57, prel. Z. T.).

Haugen vymedzuje 10 téz, ktoré sú východiskom ekolingvistiky:

1. *Klasifikačné zaradenie jazyka, vzťah jazyka k ostatným jazykom.* Na túto otázku nám odpoveď ponúka historická a deskriptívna lingvistika.

2. *Používatelia jazyka, ich zatriedenie* napr. zo sociologického, národnostného hľadiska, na čo slúži lingvistická demografia, ktorá klasifikuje používateľov podľa lokality, tried, náboženstva a iných dôležitých skupín.

3. *Ktoré sú domény používania jazyka*, čiže v akých komunikačných sférach sa jazyk používa (štátna správa, školstvo, literatúra...). Na toto odpovedá sociolingvistika, lebo je potrebné zistiť, či je v určitých sférach používanie jazyka obmedzené alebo neobmedzené a čo vplýva na obmedzenie používania jazyka v jednotlivých sférach.

4. *Ktoré ďalšie jazyky nositelia daného jazyka používajú.* Môžu to byť napr. konkurenčné jazyky (napr. vo Vojvodine u príslušníkov slovenskej menšiny materinský jazyk – slovenčina a jazyk prostredia – srbčina) alebo aj kontaktné jazyky (napr. dominantná angličtina). Haugenov názor je, že sa touto otázkou zaoberá dialingvistika, ktorá určuje stupeň bilingvizmu a stupeň prelínania sa jazykov. Je to tiež úlohou sociolingvistiky, pričom treba brať do úvahy aj dôvody používania jednotlivých jazykov u bilingvistov.

5. *Interné variety jazyka.* Na toto odpovedá dialektológia, ktorá zisťuje, či existuje len spisovná podoba, alebo aj nárečia, a rozlišuje regionálne, sociálne a kontaktné variety jazyka.

6. *Charakter písomnej tradície.* Filológia skúma písané texty a ich vzťah k hovorenej reči.

7. *Stupeň standardizácie, unifikácie a kodifikácie jazyka.* Na túto tézu odpoveď treba hľadať v preskriptívnej gramatike, lexikografii a tradičnej gramatike.

⁶ „The true environment of a language is the society that uses it as one of its codes. Language exists only in the mind of its users, and it only functions in relating these users to one another and to nature, i.e. their social and natural environment“.

8. *Aká je inštitucionálna podpora jazyku*, či ide o vládne, vzdelávacie organizácie, ústavy alebo aj súkromné organizácie s cieľom jazyk unifikovať alebo propagovať. Haugen navrhuje, aby sa takýto spôsob výskumu nazval glotopolitika.

9. *Vzťah používateľov jazyka k danému jazyku*, aký je postoj používateľov k vlastnému jazyku, stav jazykového povedomia, intimity, čo vedie k osobnej identifikácii, aký je záujem o jazyk. Ide o posúdenie stupňa vedomého vyjadrenia etnickej identity samotnými hovoriacimi, a to podľa názoru Haugena môže skúmať etnolingvistika. Práve intimitu a status skúmané v tejto téze považuje Haugen za základné ekolingvistické opisy jazyka, lebo sú to prvky jazyka prítomné všade vo svete. Haugen tu uvádza dve premenné + *status* a – *status*, ktoré nám naznačujú, či je jazyk používaný v školstve, administrácii, v mestách a či ho používajú vzdelané vrstvy alebo nie. Taktiež máme aj + *intimacy* a – *intimacy*, ktorými sú verbálne vyjadrené láska, priateľstvo a medziľudská solidarita.

10. Na konci Haugen *zhŕňa všetkých deväť oblastí*. Ide o status jazyka v typológii ekologickej klasifikácie, ktorá nám povie niečo o tom, kde sa jazyk nachádza a kam smeruje v porovnaní s inými jazykmi sveta.

4 Ekolingvistické výskumy vojvodinskej slovenčiny

Ekolingvistické výskumy jazyka vojvodinských Slovákov, ktorí už vyše 270 rokov bojujú o zachovanie materinského jazyka v zmiešanom prostredí, kde je v súčasnosti dominancia väčšinovej úradnej srbčiny, začali byť pod týmto názvom známe až posledné roky. Dovtedy práce podobného zamerania možno evidovať najmä u najznámejšej vojvodinskej sociolingvistiky Márie Myjavcovej (porov. najmä 1996, 2001, 2009, 2015). Myjavcová skúma slovenčinu v bilingválnom prostredí a bojuje za čistotu jazyka a snaží sa o vysvetlenie jazyka v danom prostredí. Jej práce sú predovšetkým z tematického okruhu preventívnej lingvistiky, i keď to nepomenúva konkrétne týmito slovami.

Ďalší autor zaoberajúci sa ekolingvistickými témami je Miroslav Dudok. V jeho prácach zaznamenávame predovšetkým okruh tém z oblasti preventívnej lingvistiky. Tento termín začal používať v lingvistických výskumoch vojvodinskej slovenčiny v bi- alebo multilingválnom prostredí (porov. najmä 1996, 2008, 2013).

Tretia autorka Zuzana Týrová vo svojej dizertačnej práci o slovensko-srbskom bilingvizme a jazykovej situácii vojvodinských Slovákov okrajovo skúma ekolingvistické aspekty tohto problému (Týrová, 2016).

A posledný autor, ktorý, môžeme povedať v pravom, ekolingvistickom zmysle, venoval pozornosť dvom malým slovanským jazykom (slovenčine vo Vojvodine a lužickej srbčine v Nemecku), je belehradský lingvista Dalibor

Sokolović. Vo svojej dizertačnej práci *O manjinskim slovenskim jezicima iz perspektive ekologije jezika na primeru lužičkih Srba i vojvođanskih Slovaka*⁷ (Sokolović, 2014) skúma slovenčinu a lužickú srbčinu na základe 10 Haugenových téz, pričom navrhuje aj niektoré revitalizujúce aspekty.

5 Záver

Na základe vyššie uvedených oblastí, ktoré skúma ekológia jazyka a ekolingvistika ako moderná jazyková disciplína, sa práve tu nastoľuje otázka dôležitosti ekolingvistických princípov a uvedomenie si jazyka ako ekologického faktu. Pre vojvodinskú slovenčinu, stav, perspektívy, problémy tohto jazyka, ktoré odrážajú súčasný stav našej spoločnosti a zmýšľanie samotných používateľov jazyka, by sme si mali uvedomiť aj vlastné lingvoekologické defekty, dominanty, priority jazykového ohrozenia v našom kontexte, ako i kroky, ktoré by bolo možné podniknúť v tomto smere, aby bola vojvodinská slovenčina aj naďalej životaschopná a v tomto bi- či multilingválnom prostredí udržateľná.

Literatúra

- BOLINGER, D.: (1980). *Language: The Loaded Weapon*. London/New York: Longman, 1980. 214 s.
- CRYSTAL, D.: *Language death*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 198 s.
- DOLNÍK, J.: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava: Veda, 2009. 375 s.
- DUDOK, M.: Jazyková identita enklávnej a diasporálnej slovenčiny a preventívna lingvistika. In: *Slovakistický zborník 1*. Red. M. Týr. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť, 2006, s. 7 – 18.
- DUDOK, M.: Jazykové vektory v diskurze preventívnej jazykovedy. In: *Jazyk je zázračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy: Zborník príspevkov venovaných prof. PhDr. Ivorovi Ripkovi, DrSc., emer. prof. PU, pri príležitosti jeho životného jubilea*. Ed. M. Imrichová – J. Kesselová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2013, s. 161 – 176.
- DUDOK, M.: *Zachránený jazyk*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2008. 205 s.
- Encyklopédia jazykovedy*. Zost. J. Mistrík. Bratislava: Obzor, 1993. 513 s.

⁷ O menšinových slovanských jazykoch z perspektívy ekológie jazyka na príklade lužických Srbov a vojvodinských Slovákov

- FILL, A. – MÜHLHÄUSLER, P.: *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology, and Environment*. London/New York: Continuum, 2001. 296 s.
- FILL, A.: *Ökolinquistik*. Tübingen: Gunter Narr, 1993. 147 s.
- HAGÉGE, C.: *Halte à la mort de las langues*. Paris: Éditions Odile Jacob, 2000. 416 s.
- HALLIDAY, M.: *New Ways of Meaning: The Challenge to Applied Linguistics*. In: *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology, and Environment*. Alwin Fill and Peter Muhlhausler (eds.) London: Continuum Press, 2001, s. 175 – 202
- HALLIDAY, M.: *New Ways of Meaning: The Challenge to Applied Linguistics*. *Thirty Years of Linguistic Evolution: Studies in Honour of René Dirven on the Occasion of his Sixtieth Birthday*. Philadelphia/Amsterdam, 1990. 37 s.
- HARRISON, K. D.: *When languages die: The extinction of the world's languages and the erosion of human knowledge*. Oxford: Oxford University Press, 2007. 304 s.
- HAUGEN, E.: *The Ecology of Language*. California: Stanford University Press, 1972. 366 s.
- HORNBERGER, N. H.: *Ecology of language*. In: *Continua of biliteracy: Encyclopedia of language and education (Vol. 9)*. Eds: A. Creese et al. New York: Springer Publishing. s. 275 – 290
- HORNBERGER, N. H.: *Language policy, language education, language rights: Indigenous, immigrant and international perspectives*. In: *Language in Society*, 1998, 27, s. 439 – 458.
- HORNBERGER, N. H.: *Multilingual language policies and the continua of biliteracy: An ecological approach*. In: *Language Policy*, 2002, 1, s. 27 – 28.
- KAPLAN, R. B. – BALDAUF, R.B.: *Language planning from practice to theory*. Clevedon: Multilingual Matters, 1997. 416 s.
- MUFWENE, S.: *The ecology of language evolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 255 s.
- MÜHLHÄUSLER, P.: *Language of environment, environment of language: A Course in Ecolingvistic*. Londo: Battlebridge, 2003. 256 s.
- MÜHLHÄUSLER, P.: *Language planning and language ecology*. In: *Current Issues in Language Planning*, 2000, 1 (3), s. 306 – 367.
- MÜHLHÄUSLER, P.: *Linguistic ecology: Language change and linguistic imperialism in the Pacific region*. London/New York: Routledge, 1996. 396 s.

- MYJAVCOVÁ, M.: Slovenčina v kontakte so srbčinou. Sociolingvistická a areálová lingvistika. Sociolinguistica slovaca 2. Zostavil: S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, 1996, s. 100 – 142.
- MYJAVCOVÁ, M.: O slovensko-srbskom bilingvizme vo Vojvodine. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2015. 164 s.
- MYJAVCOVÁ, M.: Slovenčina v jazykovej enkláve. Báčsky Petrovec – Nadlak: Kultúra – Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2001. 222 s.
- MYJAVCOVÁ, M.: Slovenská jazyková čítanka. O slovenskom jazyku vo Vojvodine. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2009. 234 s.
- NETTLEA, D. – ROMANAINE, S.: Vanishing voices: The extinction of the world's languages. Oxford: Oxford University Press, 2000. 256 s.
- ONDREJOVIČ, S.: Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy. Bratislava: VEDA, 2008. 304 s.
- ONDREJOVIČ, S.: Jazyková ekológia a ekológia lingvistiky. In: Jazykovedný časopis 1996, roč. 47, č. 1, s. 3 – 24.
- PHILLIPSON, R.: Linguistic imperialism. Oxford: Oxford University Press, 1992. 376 s.
- PIPER, P.: Srpski između velikih i malih jezika. Beograd; Beogradska knjiga, 2003. 296 s.
- SKUTNABB-KANGAS, T. – PHILLIPSON, R.: Language rights. New York/London: Routledge, 2000. 818 s.
- SKUTNABB-KANGAS, T.: Linguistic genocide in education or worldwide diversity and human rights? New York/London: Routledge, 2017.
- SOKOLOVIĆ, D.: O manjinskim slovenskim jezicima iz perspektive ekologije jezika na primeru lužičkih Srba i vojvođanskih Slovaka. Doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet, 2014. 230 s.
- TÝROVÁ, Z.: Slovensko-srbský bilingvizmus vo Vojvodine. Doktorská dizertácia. Nový Sad: Filozofická fakulta, 2016. 218 s.
- VOEGELIN, C. F. – VOEGELIN, F. M. – SCHUTZ, N. W.: The Language Situation in Arizona as part of the Southwest culture area. In: Studies in Southwestern ethnolinguistics: Meaning and history in the languages of the American Southwest. Eds. D. Hymes – W. E. Bittle. The Hague: Mouton, 1967, s. 403 – 451.
- ZAWADOVSKI, L.: Lingwistyczna teoria języka. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966. 498 s.
- ZIMA, P.: Ekolingvistika. Jazyky jako organizmy žijící prostřednictvím svých uživatelů. Vesmír, 2002, č. 81, s. 45 – 47.

Zuzana Týrová

ECOLINGUISTIC ASPECTS OF SLOVAK-SERBIAN BILINGUALISM
IN VOJVODINA
(THEORETICAL BASES)

Summary

The main objective of this paper is to present the current linguistic situation of the Slovak minority in Vojvodina from the perspective of language ecology, a sociolinguistic discipline that focuses not only on the social aspects of language use and language function, but also addresses considerations of the ecological context in which a society is embedded.

After the introductory section on the development of linguistics as a scientific discipline (basic concepts), the principles of language ecology or ecolinguistics are presented. This relatively young area of linguistics (founded by Einar Haugen) emerged in the 1970s, but it only gained momentum the 21st century. In Vojvodina and Serbia, the theoretical bases for studying language from an ecolinguistic point of view were laid by Slavomir Ondrejovič and Predrag Piper. The Slovak language in Vojvodina has been studied and analysed (from the ecolinguistic perspective) by Mária Myjavcová, Miroslav Dudok, Dalibor Sokolovic and Zuzana Týrová. The paper provides an overview of the theoretical bases for exploring the ecological aspects of Slovak-Serbian bilingualism in Vojvodina.

Key words: language ecology, ecolinguistics, sociolinguistics, Slovak, Serbian, bilingualism

Jasna Uhláriková

Oddelenie slovakistiky, Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade

FRAZEOLÓGIA V UČEBNICIACH SLOVENČINY PRE VYŠŠIE ROČNÍKY ZÁKLADNEJ ŠKOLY VO VOJVODINE (ANALÝZA UČEBNICE PRE 5. ROČNÍK)

Abstrakt: V príspevku nadväzujeme na naše predošlé výskumy v tejto oblasti: frazeológia vo vzdelávacom procese na prvom stupni základnej školy vo Vojvodine. Analyzovali sme učebnicu slovenčiny pre piaty ročník základnej školy vo Vojvodine. Cieľom tejto práce bolo získať poznatky o výskyte frazeológie a o jej integrácii do vyučovacieho procesu v rámci predmetu slovenský jazyk a literatúra. Predmetom výskumu bola frazeologická lexika (frazémy a parémie), ktorá sa v učebniciach uvádza explicitne alebo je integrovaná do učebných textov a úloh. Získané poznatky z predošlej fázy nášho výskumu, v rámci ktorého sme sa zaoberali výučbou frazeológie u žiakov najmladšieho školského veku (kvantitatívna a typologická charakteristika a spôsoby podania frazém a parémii v rámci učiva), sme v tomto príspevku porovnali s výsledkami analýzy učebnice pre piaty ročník základnej školy. Výskumná vzorka bola získaná excerptovaním a následne bola spracovaná metódou analýzy kombinovaním kvalitatívnych a kvantitatívnych postupov.

Kľúčové slová: frazeológia, vyučovací proces, čítanka slovenského jazyka a literatúry, piaty ročník základnej školy.

1 Úvod

Frazeológia ako osobitná disciplína, resp. aj ako istý druh lexiky v slovnej zásobe, je (ako hovorili už viacerí odborníci, napr. F. Miko (1989), A. Dujavová (2006) a i.) vo výchovno-vzdelávacej praxi nadstavbová. Spôsoby a modely jej vyučovania na základných a stredných školách¹ v Srbsku sa neodlišujú od tých,

¹ Myslíme tu, samozrejme, na slovenské školy vo Vojvodine.

ktoré sa využívajú v bežnej školskej praxi na Slovensku či na tunajších školách s iným než slovenským vyučovacím jazykom (srbským, maďarským, rusínskym atď.). Frazéológia sa nevyučuje v rámci osobitného predmetu, ale je súčasťou učiva obsiahnutého predmetom slovenský jazyk a literatúra. Dôvodom je predovšetkým jej výskyt a využitie v umeleckej literatúre, i keď sa kvantum frazeologickej lexiky v jednotlivých literárnych textoch môže aj výrazne odlišovať. Osvojovanie si frazeológie u detí v súčasnej dobe určite nie je proces jednoduchý a naráža na isté prekážky, ktoré sú výsledkom najmä silného vplyvu masmédií a mnohopočetných spôsobov počítačovej komunikácie, ktorá „(...) na rozdiel od beletrie hľadá skratkovitosť vyjadrenia, nie košatosť obrazu“ (Magalová, 2016, s. 42). To je aj jedným z dôvodov, že najmladšie generácie menej čítajú, a tým aj vplyv umeleckej literatúry slabne. Aj súčasná literatúra najmä preto, aby na potenciálnych mladých čitateľov pôsobila príťažlivo, využíva jazykové prostriedky, ktoré sú v súčasnosti trendové, moderné a mladému čitateľovi istým spôsobom bližšie. Aj v súčasnej umeleckej literatúre autor literárneho diela často siahne skôr po slangovej než tradičnej frazeológii.

Frazeologickú lexiku si začíname osvojovať spontánne už v detstve spolu s inými lexémami, najmä v rámci súkromných a iných spoločenských stykov, z ktorých azda najsilnejší vplyv má rodina. To však ale znamená, že je získavanie poznatkov u dieťaťa priamo ovplyvnené jazykovými kompetenciami a vedomosťami jeho najbližších, najmä rodičov, ako aj ich úsilím poskytovať deťom znalosti aj z iných zdrojov, predovšetkým čítaním umeleckej literatúry. Systematické a plánovité, no najmä efektívne osvojovanie si frazeológie sa začína v škole. „Škola podstatnou mierou ovplyvňuje rečové aktivity žiakov, preto by mala vytvárať jazykový priestor aj pre oblasť frazeológie“ (Dujavová, 2006, s. 7). Vyučovanie frazeológie nie je len o jazykovej kultúre a jazykovej príprave žiakov. Neodmysliteľnou a významnou vlastnosťou frazém je aj ich výchovná zameranosť priamo či nepriamo ovplyvňujúca morálnu a ideovú stránku osobnosti dieťaťa. Frazémy a parémie ako „sugestívne vyjadrené životné situácie“ (Miko, 1989, s. 11) obsahujú v sebe nielen poznanie, ktoré je výsledkom generáciami kumulovaných skúseností o živote a človeku, ale sú aj prostriedkami evalvačnými. „Vyučovanie frazeológie v škole si totiž nemožno predstaviť ako nejakú len čisto jazykovú záležitosť. Práveže frazeologizmy sú nielen „prostriedkami“. Sú to aj „výpovede“ o živote a človeku. Frazéologický zvrät, to nie je len obraznosť, záležitosť zmyslov a citov, je to i poznanie a hodnotenie. To žiada myšlienkové úsilie, cit pre hodnotu javov a ľudí, predpokladá systém hodnôt, morálne kritériá, ba je to aj estetická stránka vecí. Pri použití zvratu sa všetko toto dáva do pohybu, angažuje sa tu celá

ľudská osobnosť” (Miko, 1989, s. 37). I keď sú hodiny slovenčiny prvotným miestom, kde sa frazeológia vyučuje plánovite, a učebnice slovenčiny základným zdrojom poskytujúcim učiteľom a žiakom frazeologickú lexiku, netreba zabúdať, že viacrozmernosť frazeológie poskytuje možnosť efektívne a tvorivo ju využívať aj na hodinách občianskej výchovy, vierouky, dejepisu atď.

2 Predmet a ciele výskumu

Týmto príspevkom nadväzujeme na naše predošlé výskumy zameriavajúce sa na analýzu slovenských čítaniek od 1. po 4. ročník základnej školy s cieľom zistiť, aká pozornosť sa venuje vyučovaniu frazeológie u žiakov mladšieho školského veku so zreteľom na jej kvantitatívne zastúpenie v učebných textoch, typológiu a spôsob podania (Uhláriková, 2018). Cieľom výskumu je získať poznatky o výskyte a podaní frazeológie a paremiológie v učebniciach slovenčiny pre základné a stredné školy, aby sme získali nielen celostný prehľad, ale aj východiská na potenciálne pomôcky pre učiteľov a žiakov, ktoré by mohli prispieť k zvýšeniu kvality vyučovania v tejto oblasti na tunajších školách, umožňujúc pohotové a bezprostredné, vekovo, ale aj kvantitatívne primerané využitie frazeologickej lexiky v školskej praxi, následne aj v živej a v konečnom dôsledku aj v kultivovanej reči. Pokračovanie tohto výskumu v druhej fáze sa zameriava na vyučovanie frazeológie vo vyšších ročníkoch základnej školy (od piateho po ôsmy ročník). V tomto príspevku chceme predstaviť jeho parciálne výsledky, ktoré boli získané na základe analýzy, ktorej sme podrobili slovenskú čítanku pre 5. ročník základnej školy, ktorá sa používa vo vojvodinskom prostredí na školách s vyučovacím jazykom slovenským. Jej zostavovateľom bol T. Čelovský. Výskumnou vzorkou bola frazeologická lexika (frazémy a parémie) získaná excerpciou z uvedenej učebnice, ktorá sa v čítankách podáva buď explicitne, alebo je integrovanou zložkou učebných textov (rozprávok, poviedok, básní a pod.). Frazémy a parémie boli spracované metódou analýzy kombinovaním kvalitatívnych a kvantitatívnych postupov. Cieľom výskumu bolo:

- a) zistiť, aké je kvantitatívne zastúpenie frazém v učebných textoch (podľa typov a úhrne);
- b) zistiť, aký je pomer medzi explicitne a implicitne sa vyskytujúcou frazeologickou lexikou;
- c) zistiť, aké je typologické zastúpenie frazeologickej lexiky;
- d) zistiť, aké spôsoby podania a spracovania frazeológie sa v učebnici využívajú (v učebných textoch i mimo textov, v úlohách a cvičeniach);

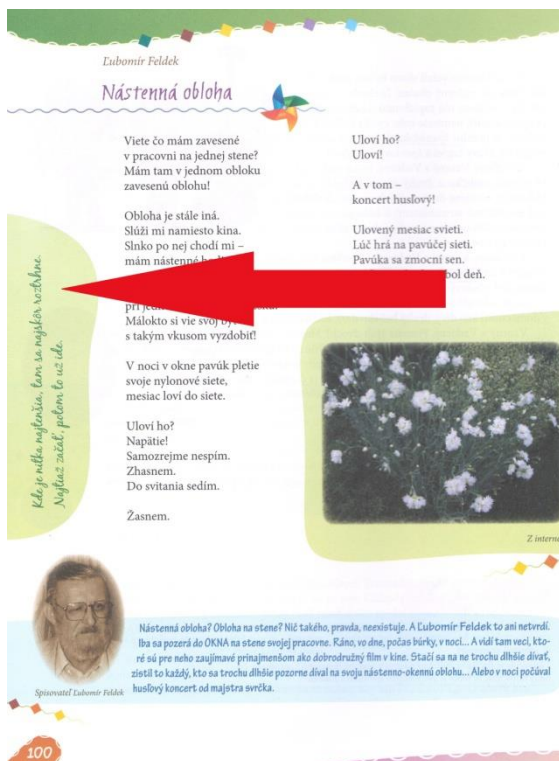
- e) zistiť, či a ako výber a podanie frazeologických jednotiek korešponduje s textom, pri ktorom sa uvádza, a vôbec s témou vyučovacej jednotky;
- f) usúvzťazniť získané poznatky s výsledkami z predošlého výskumného obdobia.

3 Kvantitatívne výsledky

V čítanke pre piaty ročník základnej školy sme identifikovali približne 440 frazeologických jednotiek, čiže rozličných typov frazém a parémií.² Uvedené kvantum je orientačné, lebo treba mať na zreteli skutočnosť, že niektoré frazémy sa buď opakujú vo viacerých textoch, alebo sa stretáme s ich variantnými podobami (napr.: frazéma *rásť ako z vody* sa opakuje na stranách 7, 49, 82, 88 a pomerne často sa opakujú aj frazémy: *lámať si hlavu*, *vziať nohy na plecia*, *mať/nemať rozum* a i.). V oboch prípadoch sme dané frazémy počítali jedenkrát. Nemožno však neuviesť fakt, že ak počítame aj všetky variantné podoby niektorých frazém, resp. opakujúce sa frazémy, ich počet dosahuje viac ako 500, t. j. taký počet sa istým – explicitným alebo implicitným – spôsobom v učebnici vyskytol. Samozrejme, treba počítať aj s tým, že mnohé z týchto frazém a parémií už sú zložkou žiakovej slovnej zásoby, naučil sa ich v predošlých vzdelávacích fázach a nestretáva sa s nimi po prvýkrát. Kontinuita medzi čítankami od prvého po štvrtý ročník realizuje sa najmä v súvislosti s počtom frazém, ktoré boli výberom zostavovateľa do jednotlivých učebníc zaradené a ktorých počet sa z ročníka na ročník rozrastá. V čítanke pre prvý ročník sa vyskytuje 87 frazém a parémií, v čítanke pre druhý ročník 90, v čítanke pre tretí ročník 171 a v čítanke pre štvrtý ročník 216. Počet frazém vyskytujúcich sa v čítanke pre piaty ročník v porovnaní s čítankou zo štvrtého ročníka sa zvýšil až o 200 %. Veľká časť týchto frazém sa však v čítanke objavuje len ako integrálna časť učebných textov. To znamená, že ich zostavovateľ do učebnice nezaradil zámerne, ale sa sem dostali samotným výberom jednotlivých textov. Keďže literárne texty pre deti vo veku piateho ročníka základnej školy sú už o čosi náročnejšie (tak z obsahovej stránky, ako aj z hľadiska jazykovej formy) v porovnaní s textami pre nižšie ročníky, súčasne to znamená, že sa v nich mohli vyskytnúť priestor a podmienky aj na intenzívnejšie využívanie frazeologickej lexiky, resp. frazém so zložitejšími sémantickými a formálnymi podobami.

² Z tohto dôvodu sme mienili, že si táto čítanka zaslúži pozornosť v podobe osobitného príspevku.

Explicitne použité (častejšie paremiologické ako frazeologické) jednotky sú tie, ktoré zostavovateľ zámernie zvolil a zaradil do čítanky. Uvádzajú sa izolovane, predovšetkým za hlavným textom na spodnej časti alebo na okraji strany alebo sa vyskytujú v úlohách za textom, na ktorý nadväzujú. Žiak takto podanú frazeologickú jednotku ľahko identifikuje, zatiaľ čo učiteľ môže dané frazémy pohotovo a bezprostredne využiť nadväzujúc na spracovaný text a tému hodiny. Zostavovateľ piatackej čítanky využíval okraje strán, na ktorých sa vyskytuje pomerne veľký počet frazém, pozri Obrázok 1.

Obrázok 1

Ďalší spôsob priameho predkladania frazém a parémii sa vyskytuje v úlohách. Buď sa vysvetľujú tie, ktoré boli použité v literárnom texte, alebo sa žiak oboznamuje s ďalšími, novými frazeologickými jednotkami. Tak sa napr. v učebnici vyskytujú úlohy takéhoto typu:

„Skúste pani učiteľke vysvetliť príslovia **príde na psa mráz** alebo **žihľavu mráz nespáli**. A čo to asi znamená, keď **nálada klesla pod bod mrazu**?“ (s. 103);

Častejšie sa význam frazém objasňuje v rámci časti lekcie, v ktorej sa vysvetľujú neznáme slová zo spracovaného literárneho textu, napr.:

„sekať dobrotu – byť dobrý“ (s. 67); „vypláchnuť niekomu žalúdok – pokarhať, vyhrešiť, spucovať niekoho“ (s. 95); „byť dakde pečený-varený – často niekde pobývať; ísť, zastaviť sa na kus reči – neznamená to žiaden kúsok reči, ale priateľský rozhovor, beseda, debata; nemôcť vystáť niekoho – neznášať niekoho“ (s. 115).

Väčšia časť frazém a parémií je integrovaná do hlavného učebného textu (lyrického alebo prozaického) danej vyučovacej jednotky. Na rozdiel od frazém predkladaných žiakovi explicitne, frazémy integrované v textoch sa do učebnice dostali náhodne. Zostavovateľ čítanky volil texty, ktoré vo väčšej alebo menšej miere obsahujú aj frazeologickú lexiku. Napríklad v rozprávke *Janko Hraško* iba v rámci niekoľkých viet identifikujeme viacero frazém:

*„(...) Išiel si veselo hvízdajúc, až prišiel k jarku. Tu **sa** začal **škrabať po hlave**. Nevedel si poradiť, ako cez vodu. Nakoniec vytiahol lyžicu spod pazuchy, sadol si do nej ako do člna, zavesloval vidličkou a šťastlivo sa prepravil na druhý breh. Potom **vzal nohy na plec**a a **bežal, akoby ho hnali**. (...) Skúpy pán **si div oči nevyočil**, keď doma namiesto dobrého pomocníka a dukátov našiel prázdny mešec. (...)“ (s. 4 – 5)*

Význam niektorých frazém, o ktorých zostavovateľ učebnice asi mienil, že sú pre žiaka nové, neznáme a v textoch sa vyskytli, vysvetľuje sa v rámci úloh. Učiteľ zisťuje, či žiak v texte porozumel aj ostatným frazeologickým útvarom (ak sa vyskytli) a spolu so žiakmi ich vysvetľujú. V rámci analýzy učebníc pre prvý stupeň základnej školy sme zistili, že v každom ďalšom (vyššom) ročníku v učebných textoch narastá počet implicitne použitých frazeologických jednotiek a tento rast vidno aj v piatackej čítanke.

V Tabuľke č. 1 uvádzame číselné údaje o počte frazeologických jednotiek vyskytujúcich sa v čítankách slovenského jazyka so zreteľom na ich explicitné a implicitné použitie vyjadrené aj v percentách.

Ročník	Počet výskytov FJ	FJ uvedené explicitne		Integrované FJ	
		Počet vyjadrený číselne	Počet vyjadrený v percentách	Počet vyjadrený číselne	Počet vyjadrený v percentách
Učebnica pre 5. ročník ZŠ	517	131	25.3 %	386	74.7 %

Tabuľka 1 – Číselný pomer frazém v učebnici pre 5. ročník základnej školy

4 Typologická charakteristika frazeologických jednotiek

Vzhľadom na veľký výskyt frazeologickej lexiky v piatačkej čítanke sme sa domnievali, že budú v nej zastúpené všetky typy frazém. Uplatňovali sme typologickú klasifikáciu podľa J. Mlacka (2007). I keď v prítomnom fonde frazém dominujú slovesné syntagmatické frazémy, vyskytol sa tu (niekedy len v malom počte) každý typ frazém:

- vetné a súvetné frazémy (frazeotextémy), napr.: „(...) **a bežal, akoby ho hnali.**“ (s. 4); „(...) **ale pán Tugg ma zmrazil pohľadom, takže som sa cítil, akoby ma obľial ľadovou vodou.**“ (s. 60); „**Nedopovedala. Reč jej zamrzla na jazyku.**“ (s. 83);
- slovesné a neslovesné syntagmy (frazeolexémy), napr.: „(...) **skúpemu pánovi prešiel cez rozum niekto silný a bohatý.**“ (s. 6); „**Počkaj, ostuda, vyprášim ti kožuch!**“ (s. 17); „**A na záver, čerešnička na torte, teda to najlepšie z najlepšieho (...)**“ (s. 18); „**Paľo sa však nedal, raz-dva položil Sama na lopatky (...)**“ (s. 85); „**Španielčina je preňho španielska dedina (...)**“ (s. 99); „**Potom zavrela oči a viac ich neotvorila.**“ (s. 114); „**Lámem si hlavu nad tým, čo robíte.**“ (s. 121);
- minimálne frazémy, napr.: „**ani kvapku**“ (s. 35); „**do úmoru**“ (s. 55); „**o dušu**“ (s. 113); „**až strach**“ (s. 115);
- jednoslovné frazémy, napr.: „(...) **a v tej chvíli sa stal zázrak, pri ktorom som onemel.**“ (s. 55); „(...) **každý týždeň ho zbili na smrť, ale zakaždým sa vylíval.**“ (s. 72); „**Michal pochoval svoj imidž (...)**“ (s. 124);
- subfrazémy, napr.: „**len a len**“ (s. 7); „**nie a nie**“ (s. 10); „**len tak**“ (s. 12);
- frazeologizované konštrukcie, napr.: „**ako je, tak je**“ (s. 4); „**kde sa vzal, tam sa vzal**“ (s. 73); „**písal a písal**“ (s. 86); „**šil a šil**“ (s. 124) atď.

Slovesné frazeolexémy sú najčastejšie sa vyskytujúcim typom frazém v učebnici, ich počet sa námorne odlišuje od počtu ostatných frazeologických typov (pozri Tabuľku 2). Za nimi nasledujú frazeologické prirovnania a súslavia, zatiaľ čo ostatné typy frazém sa vyskytujú v malom počte. Frazeologické prirovnania pre svoju pomerne zreteľnú lexikálnu motiváciu a súslavia pre svoju hravú zvukovú stránku sú žiakmi vzhľadom na ich vek ľahšie uchopiteľné. Podľa A. Dujavovej (2006, s. 20) je pri osvojovaní si frazeologickej lexiky u detí mladšieho školského veku vhodné začínať najmä týmito typmi frazém a postupne prechádzať k sémanticky i formálne zložitejším konštrukciám. Tak sme počas excerpcie výskumnej vzorky identifikovali aj:

- a) frazeologické prirovnania, napr.: „*rástli ako z vody*“ (s. 7); „*reval akoby ho drali*“ (s. 65); „*ako strela letí zajac*“ (s. 73); „*zima ako v ľadovni*“ (s. 74); „*čierny ako murín*“ (s. 80); „*Vtedy sa cítime ako v klietke!*“ (s. 136);
- b) súslavia, napr.: „*smutné, presmutné*“ (s. 8); „*trma-vrma*“ (s. 9); „*zoči-voči*“ (s. 18); „*sem a tam*“ (s. 30); „*horko-ľahko*“ (s. 61, s. 140); „*križom-krážom*“ (s. 69); „*neraz-nedva*“ (s. 89); „*slávik-neslávik*“ (s. 113); „*imidž-neimidž*“ (s. 123); „*hore-dolu*“ (s. 127); „*už-už*“ (s. 141); „*rad-radom*“ (s. 143) atď.

Keď ide o paremiológiu, domnievali sme sa, že sa aj tu stretneme aspoň so základnými typmi: prísloviami, porekadlami a pranostikami. V čítanke sa vyskytuje veľký počet prísloví, ktoré sa (okrem ojedinelých výnimiek) uvádzajú explicitne na okraji strany. Neboli tu však zaradené žiadne porekadlá a pranostiky. Riekanky, vyčítanky a i. sa tiež v čítanke nevyskytujú, čo je v súlade s vekom žiakov, vhodné sú skôr pre žiakov mladšieho školského veku, kde boli využité. V čítanke sa vyskytli dve úslovie, na ktoré zostavovateľ učebnice žiakov aj priamo upozorňuje:

„*každému nevyhovieš – skúste vysvetliť toto úslovie a predstaviť si, čo sa stáva ľuďom, ktorí sa snažia vyhovieť každému*“ (s. 21); „*čas, ktorý nemožno nazvať peniazmi – spisovateľ sa tu pohral s úslovím čas sú peniaze. (...)*“ (s. 160).

Chceme však zdôrazniť, že pre žiakov, ktorým je táto čítanka určená, je v prvom rade relevantný význam frazeologických jednotiek, nie forma.

V Tabuľke 2 je podaný presný počet jednotlivých typov frazeologických jednotiek vyskytujúcich sa v učebnici pre piaty ročník.

Typ frazeologickej jednotky	Počet
frazémy (frazeotextémy a frazeolexémy)	259
príslovia	93
frazeologické prirovnania	29
súslavia	27
frazeologizované konštrukcie	13
jednoslovné frazémy	7
subfrazémy	5
minimálne frazémy	4
úslovia	2

Tabuľka 2 – Typologické a kvantitatívne zastúpenie FJ

5 Spôsoby prezentovania a spracovania frazeologických jednotiek

Frazémy a parémie v učebnici pre piaty ročník sú prezentované explicitne alebo náhodne v učebnom, literárnom alebo inom texte, resp. v úlohách vyskytujúcich sa za patričným textom. Príslovia, ktoré autor úmyselne volil a zaradil do čítanky, umiestnené sú vždy na okraji ľavej strany v zelenom obláčiku bez akejkoľvek inštrukcie k ich spracovaniu, ako to vidno na Obrázku 1. Príslovia sú najčastejšie volené tak, aby tematicky súviseli s učebným textom a nadväzovali naň, ale uvedené frazémy spravidla nemajú spoločnú archisému, napr. pri texte M. Twaina *Hľadanie zakopaného pokladu* sú uvedené frazémy súvisiace s prácou:

*„Kto sa nechce zamúčiť, nech nejde do mlyna.
Ľahšie haniť, ako spraviť.“ (s. 158)*

V tomto prípade zostavovateľ učebnice necháva učiteľovi voľný priestor, aby vlastnou kreativitou, ale aj podľa situácie v triede tieto príslovia využil čím efektívnejšie a aby ich žiak priblížil.

Frazémy vzhľadom na svoj textotvorný potenciál sú integrované do textov, prostredníctvom ktorých si ich žiak osvojuje. Frazémy (ale aj príslovia), o ktorých zostavovateľ učebnice pravdepodobne predpokladal, že sú pre žiaka v tomto veku

nové, neznáme, vysvetľuje v úlohách za textom spolu s ostatnými neznámymi slovami. Niekedy sa daná frazéma vysvetľuje priamo, napr.:

*„isť na koberec – byť predvolaný na úradné pokarhanie;
vypláchnuť niekomu žalúdok – pokarhať, vyhrešiť, spucovať niekoho“ (s. 96);*

inokedy sa zostavovateľ učebnice s frazémou i so žiakom trochu pohráva, napr.:

„vziať nohy na plecia – toto obrazné vyjadrenie neznamená, že niekto si skutočne vyloží nohy na plecia, ale že...“ (s. 21); „natiahnuť uši – myslí sa to doslovne? (...) Zo skeptického človeka sa však ľahko stane neveriaci Tomáš. Určite ste sa už s touto frázou stretli. Viete, odkiaľ sme si ju vypožičali?“ (s. 111).

Spôsoby podania a spracovania frazeológie, ktoré sa vyskytli v učebniciach pre nižšie ročníky v podobe praktických úloh a cvičení (napr.: úlohou žiaka je dokončiť, čiže dopísať chýbajúcu časť frazeologického prirovnania alebo z viacerých parémii uvedených za textom vybrať jednu, ktorá korešponduje s tematikou spracovaného textu a pod.), sa v piatačke nevyskytujú. Mienime, že aj v tomto veku žiaka môžu byť takéto typy úloh pre žiaka nielen užitočné, ale aj zaujímavé, hlavne preto, aby žiaka viedli k pragmatickému využívaniu frazeológie aj vo vlastnom ústnom či písanom prejave. Niekedy sa však frazéma v texte vyskytuje „nepriamo“, t. j., frazéma predstavuje iba východisko pre istú autorovu výpoveď, napr.: *„Mlčanie v tomto prípade neznamená áno, ale skôr nie“ (s. 151). T. Čelovský tu vo svojej výpovedi ukrýva porekadlo Kto mlčí, ten svedčí.*

Iné spôsoby podania frazeológie a ich spracovania v rámci úloh sa v tejto učebnici nevyužívajú.

6 Záver

Čítanka slovenčiny pre 5. ročník základnej školy čiastočne sleduje spôsoby podania a spracovania frazeológie, s akými sme sa stretli aj v učebniciach pre prvý stupeň základnej školy. Počet frazém a parémii vyskytujúci sa v nej je pozoruhodný, i keď by sem mohli byť zaradené i niektoré porekadlá a pranostiky, zároveň by neškodilo ani rôznorodejšie využitie praktických úloh. Žiaci by sa tak s frazeológiou oboznamovali spontánne a nenápadne, ba dokonca i hravo, zároveň

by sme sa vyhli výučbe, ktorá by sa zužovala len na číre identifikovanie a vysvetľovanie frazeologických jednotiek, a žiaci by sa postupne a nevtieravým spôsobom mohli učiť aktívne využívať frazeológiu aj v živej reči. Vzhľadom na to, že sú frazémy v učebnici podané bez inštrukcií na ich spracovanie, učiteľom odporúčame spracovať tieto frazémy a príslovia v podobe trojminútoviek, ako ešte dávnejšie navrhol F. Miko (1989), ale využívať aj iné pomôcky. V najväčšej miere závisí od učiteľa, ako využije túto učebnicu a svoju kreativitu, aby sa aj frazeológia stávala súčasťou žiakovej slovnej zásoby, keďže účinnosť knihy ako svojrázneho média v súčasnej počítačovej dobe slabne.

Pramene

ČELOVSKÝ, T.: Čítanka pre 5. ročník základnej školy. 2. vyd. Belehrad: Ústav pre učebnice 2013. 171 s.

Literatúra

DUJAVOVÁ, A.: Frazeológia vo vyučovacom procese na 1. stupni základnej školy. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity 2006. 138 s.

MAGALOVÁ, G.: Možnosti praktického vyučovania frazeológie na 2. stupni ZŠ. In: Slovo a obraz v komunikaci s deťmi, 2016, roč. 6, č. 1, s. 38 – 43.

MIKO, F.: Frazeológia v škole. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 227 s.

MLACEK, J.: Štúdie a state o frazeológii. Ružomberok: Filozofická fakulta katolíckej univerzity 2007. 375 s.

UHLÁRIKOVÁ, J.: Výskyt a spôsoby podania frazeológie v učebniciach slovenského jazyka pre prvý stupeň základných škôl vo Vojvodine. (Analýza učebníc slovenského jazyka). In: Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik. Polyslav 21. Weisbaden: Harrassowitz Verlag 2018. (v tlači)

Jasna Uhláriková

PHRASEOLOGY IN TEACHING HIGHER GRADES OF ELEMENTARY
SCHOOL IN VOJVODINA
(ANALYSIS OF FIFTH-GRADE SLOVAK LANGUAGE TEXTBOOKS)

Summary

This paper presents the results of research which draws on our previous research in this field: phraseology in teaching higher classes of elementary school in Vojvodina (based on the analysis of Slovak language textbooks). The aim of this paper is to analyse the extent and importance of phraseology in textbooks as well as the ways in which it is integrated into the teaching process within the school subject Slovak language and literature. The research focuses on phraseological units occurring in texts and tasks in textbooks in an attempt to determine how much attention is devoted to teaching phraseology to young learners (in the lower grades), how frequently phraseological units occur in textbooks, what types of units are presented and in what way within the specific subject and then to compare these results with the results gathered by analyzing fifth-grade textbooks. The textbooks are analysed by combining both qualitative and quantitative research methods.

Key words: phraseology, language teaching, Slovak language textbooks, fifth grade of elementary school.

Anna Makišová

Oddelenie slovakistiky, Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade

DIVADELNÉ HRY JANA HRUBÍKA Z JAZYKOVÉHO ASPEKTU

Abstrakt: V práci sme analyzovali štyri divadelné hry z jazykového aspektu (*Tango Miliardo*, *Tsunami*, *Ištván tajde do Koronkaičky* a *Reťaz na ryby*). Pre všetky štyri divadelné predlohy je charakteristické, že autor okrem neutrálnej lexiky používa expresívne slová s kladným zafarbením a expresívne slová so záporným citovým zafarbením. Použité expresívne slová s kladným zafarbením sú hypokoristické podoby vlastných mien a deminutívne slová. Zo skupiny expresívnych slov so záporným citovým zafarbením autor použil pejoratíva a vulgárne slová (najmä v *Tsunami*). Divadelná hra *Tango Miliardo* napísaná je v aradáčskom nárečí.

Kľúčové slová: divadelná hra, nárečové slová, deminutíva, hypokoristiká, pejoratíva.

Jano Hrubík, aradácky rodák, je vojvodinskej čitateľskej verejnosti známy ako dramatik. Je autorom nasledovných divadelných hier: *Tango Miliardo* (1998), *Tsunami* (1999), *Ištván tajde do Koronkaičky* (2000), *Reťaz na ryby* (2001), *Súduh X* (2002), *Byko sa pustil* (2004) *Pridbaj tak, aby ju nebolelo* (2005), *Sex on the beach* (2007), *Láska alebo niečo iné* (2014), *Levínek* (2017). Väčšinu divadelných hier inscenovali aradácki ochotníci, len divadelnú hru *Sex on the beach* predviedla divadelná odbočka Kultúrno-umeleckého spolku Pavla Jozefa Šafárika z Nového Sadu. Všetky uvedené hry boli predvedené na festivale DIDA v Pivnici. Divadelné hry *Tango Miliardo* a *Súduh X* získali Cenu Janka Čemana za predvedenie hry a hry *Ištván tajde do Koronkaičky*, *Reťaz na ryby* a *Byko sa pustil* získali Cenu za nový inscenovaný text dolnozemskeho autora. S divadelnou hrou *Levínek* sa aradácki ochotníci v roku 2017 zúčastnili na prehliadke slovenskej ochotníckej divadelnej tvorby v Srbsku Divadelný vavrín. Odborná porota udelila za predstavenie 3. cenu. Treba pripomenúť, že Jano Hrubík okrem toho, že divadelné hry napísal, bol takisto režisérom vlastných divadelných predlôh, ktoré zahrli

aradáčski ochotníci. Hrubík sa nie raz podpísal pod predstavenia aj ako scénograf a navrhovateľ kostýmov a hudobných efektov.

Predmetom nášho výskumu budú divadelné hry, ktoré vyšli v roku 2011. V edícii *Živý prúd* Slovenské vydavateľské centrum vydalo monografiu *Štyri hry* Jana Hrubíka. Uvedená monografia obsahuje štyri divadelné predlohy: *Tango Miliardo*, *Tsunami*, *Ištván tajde do Koronkaičky*, *Reťaz na ryby*. V tomto príspevku si nebudeme všímať osoby, dej a zápletku, ale venujeme sa jazykovej analýze. V divadelnej predlohe *Tango Miliardo* autor použil deminutívne podoby rodných a familiárnych mien: Ruženka, Paľko, Katka, Ištvánko, ktoré napovedajú, že ide o mladšie osoby alebo v niektorých prípadoch ide o vyjadrenie blízkeho, citového vzťahu k uvedenej osobe. Tieto lexémy zaraďujeme medzi hypokoristiká a používajú sa v dôvernom styku rodiny a príbuzných, blízkych osôb, najčastejšie v rodinných a príbuzenských stykoch. Hypokoristiká nemusia mať len deminutívnu podobu, ale aj tvary ako Ondriš, Erža, Ďuro. Aj postavy, ktoré vystupujú v dráme, sú z prostredia Aradáča – Ondriš, Eva, Ištván, Erža, Katka a dve postavy sú z iných osád – ako autor uvádza, Paľko Pramuka z Kovačice a Ruženka, študentka. Spomína sa aj jedno srbské meno – Mica, ale iba sporadicky.

V uvedenom texte sme zaznamenali výskyt hovorových, zastaraných a nárečových slov. Divadelná predloha je napísaná v aradáčskom nárečí. Ako autor uvádza: „*dialógy sú písané podľa štúrovského pravopisu s malými odchýlkami (napr. l; potom v namiesto u a pod.). Rešpektujú sa aradáčske špecifiká, najmä vo výslovnosti.*“ (Hrubík, 2011, s. 40). Priamo na ten spôsob autor divadelnej predlohy nám naznačil dej a zaradil ho do konkrétneho prostredia Aradáča. Rovnako tak autor priamo na začiatku uviedol obdobie, ktoré zobrazuje, ide o krízové obdobie decembra roku 1993. Zobrazený je krátky časový úsek 2 – 3 dní. Keď ide o potenciálnych čitateľov divadelnej hry *Tango Miliardo*, treba pripomenúť, že aradáčske nárečie patrí k stredoslovenskému typu nárečia. Ale zaujímavé je tu pre nás to, že sa na konci divadelnej hry uvádza, že sú dialógy napísané podľa štúrovského pravopisu s malými odchýlkami. Tu by sme poukázali na to, v čom spočívajú tie odchýlky. Pri pozornom čítaní divadelnej predlohy sme si všimli niektoré. Najprv pripomenieme, v čom spočíval Štúrov pravopis. Štúr svoj pravopis podal v diele *Nauka reči slovenskej*, ktoré vyšlo v roku 1846 na 216 stranách. Štúrov pravopis bol fonologický, každej fonéme v písomnej podobe zodpovedala príslušná, jedna graféma. V štúrovskom pravopise boli tieto samohlásky: a, e, i, o, u, r, l. Dlhé é a dlhé ó v štúrovčine neexistovalo. Vyskytovalo sa len v prevzatých slovách. V konkrétnom texte všimli sme si dve lexémy cudzieho pôvodu, v ktorých sa vyskytli dlhé samohlásky é, ó: *problém, tónom*. V ostatných pozíciách v domácich

slovách sa zapisovalo ja, jé, vo, napr.: *dobrje, druhvo*. Samohlásky mohli byť krátke a dlhé. Medzi krátkymi samohláskami nebolo ä, namiesto neho sa písalo len obyčajné e alebo samohláska a. V divadelnej predlohe *Tango Miliardo* sme zaznamenali v texte samohlásku ä: *pät', pätnáctich, šezdesiatpät', naspät', pamätáš*. Ale zase v tom istom texte sa vyskytli lexémy zapísané podľa štúrovského pravopisu s obyčajným e: *ped'esiat'ima, pet', spametám*. Dôsledne sa nedodržiavalo uvedené pravidlo, podľa ktorého sa zapisoval nárečový text. Dokonca rovnaké lexémy sú zapísané na dva spôsoby: *pät', pet'; pamätáš, spametám*.

Štúr hlásky l a r označoval ako polosamohlásky pričom ich zarad'oval k samohláskam, pretože spomenuté hlásky majú slabikotvornú vlastnosť. V pravopise neexistovala graféma y/ý, všade sa písalo i/í. Dané pravidlo sa vo väčšine prípadov v analyzovanom texte dodržiavalo, len na jednom mieste sa vyskytlo tvrdé y: *myslíš*.

Dvojhĺasky ia, ie v štúrovskom pravopise sa zapisovali ako ja, je. V divadelnej predlohe spomenuté pravidlo sa nedodržiavalo, dvojhĺasky sú bežne zapísané, napr.: *mesiace, poviem, ňeskajšia, liečeňím, vieš, počiatok, d'iet'a, ňeviem* a pod. Dvojhĺaska ô v štúrovčine sa zapisovala ako uo, v divadelnej predlohe sme zaznamenali nielen uo, ale aj vo: *puožička, schvodzku, skvor, dvoľežitvo*. Treba pripomenúť, že v stredoslovenskom nárečí sa vyskytuje dlhé ó na mieste, kde máme v spisovnej slovenčine dvojhĺasku ô. Evidujeme doklady: *mój, vóbec, môže, môžem, mož, mósť, pójd'em, ňemóžem*. Zaznamenali sme aj jeden doklad, kde bola zapísaná dvojhĺaska ô:

PAJKO: No, dobre: pálenku. Môžem si zapáliť?

Dvojhĺaska iu v štúrovčine neexistovala.

V štúrovčine bol rozdiel medzi tvrdými a mäkkými spoluhláskami a vždy sa graficky vyznačoval. Existovali tri mäkkostné páry: d – d', t – t', n – ň. Mäkkosť sa vždy graficky vyznačovala. Aj u Hrubíka mäkkosť v texte je vyznačená, napr.: *s'te, ňinto, plat'íte, buďe, hňed', ňerozumiem, viďela, pozďia, starvujete'* a pod. Treba podotknúť, že uvedené pravidlo sa dôsledne v texte nedodržiavalo. Zaznamenali sme aj doklady, keď mäkkosť nebola označená a podľa uvedených pravidiel by bolo potrebné vyznačiť: *nezačínajte, nehútav, ani, hľad'íte, s'tihne, viďíš, jasní a hlasní*. V poslednom doklade dve prídavné mená vedľa seba, v jednom je vyznačená mäkkosť, pri inom nie. Takých dokladov sme nezaznamenali veľa, ale vyskytli sa. Mäkké ľ v pôvodnej štúrovčine nebolo, pretože Štúr ho pokladal za zbytočné. V divadelnej predlohe *Tango Miliardo* sa vyskytlo hodne dokladov, kde bola

mäkkosť pri spoluhláske l vyznačená: *lakšie, namáľáš, políc, paľenvo, ľem, hľad', ľaľa, aľe, sol', chľeba, ľud'i, ľeňivich, hľad'ite, vid'eli, ňespravodľivich, pol'nie, vol'áke, misľíš, pl'im, eľektriķi, sel'iacku, cel'i, vid'eli, ľen, aľe, pomali, ňesľichani, misľíš, veľa, vol'áko, vol'ačo, ňemisľi, vol'akd'e, aľebo, pomali, ľiečeňim, ľud'i, páľit', ľitra, vezľi, misľim, ľieta, ňed'ela, Paľovej, vikonaľi, ľižičke, pl'im, vipl'i, eľetrik, ňecvokotaľi, ňed'ela, ostaľi, cel'iho, ľud'ia, pomali, misľela, mal'i, probl'ém, majitel', vol'áko, vol'ákiho, rozmisľať, sil'e, pestuval'i, zľihala, misľiet', vol'áki, čelaňikov, chváľit', boľi, rátaľi, Paľko, vóľi, prpl'e, odpoľa, Risuľa, ľiek, namáľali, páľenom, vol'áki, sraľo, ľitrov, ľaľa, hútaľi, najbliš'i hľate, pomali, misľite, vol'áka, stále, Beľehradu, cel'i, rozhutuval', majitel', boľi, pol'icii, sopľa, ľihaj, posteli, zľim, cieľ, riešili, mal'i, ňekresľi, televíziu, vravel'i, stabilizovanvo, chľeba, zoznámiľi, kl'udne, višľi, daľi, štiľe, dvoľežitvo, dohodľi, misľeli, aľebo, misľíš, ňeveriľi, pl'aci, dovoľim, zľie, ľaľa, dostáľi, narobiľi, veľmi, dohováraľi, nevel'mi, veľmi, ňevel'mi, ľebo, vol'áke, zveľad'ovať, ľitrov, aľe, aľebo, ľem, striľaš, šafel', ľitru, ľem, ľebo, mal'iho, bicigľi, sľepiho, aľe, ňespravodľivie, vpl'ivajú, televízii, pokezuval'i, Risuľi, vol'áko, hľad'ite, hľad'et'. Musíme pripomenúť, že ani uvedený pravopis sa dôsledne nedodržiaval. Na s. 8 sa vyskytlo takto:*

EVA: Chľeba, sol', cukor, koreňie...

ONDRIŠ: Čo lúpaš: akvo *chľeba*, akú sol'?

V dialógu, ktorý nasleduje po sebe, v prvej vete nie je vyznačená mäkkosť spoluhlásky ľ v slove chľeba a v ďalšej vete už máme vyznačené mäkké ľ.

Ďalej sme si všimli dva spôsoby zapisovania lexémy televízia:

ONDRIŠ: Ve na správach na *teľevízii* pokezuval'i šeko.

ONDRIŠ: Príde, práve keď začne deňík na *televízii*.

V tomto kontexte môžeme povedať, že tá istá osoba raz použije v lexéme televízia mäkkú spoluhlásku ľ a o 5 riadkov ďalej máme uvedenú tvrdú spoluhlásku l.

V ďalšom doklade znovu ide o dva spôsoby zapisovania l – ľ:

ONDRIŠ: No, si ti to vid'ela, Eva? Povedz mi, či si to *ľem* vid'ela?

ERŽA: Bože mój dobrí, či je *ľem* zima tamvo!

Zaznamenali sme aj lexémy, pri ktorých mäkkosť spoluhlásky ľ nie je vyznačená: *sľepiho, ľitru, páľena, páľenčiskom, ľem, nemislela, misľíš, ľitrov, mali,*

chleba, ňetrpezliví, ňevideľi, problém, mislí, alebo, dohovárali, rozhodli. Ten, kto dobre nepozná aradáčske nárečie, môže si položiť otázku, ako treba uvedené lexémy vyslovovať, mäkko či tvrdo? Predpokladáme, že mäkká spoluhláska *ľ* sa v texte vyskytla preto, lebo vo vojvodinskom prostredí v stredoslovenskom type nárečia je príznačná mäkká výslovnosť. Keďže autor chcel priblížiť aradáčske nárečie čitateľom a samozrejme pri inscenácii divadelnej predlohy divákovi, priam bolo žiaduce takto postupovať. Možno na konci textu divadelnej hry namiesto toho, aby sa uvádzalo, že text je napísaný podľa štúrovského pravopisu, mohlo tam stáť, že je napísaný nárečovo a uplatnená je fonetická transkripcia.

Keď ide o zapisovanie nárečového textu, bolo potrebné zosúladiť zapisovanie uvedených grafém. Jazyková redaktorka to nemala celkom ľahké, lebo pri zapisovaní nárečového materiálu sa najčastejšie uplatňuje fonetická transkripcia a tu sa potom prihliada aj na spodobovanie, splyvavú výslovnosť, zmäkčovanie a pod. Aj v štúrovčine sa znelostná neutralizácia vyznačovala aj v písomnej podobe. V uvedenom texte sme sa s uvedeným javom nestretli ani na jednom mieste. Aj napriek uvedeným niektorým poznámkam bol text pre aradáčskych ochotníkov čitateľný a nepredstavoval žiadnu prekážku pri predvedení na scéne.

Na konci textu autor uviedol vysvetlivky. Vysvetlených je tam 56 nárečových slovíčok, ktoré sa vyskytli v texte, a autor sa nazdával, že každý čitateľ nebude rozumieť nárečovým slovám (*lúpaš – táraš, v boud'e – v predajni, špáram – šetrím, vičiňa – vystrája* a pod.).

Ďalšie tri divadelné predlohy sú napísané spisovnou slovenčinou. Dráma v šiestich dejstvách *Tsunami* pôsobí nezvyčajne nielen svojím názvom, ale aj postavami, ktoré sa v nej objavujú: Hitler, Mussolini, Stalin, Peter. Uvedené postavy sa zjavujú hore, ako to nazval autor, a keď sa presunú dolu na Zem, dej sa odohráva v blázinci. Pre uvedený text je príznačné to, že okrem neutrálnej lexiky sa vyskytuje hodne pejoratívnych a vulgárnych slov. Už zo samotného názvu a obsadenia postáv dá sa očakávať aj výber jazykových prostriedkov v samotnej divadelnej predlohe. Pejoratíva sú slová so záporným citovým zafarbením. Ako sa v *Lexikológii* uvádza: „Hanlivé (pejoratívne) slová popri svojom predmetnom význame vyjadrujú aj záporný, odmietavý vzťah hovoriaceho k pomenovanej skutočnosti.“ (*Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*, 1980, s. 158). Pejoratívami sa najčastejšie zveličuje nejaká záporná, negatívna vlastnosť. Také slová v divadelnej predlohe sú substantíva: *potkan jeden, zasran, prasačka, trkvas, sprosták, somár, niktoš, tlk, potvora, svinstvo*, ale aj verbá: *zdochnúť, bl'ačať, rehotáť, zožrať, marš*, a pod. Negatívny citový postoj sa dá vyjadriť najčastejšie sufixmi a takto sa ešte zvýrazňuje, zosilňuje záporná vlastnosť, napr. *potkanisko, vajčiská*. Aby autor

zvýraznil negatívnu vlastnosť a negatívny postoj v dramatickom texte, využíva aj tvar komparatívu v spojení s expresívnymi slovami pliaga a vyvrhel': *najhnusnejšia pliaga, najväčší vyvrheli*. Už samotné slovo pliaga pomenúva niečo zlé, nepríjemné, škodlivé a v spojení so superlatívom prídavného mena najhnusnejšia zosilňuje negatívne vlastnosti. Aj druhé pejoratívne slovo vyvrhel' pomenúva negatívnu osobu vyradenú zo spoločnosti pre nemorálnosť a pre spoločensky neprípustné správanie. Rovnako tak aj samotné prídavné mená majú záporný význam. Deminutívnych slov sa vyskytlo veľmi málo, lebo celý text vyznieva svojím spôsobom negatívne. Aj keď boli v texte použité, bolo to v negatívnom význame: *chvíľočka, tabuľka, mestečko, Benitko, zadoček, vajíčka, Johinbinka, Stalinko, rybky, prútičky, Adolfko*.

Druhú skupinu slov, ktoré sa vyskytli v dramatickom texte, tvoria vulgárne slová. Rovnako ako aj predchádzajúce slová zaradíme ich k expresívnym slovám, ktoré majú záporné citové zafarbenie. Vulgárne slová vyjadrujú negatívny postoj hovoriaceho ku jednotlivým javom v skutočnosti. Predpokladá sa, že vulgárne slová by nemali patriť do slovnej zásoby slušných ľudí. Rovnako tak nemali by sa používať na verejnosti. Používanie vulgárnych slov istým spôsobom upokojuje osoby, jednotlivcov, keď sú citovo vypätí. Vulgarizmami si človek uvoľňuje svoje vnútorné napätie, ktoré vzniká z neustáleho stresu a tlaku. V súčasnosti sa dosť často používajú vulgárne slová, sú súčasťou bežného slovníka mnohých používateľov jazyka. Je to len prejavom, že človek je hrubý, drsný, tvrdý a bezcitný. Nazdávame sa, že vulgárne slová by sa nemali používať na verejnosti. Používanie vulgárnych slov hovorí len o osobnosti toho, kto používa také slová, kto tak rozpráva, a určite to nie je príjemný zážitok pre ľudí, ktorí také slová musia počúvať. Vulgárne a neslušné slová svedčia o nekulturnosti a neslušnosti ich používateľa. Preto si myslíme, keď už vulgárne slová boli použité v divadelnej predlohe, aspoň by nemali byť uvedené úplné slová, mohlo to byť začiatkové písmeno a bodky, eventuálne posledné písmeno. Každý čitateľ by určite poznal a pochopil, aké slová mal spisovateľ na mysli. A rovnako tak mienime, že používanie vulgárnych slov na scéne nie je veľmi priliehavé.

V tretej divadelnej predlohe *Ištván tajde do Koronkaičky* a v štvrtej divadelnej predlohe *Reľaz na ryby* prevahu majú slová z neutrálnej lexiky, štylisticky bezpríznačkové slová, slová zo základného slovného fondu. Okrem týchto slov, ako aj v predchádzajúcich divadelných hrách, autor použil aj expresívne slová. V prvom rade sú to pomenovania osôb, ktoré majú formu hypokoristik. Nie všetky rodné mená majú hypokoristickú podobu, len niektoré: *Mišo, Mara, Jano, Zuza*. Ostatné použité rodné mená majú neutrálnu podobu: *Tomáš, Jozef, Cyril, Vilma, Júlia, István, Karina, Anna, Iveta, Adam, Dragan, Jozefína, Milenko, Pamela*.

Ďalšiu skupinu tvoria pejoratíva. Osobitne sme vyčlenili substantívne pejoratíva: *beštia, sviňa, somár, idiot, debil, trúba, ožrani* a verbálne pejoratíva: *žrat', žeriem, neceknúť, nažrat', drichmať, naslopať, nekecaj, ožratý*. Aj v týchto divadelných predlohách sa vyskytli vulgárne slová. V porovnaní s predchádzajúcou divadelnou hrou je ich oveľa menej. K expresívnej lexike patria aj deminutívne pomenovania. Vyskytli sa tiež v texte, ale boli použité v kontexte, keď ide o iróniu, napr.: *anjelik, buculka, darček, fľaštička, chudáčik, Jozefík, miláčik, Miško, papkaj, peniažky, synček, vecička, vtáčik, žiačik*.

V divadelných hrách, ktoré boli predmetom nášho výskumu, autor okrem neutrálnej lexiky používa expresívne slová s kladným zafarbením a expresívne slová so záporným citovým zafarbením. Použité expresívne slová s kladným zafarbením sú hypokoristické podoby vlastných mien a deminutívne slová. Deminutívne slová autor použil v negatívnom význame, keď chcel zosmiešniť určitú osobu alebo situáciu v kontexte irónie. Zo skupiny expresívnych slov so záporným citovým zafarbením autor použil pejoratíva (v divadelných hrách *Tsunami, Ištván tajde do Koronkaičky* a *Reťaz na ryby*) a vulgárne slová (najmä v divadelnej predlohe *Tsunami*). Mienime, že vulgárne slová použité v divadelnej predlohe nemuseli byť uvedené ako úplné slová, mohlo to byť začiatkové písmeno a bodky, eventuálne posledné písmeno. Divadelná hra *Tango Miliardo* je napísaná, ako autor uvádza v poznámke, „*podľa štúrovského pravopisu s malými odchýlkami*“ (Hrubík, 2011, s. 40). Predpokladáme, že autor chcel uvedenú divadelnú predlohu čitateľom sprístupniť v aradáčskom nárečí. Pri zapisovaní dôsledne sa nedodržiavali všetky pravidlá, ale aj napriek tomu, text pre aradáckych ochotníkov bol čitateľný a nepredstavoval žiadnu prekážku pri predvedení na scéne.

Literatúra

- HRUBÍK, J.: Štyri hry. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum 2011. 117 s.
- ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava: SPN 1980. 225 s.
- ŠTÚR, L.: Nauka reči slovenskej www.juls.savba.sk/ediela/nrs

Anna Makišová

A LINGUISTIC ANALYSIS OF JAN HRUBÍK'S PLAYS

Summary

Four plays were analysed from the linguistic aspect (*Tango Miliardo*, *Tsunami*, *István tajde do Koronkaička* and *Reľaz na ryby*). All four theatrical masterpieces are characterised by the fact that in them, in addition to using neutral lexical items, the author also uses expressive words with a positive connotation as well as those with a negative connotation. The former type of items are hypocoristic forms of proper nouns and diminutive forms. Pejorative and vulgar words (especially in *Tsunami*), on the other hand, represent examples of expressive words with a negative connotation. The play *Tango Miliardo* is written in the dialect of Aradac.

Key words: play, vulgar words, diminutives, hypocoristics, pejoratives.

Jarmila Hodoličová

Oddelenie slovakistiky, Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade

PRÍSPEVKY DOLNOZEMSKÝCH AUTOROV V ČASOPISE ŽIVENA (1910 – 1924)

Abstrakt: V práci sme sa sústredili na príspevky najviac zastúpených dolnozemsých autorov, ktorí uverejňovali v časopise *Živena* od založenia časopisu v roku 1910 po 30. roky 20. st. Uverejňovali literárne texty, cestopisy, články a preklady z južnoslovanských literatúr. Aktivistky Ústredného spolku československých žien v Kráľovstve SHS písali správy a informovali o živote Slovákov na Dolnej zemi. Už v 1. čísle *Živeny* sme registrovali 10 autorov z nášho prostredia. Táto spolupráca medzi Slovenskom a dolnozemskými autormi bola kvantitatívne najviac zastúpená práve v prvých 20 rokoch jestvovania časopisu, keď v rokoch 1910 – 1922 redaktorkou bola Elena Maróthy-Šoltésová (1855 – 1939), ktorá mala blízke osobné kontakty s vojvodinskými kultúrnymi dejateľmi. Ďalšou redaktorkou v rokoch 1923 – 1934 bola Lea Mrázová a po nej až po zánik časopisu (1949) Zora Jesenská. Príspevky autorov z prostredia Dolnej zeme boli najzastúpenejšie v období pred 1. svetovou vojnou, potom po vzniku nového štátu v 20. rokoch, zatiaľ čo v 30. rokoch už nenachádzame pozoruhodnejšie texty z vojvodinského prostredia. Najagilnejšími prispievateľmi v *Živene* boli príslušníci rodiny Mičátkovej – Eržika Mičátková, Štefánia Mičátková a Vladimír Mičátek ako prekladateľ zo srbskej, chorvátskej, slovinskej a bulharskej literatúry. Okrem nich sú prítomní aj iní dopisovatelia, ale v menšom zastúpení.

Kľúčové slová: časopis *Živena*, práce slovenských vojvodinských spisovateľov.

Dejiny slovenskej publicistiky vo Vojvodine siahajú do roku 1864, keď profesor novosadského gymnázia začal v Novom Sade vydávať časopisy pre deti a mládež *Slávik* a *Zornička*. Podhradský uverejňoval literárne texty určené deťom a mládeži. Po zániku tohto časopisu r. 1865 vychádzali vo vojvodinskom prostredí pedagogické (*Priateľ školy* 1871 – 1872), homiletické (*Slovo života* 1881 – 1882) a hospodárske časopisy (*Torontálsky priateľ ľudu* 1899), spoločensko-politické

noviny *Dolnozemský Slovák* (1902 – 1914; 1918 – 1920), hospodársky časopis *Báčanský chmeliar* (1906 – 1907), pedagogický mesačník *Domácnosť a škola* (1911 – 1914). Počas vojny vydávanie slovenských vojvodinských časopisov bolo prerušené.

Po vojne a po založení kníhtlačiarnie v Petrovci začal vychádzať týždenník *Národná jednota*, ktorý bol pokračovaním časopisu *Dolnozemský Slovák* a od roku 1944 týždenník bol premenovaný na *Hlas ľudu*. V pokračovaní vychádzali humoristické časopisy *Frčka* (1920 – 1923) a *Hevis* (1926). Medzi dvoma vojnami vychádzali vo Vojvodine aj dva časopisy pre deti *Zornička* (1925 – 1927) a *Naše slniečko* (1939 - 1941; 1946 -1947) a študentské časopisy *Napred* (1920 – 1921), *Snahy* (1923) a *Svit* (1925). Časopis *Svit* je prvým kultúrnym a literárnym časopisom, ktorý bol tlačený v petrovskej kníhtlačiarni s podnázvom *Kultúrny časopis československého juhu*. Až do roku 1933 vojvodinskí Slováci vlastný literárny časopis nemali. Roku 1933 začal vychádzať literárny časopis *Náš život*, ktorý roku 1949 zmenil názov na *Nový život* a pod tým názvom ako časopis pre literatúru a kultúru vychádza dodnes.

Z uvedeného vidno, že vojvodinskí Slováci až do roku 1933 nemali skutočný literárny časopis a spisovatelia, kultúrne činiteľa, prekladatelia a dopisovatelia z Dolnej zeme mohli svoje príspevky uverejňovať v časopisoch mimo dnešného územia Vojvodiny. Najbližšiu možnosť publikovania si našli v obnovených *Slovenských pohľadoch* (1846 – 1881). Dolná zem vtedy patrila k monarchii a potom do Kráľovstva SHS. Slovenské pohľady od roku 1918 vychádzali kontinuálne, nevychádzali iba v rokoch 1917 – 1918 a 1920 – 1921.

Ďalšia možnosť publikovania sa dolnozemským autorom vyskytla v roku 1910, keď bol založený literárno-spoločenský mesačník *Dennica* (1898 – 1914) a po nej *Živena. Ilustrovaný časopis. Orgán Živeny, Spolku slovenských žien* (1910 – 1949). Už predtým r. 1869 bol založený spolok slovenských žien pod názvom *Živena*. Redaktormi 1. ročníka boli Elena Maróthy-Šoltésová a Pavel Socháň. Druhý ročník *Živeny* redigoval Pavel Socháň a od roku 1912 – 1922 sama Šoltésová. Ročníky 1923 – 1934 redigovala Anna Škultétyová. V rokoch 1935 – 1939 časopis redigovala Lea Mrázová a po nej až po zánik časopisu Zora Jesenská. V niektorých ročníkoch (1932, 1933, 1935, 1936) časopis nevychádzal v júli a v auguste. Založenie časopisu *Živena* bolo iniciované Kníhtlačiarskym účastinárskym spolkom. Keďže *Dennica* prestala vychádzať r. 1909, bolo potrebné uvažovať o novom časopise, v ktorom by sa prezentovala realistická literatúra a ktorý by sa zamerával aj na literárnu kritiku, ako aj ženské hnutie, a preto nie je náhodné, že sa slovenské i slovenské dolnozemske autorky začali literárne prejavovať práve na stranách *Živeny*.

Po založení Ústredného spolku československých žien v Kráľovstve SHS roku 1921 aktivistky, spisovateľky a dopisovateľky z Dolnej zeme a neskôr z Kráľovstva SHS vytvárali pozoruhodnú časť obsahu všetkých ročníkov. Živena sa stala otvorená pre všetkých spisovateľov a predstavuje most zbližovania národov prostredníctvom literatúry, prekladov a správ z Dolnej zeme. Svedčí o tom aj fakt, že už v 1. ročníku jestvovania sa na stranách *Živeny* nachádzajú práce Jána Čajaka (*Ja si môj mliečnik nenačnem*, 1910, č. 1, s. 37 – 40), Alberta Martiša (*Ako som vyhnal z obce vešticu*, 1910, č. 4, s. 92 – 95), Jozefa Maliaka (*Rozmájrin*, 1910, č. 9, s. 210 – 212) a až tri preklady diel srbských spisovateľov: Branislava Nušića (*Kňaz zo Semberie. Historická scéna od Branislava Dj. Nušića*, 1910, č. 1, s. 52 – 57, zo srbčiny preložil Vladimír Mičátek); Sima Matavulja (*Odhalenie. Z knihy Nepokojné duše*, preložil V. M. (Vladimír Mičátek), 1910, č. 10, s. 253 – 256) a Ferida Maglajlića (*Mátoha*, z chorvátskeho jazyka preložil V.[ladimír]M.[ičátek], 1910, č. 5, s. 136 – 140). Jeho preklady vychádzali v slovenských časopisoch od 90. rokov 19. st. V bohatej prekladateľskej činnosti v *Živene* Vladimír Mičátek (1871–1922), brat agilnej dolnozemskej aktivistky Eržiky Mičátkovej, zotrval do smrti. Ešte jeden článok o nemeckej poetke z chorvátčiny pod pseudonymom Oľga Fruškohorská poslovenčila Oľga Textorisová (Stjepko Ilijić: *Carmen Sylva. Poslovenčila Oľga Fruškohorská* (1910, č. 5, s. 107 – 109). Tieto práce, ktorých v 1. ročníku *Živeny* bolo spolu desať, uvádzame ako potvrdenie spolupráce a prejaveneho záujmu slovenských literárnych a kultúrnych dejateľov o slovenskú vetvu na Dolnej zemi, čím sa upevňovali juhoslovansko-slovenské kultúrne a literárne styky začiatkom 20. storočia.

Účinkovanie slovenských spisovateľov a najmä spisovateliek a aktivistiek z Dolnej zeme sa ešte viac prejavilo po založení Ústredného spolku československých žien v Kráľovstve SHS roku 1921 v Novom Sade. Keďže *Živena* svojou koncepciou bola určená najmä ženským čitateľkám, neprekvapuje v nej prítomnosť literárnych textov, cestopisov, článkov, prekladov z južnoslovanských literatúr aktivistiek ÚSČŽ, ktoré písali správy a informovali o živote Slovákov na Dolnej zemi. Prvý ročník prináša aj správy o ľudovej zábave v Novom Sade, ako aj informačný článok *Čierna hora sa stala kráľovstvom*, tiež je tu informácia pre čitateľov, že vyšlo nové číslo časopisu *Dolnozemský Slovák*.

Jednou z najagilnejších prispievateliek *Živeny* bola **Eržika Mičátková** (1872 – 1951). Narodila sa v známej Mičátkovskej rodine v Kysáči. Otec Ján Mičátek (1837 – 1905) pochádzal zo Slovenska (Malé Stankovce). Roku 1857 prišiel do Lalite za pomocného učiteľa u Jozefa Godru a v rokoch 1862 – 1894 bol učiteľom v Kysáči, kde bol predčasne penzionovaný pre tzv. panslavizmus.

Ľudovýchovné články, príležitostné básne, beletrizované a cestopisné črty uverejňoval v novinách a časopisoch na Slovensku. S manželkou Alžbetou, rod. Maršalovou, (1840 – 1878) vychovával deti v národnom duchu, a preto nie div, že sa kultúrnou a literárnou cestou pobrali aj deti Vladimír (1871 – 1922), učiteľ a najagilnejší prekladateľ zo srbčiny do slovenčiny, Eržika (1872 – 1951), kultúrna aktivistka v ženskom hnutí, literárne činná a Ľudovít (1874 – 1928), advokát a organizátor politického a hospodárskeho života vojvodinských Slovákov, zakladateľ časopisu *Dolnozemský Slováč* (1874 – 1928). Za Ľudovíta Mičátka sa vydala Štefánia rod. Michalcová (1887 – 1980), ktorá bola aktívna v ženskom hnutí a písala do časopisov na Slovensko.

Eržika Mičátková (1872 – 1951) je primárnou postavou ženského hnutia na Dolnej zemi. Otec Ján Mičátek bol učiteľ v Kysáči, kde Eržika navštevovala ľudovú školu, študovala 2 roky v nemeckej kláštornej škole v Novom Sade a rok na súkromnej škole v Osijeku. Žila v Kysáči, kde sa venovala divadlu, osvetovej práci a ženskému hnutiu. Bola vedúcou osobnosťou Ústredného spolku československých žien v kráľovstve SHS, ktorý bol založený r. 1921 v Novom Sade. Organizovala prednášky, výstavy, zúčastnila sa na kongresoch žien v Juhoslávii a mimo hraníc, bojovala za ochranu slovenských slúžok v Belehrade. O činnosti žien a iných kultúrnych podujatiach informovala čitateľov na Slovensku, prekladala a neskôr sa prejavila aj literárne. Literárne debutovala r. 1900 prekladmi zo srbochorvátčiny, slovinčiny a ruštiny do slovenčiny v *Národných novinách* a *Slovenských pohľadoch*, prekladala i zo slovenčiny do srbochorvátčiny. Okrem *Živeny* publikovala v *Dennici*, *Slovenských pohľadoch*, *Dolnozemsom Slováku*, *Národnej jednote* a v *Letopise Živeny*. Písala pod pseudonymom: Dcéra ľudu (*Dennica* 1913, s. 182), E. M. (*Národná jednota*, *Živena* 1931), E. M–ová (Sborník čsl. zv. 1926), M. (*Živena* 1925, s. 157 – 8). Literárne debutovala r. 1900 prekladmi zo srbochorvátčiny, slovinčiny a ruštiny. Písala príležitostné články o spisovateľoch, kultúrnych pracovníkoch, ženskom hnutí, významných srbských a chorvátskych ženách v Juhoslávii. Dojmy z ciest opísala v cestopisoch, poviedky a črty ladila feministicky s hlavnou postavou sedliackeho dolnozemskeho dievčaťa.

Svoje literárne účinkovanie v *Živene* začala v druhom ročníku (1911) prekladmi z chorvátčiny o dvoch ruských umelkyniach – Márii Baškirceovej, maliarke, a Soni Kovalevskej, spisovateľke, vedeckej pracovníčke a univerzitnej profesorky (X. Š. Gjalski: *O Márii Baškirceovej a Soni Kovalevskej. Z chorvátčiny preložila Eržika Mičátková*. (1911, č. 2, č. 4, č. 5, č. 7 – 8, s. 40 – 42, 67 – 68, 89 –

91, 156 – 160). *Živena* bola „ženský časopis“ a počas celého jestvovania prinášala práve portréty známych žien v kultúre a literatúre rôznych národov.

Už v prvom ročníku časopisu v rubrike VŠELIČO píše o ľudovej zábave, ktorú „*sporiadali dňa 28. marca novosadskí Slováci. Hrali ‚Bludára‘ od Fr. Urbánka. Po divadle bola tanečná zábava, spojená s tombolou, telegrafom a inými spoločenskými hrami*“ (*Ľudovú zábavu...*, 1910, č. 4, s. 96).

Z listov, ktoré uverejnila v iných časopisoch, sme zistili, že Mičátková rozširovala *Živenu* a získala jej predplatiteľky v slovenských osadách vo Vojvodine. V Zborníku československého zväzu v Kráľovstve SHS roku 1926 v článku *Osvetová otázka našich žien* oznamuje, že 53 dievčat v Kysáči je stálymi odberateľkami *Živeny* a druhých slovenských kníh, a sprostredkovala predaj 150 výtlačkov knihy *Moje deti* E. M. Šoltésovej. Ako potvrdenie a ilustrácia toho roku 1916 je v *Živene* uverejnená fotografia kysáčskych dievčat so *Živenou* v ruke (*Naše predplatiteľky v Kysáči* (1916, č. 2 – 3, s. 77). Po založení ÚSČŽ v kráľovstve SHS v Novom Sade (1921) posielala správy o činnosti spolku. Už r. 1922 informuje čitateľky *Živeny* o práci novozaloženého spolku, o založení odbočiek v slovenských osadách: v Petrovci, Kysáči, Hložanoch, Pivnici, Silbaši, Starej Pazove a Iloku, o plánoch na založenie súkromných škôl pre dievčatá a o Manifestačnom večierku v Novom Sade, ktorý organizovala Československá beseda Šafárik a ÚSČŽ v Novom Sade (*České a slovenské ženy v kráľovstve SHS*, 1922, č. 3, s. 58). O večierku na počesť Eleny Maróthy-Šoltésovej, ktorý 2. marca 1924 organizovala odbočka v Kysáči, informuje už v 3. čísle. O E. M. Šoltésovej prednášala sama Mičátková a program spestrili recitácie (*Slávnostný večer...*, 1924, č. 3, s. 59 – 60). O činnosti spolku informovala aj v iných časopisoch.

Spomienky z ciest a dokumentárne cestopisy začala uverejňovať v *Živene* od roku 1924. V tom roku uverejnila v *Živene* 6 listov, ktoré venovala E. M. Šoltésovej (Eržika Mičátková: *Listy z Juhoslávie. Slovnutej panej Elene Maróthy-Šoltésovej, spisovateľke, predsedníčke Živeny. I. Kysáč 25. nov. 1923* (1924, č. 1, s. 14 – 15; č. 2, s. 27 – 29; č. 3, s. 53 – 54; č. 7, s. 134 – 138; č. 9, s. 165 – 166; č. 12, s. 228 – 230). Okrem toho, že tieto záznamy majú cestopisný ráz, sú prameňom k poznaniu dôležitých udalostí v krajine a činnosti ÚSČŽ.

V 1. liste sa ospravedľňuje, že sa po smrti brata Vlada (1922) stala apatickou „*rany srdca nemôžu zaceliť*“, avšak aj ďalej si dáva za cieľ pracovať v prospech národa a vzájomnosti slovanskej. Opisuje cestu do Belehradu na krst následníka trónu, zvyky, ktoré sprevádzali tento čin s bohatými darmi od jednotlivcov a spolkov. Tieto dary boli rozdelené vojsku a sirotincom. Na krst priniesli aj vodu zo všetkých riek z celej Juhoslávie i z mora. Z Belehradu cestovala do Kovačice, kde

bola poverená zorganizovať odbory Živeny v Báčke, Banáte a Srieme. Upozorňuje však: „*Ale pracovať je ťažko. Je tu ľud roľnícky, inteligencie málo, a to zväčša ľahostajnej, a bez nej to nejde. Osady veľké, každá osebe by mohla byť centrom, ale roztratené. Málokde dobré spojenie, okrem Pazovej, Kysáča a Nového Sadu všetko odláhlé, cestovať sa musí vozmô... Ľud náš je bystrý a chce pokrok.*“ Pochvalne sa zmieňuje o práci kovačických aktivistiek Elene Petrikovichovej a Márii Čaplovičovej. Každé dva týždne organizujú večierky v súkromnom dome, ktoré ženy masovo navštevujú, čítajú Kukučina, Sládkoviča, Hviezdoslava a poznávajú prácu slovanských žien (Šoltésovej, Podjavorinskej, Timravy, Dr. Alice Masarykovej, Boženy Nemcovej atď.). V Belehrade navštívila *Narodni ženski savez*, odovzdala návrh Stanov spolku a členky tohto zväzu potvrdili, že vstúpia do spolku ČSŽ.

V 2. liste informuje o prítomnosti spolku na predstavení vo veľkom Srbskom národnom divadle spolu so Srbmi, o kráľovej svadbe, kde Slovenky a Česky boli „postrojené“ ako prvé, o aktívnych kysáckych ženách, ktoré organizujú prednášky nielen o spisovateľoch, ale aj praktické prednášky, napr. o nákazlivých chorobách, starajú sa o ošatenie chudobných. Informuje, že pracujú aj na poli osvety, preložila do srbčiny Vajanského *Rubačovu žienku* a z časopisu *Ilustrovane novine* ju poprosili, aby od toho spisovateľa preložila ešte niečo. Z literárneho aspektu je zaujímavá správa, že Ľudmila Hurbanová zdramatizovala Kukučinovu *Rysavú jalovicu*, ktorá sa hrá v slovenských osadách. Nie pozitívne sa zmienila o činnosti petrovského spolku, keďže sa pre chmeľové kupectvo činnosť zanedbala. Sťažuje sa na nesystematickú prácu vo všetkých slovenských osadách. Navštívila osady v Srieme – Boľovce, Dobanovce, Šimanovce, kde žijú aj Slováci, ktorí sa sťažujú, že nemajú dosť učiteľov, notárov atď. V Boľovciach vyhládala aj slovenský cintorín a je sklamaná nápismi na hroboch Slovákov, ktoré sú napísané po maďarsky (napr. Palkovics András). Vyzvala preto Boľovčanky, aby upravili hroby a urobili kríže so slovenským nápisom.

V 3. liste opisuje deň „Ujedinjenja“ 28. októbra (Zjednotenie Srbov, Chorvátov a Slovincov), oslavu v Novom Sade a program, ktorý prichystala v Kysáci za pomoci brata Ľudovíta a dvoch koncipientov – doktorov, ktorí mali politický prejav, po srbsky prehovoril srbský pop a Novosadčania zahrli divadelnú hru *Podarilo sa* od V. Hurbana. Odbočuje pri opise a vracia sa do Belehradu, kde navštívi slečnu Lazarevičovou, ktorá je v kontakte s poprednými ľuďmi, jej dom navštevujú aj Rusi, s ktorými sa Eržika Mičátková stretla aj u pána prof. P., a tam sa zoznámila s dcérou známeho ruského spisovateľa Saltykova-Ščedrina. Rozjíma a túži po bohatstve len z dôvodov, aby mohla pomôcť ľuďom v nepravnom položení,

ako sú Rusi. Píše, že aj do Kysáča prišlo 36 Rusov, jej rodina prijala šiestich, brat Vlado zaopatril troch. V Banáte navštívila Ruské ženské gymnázium v Tureckej Beči, v Bielej Crkve a vo Veľkej Kikinde, kde je 8 tried, 12 profesorov a 270 žiačok. S potešením konštatuje, že ich výučba je vo veľmi starostlivých rukách a že sa Juhoslávia v plnej miere postarala o ruský ženský dorast.

Vo 4. liste informuje čitateľky *Živeny* o III. kongrese *Národného ženského sväzu* v Sarajeve od 1. do 3. júna 1924. Hovorilo sa tu o práci žien v Juhoslávii od r. 1921. Prvý bod programu *Sväzu* je práca a propaganda národného zjednotenia, potom sociálna práca v národe v prospech matiek a detí, ďalej rovnoprávnosť s mužmi v politickom a občianskom živote. Opisuje program, pozdravy vzácných hostí, odchod na cintorín, kde ovenčili hrob Principa, Čubrilovića a iných obetí. Mičátková hovorila po slovensky a vzdala poctu hrdinom vedľa hrobov. Na druhý deň 2. júna sa dohodli, že ženské združenia budú pracovať jednotne na úrovni štátu a pani Delfu Ivanovičovu zvolili za predsedníčku. Autorka len krátko odbočí od opisu činnosti *Sväzu*, keď opisuje výlet, krásu prírody, vodopád, lesy, jazerá, pstruhy na Vrelo Bosne vedľa Sarajeva. Pri každej manifestácii, výlete, prejavuje svoje všeslovanské cítenie, ako aj tu, keď si Slovenky spievajú „*Všetci sme Slovania*“. Počas pobytu v Sarajeve povzbudzuje, aby si Česky založili odbočku v Sarajeve, a opisuje „krsnu slavu“ Kola srbských sestier, navštívi pravoslávny kostol Cyrila a Metoda a džamiju. Ľutuje ženy moslimky, ktoré sú zahalené, a hovorí, že je „*barbarstvo kukliť ich*“.

Aj v 5. liste pokračuje informačne o bankete, ktorý pripravilo mesto Sarajevo na počesť ženského zjazdu. Pozdravil ich vladyka aj mohamedáni. Spomína, že podobne aj tu na konci vládla veselá nálada, ako to bolo na novinárskom kongrese v Belehrade, keď ju baťko Vajanský pojal do kola. Na budúci rok sa ženy majú stretnúť v Skopji, zjednotené sa lúčia medzi sebou a nasledovný deň slečna Karla Modec, slečna Šafáriková, pani Davidovičová, pani Marinkovičová a autorka cestujú ďalej k moru do Dubrovníka.

V 6. liste z roku 1924 cestou do Dubrovníka cez Bosnu „*zemou utrpenia a biedy*“ spomína Vajanského báseň: „*Slúžil som kráľovi, verndlovku nosil, horúce skaly som slzami rosil... Pomáhal ujarmiť bratov, nevoľný pomocník katov!*“ Oduševnená morom znovu recituje Vajanského verše a opanuje ju smútok z toho, že sem mala prísť s bratom Vladom, ale už bolo neskoro. Obdivuje cyprusy, ale nedala by tatranskú jedľu za ne. Aj tu v nej prehovorí Slovanstvo: „*Mne ako Slovenke Tatry s vôňou jedlí sú drahé – zato ako Slavianke more bájne, šumiace, akoby hovoriace, áno, my potrebujeme more, také široké, nekonečné, mäkké... podobá sa širokej slovanskej mäkkej, krásnej, čistej duši!*“ Poklonia sa pomníku spisovateľa Ivana

Gundulića (1588 – 1638), ktorý veštil Slovanom krajšiu budúcnosť, obdivujú krásu Diokleciánovho paláca v Dubrovniku, v ktorom je zariadené bývanie pre kráľa, kráľovnú a divadlo.

Lyrickými opismi v 7. liste prenáša čitateľkám *Živeny* nádherné dojmy z ostrova Lokrum v blízkosti Dubrovníka s opisom tmavobelasých vln, omámená vôňou papradí, citrusov, svätajánskeho chleba. Navštívia aj kláštor a kochajú sa v kráse agávy, myrty, palmy, pínie, olivy. Odtrhne si rozmarín lokrumský, ktorý neskôr rastie v Kysáci. Pri návrate do Dubrovníka stretnú spisovateľa Ivu Vojnovića, opýtajú sa na dr. Čingriju, ktorý podľa Vajanského mal rád Slovákov, obdivujú kroj a výšivky mladej Dubrovničanky, navštívia starý cintorín, kde sú pochované vysoké aristokratické osobnosti.

Týmito listami, ktoré sme registrovali v *Živene* v roku 1924, sa končí prvá časť nášho výskumu, nekončia sa však dokumentárne cestopisy Eržiky Mičátkovej. O tri roky neskôr (1927) pokračuje v písaní *Listov z Juhoslávie*, ktoré píše zo Solúna a venuje ich Ludmile Podjavorinskej. Ďalší list píše Oľge Janoškovej – *Albíny z Kongresu Národného ženského sväzu*, ktorý sa konal na Blede 26. 10. 1926. V pokračovaní (*Dokončenie*) opisuje dojmy z Ľubľany, návštevu divadla a Záhrebu. Pod názvom *Momentky z ciest. Ludke a Aničke Hurbanovej* opisuje cestu do Daruvaru na národopisnú výstavu a divadelné predstavenie Jánošík. S ňou cestovala aj sestra Milka. Ďalej sa zastavili v Lipiku, kde každý deň navštevovali Martina Kukučina, spolu spomínajú na Slovensko, nachádzajú podobu medzi slovenským a slavonským krajom a tešia sa na stretnutie na Šafárikových oslavách v Novom Sade.

Cestopisy Eržiky Mičátkovej majú naratívny charakter. Informujú čitateľov na Slovensku o exotických miestach v Juhoslávii, predstavujú mimoriadne dôkladné a vierohodné informácie o činnosti Ústredného spolku československých žien v kráľovstve SHS. V každom liste je až príliš daná do popredia všeslovanská myšlienka. Takým postojom sa zaslúžila o rozvíjanie juhoslovansko – slovenskej spolupráce na začiatku 20. storočia. Výlety k Jadranskému moru dali podnet aj autorkám zo Slovenska opísať dojmy z týchto ciest, a tak sa v *Živene* uverejňovali aj príspevky autoriek zo Slovenska, ktoré precestovali cez Juhosláviu a s oduševnením písali o týchto krajoch (Drahotína Kardošová: *Cesta do Juhoslávie*, 1924, č. 4, s. 88 – 94).

Neskôr sa literárne prejavila prózami v *Živene* a v *Almanachu Živeny* s témou z dolnozemskeho prostredia a s hlavnou postavou mladého slovenského dievčaťa (*U nás na juhu – Letopis Živeny*, 1928; *Anča samopašnica – Živena*, 1929; *Katuškino previnenie – Živena*, 1932).

Štefánia Mičátková, rod. Michalcová, (1887 – 1980) sa narodila v Trenčíne. Otec Karol Michalec bol obchodník, župný úradník a bratranec Ľudovíta Štúra. Základnú a meštiansku školu navštevovala v Trenčíne, študovala na učiteľskej prípravke v Bratislave. Po ukončení školy roku 1905 ako osemnásťročná prišla na Dolnú zem do Starej Pazovy, kde pracovala ako učiteľka v rokoch 1905 – 1912. Bývala u Hurbanovcov na fare, keďže za farára Vladimíra Hurbana bola vydatá jej sesternica Augusta Štúrová. Roku 1912 sa vydala za advokáta a spoluzakladateľa (s Milošom Krnom) časopisu Dolnozemský Slovák Ľudovíta Mičátka, brata Eržiky Mičátkovej, a presťahovala sa do Nového Sadu. Ovzdušie hurbanovskej fary vplývalo na ňu mimoriadne povzbudzujúco pre ďalšiu kultúrnu a literárnu činnosť. Už v Starej Pazove začala Štefánia Michalcová prispievať do slovenských novín a časopisov.

Keď sa presťahovala do Nového Sadu, dostala sa aj do centra kultúrneho života dolnozemských Slovákov a k rodine Mičátkovej, v ktorej všetci členovia boli kultúrne angažovaní. Prispievala článkami a prekladmi do časopisov *Dolnozemský Slovák*, *Domácnosť a škola*, *Slovenské pohľady* a do juhoslovanských periodík. Venovala sa ženskému hnutiu na Dolnej zemi, pedagogickým otázkam, písala biografické portréty. V roku 1928, keď jej umrel manžel, presťahovala sa so siedmimi deťmi do Trenčína. Zostala aj tam aktívna, organizovala ochotnícke divadlo, čo si vyskúšala ešte v Starej Pazove, výstavy výšiviek a charitatívnu pomoc. Roku 1916 bola spolu so švagrinou Eržikou Mičátkovou na návšteve u Ľudmily Podjavorinskej a vtedy sa začala bohatá slovensko – juhoslovanská spolupráca a blízke osobné kontakty medzi dolnozemskými Slovenkami a aktívnymi Slovenkami združenými okolo spolku a časopisu *Živena*.

Príspevky Š. Mičátkovej v *Živene* možno rozdeliť do troch skupín: informácie o činnosti ÚSČŽ, portréty významných slovanských žien a dojmy a rozpomienky z ciest. Písala pod pseudonymom Jeden z tridsiatich, Jedna z mnohých, Mária Hýlová, Štefánia a M. Posledná značka sa nenachádza v *Biografickom slovníku*. Pripísali sme ju autorky na základe opísanej lokality. Roku 1918 informuje o výstave slovenských výšiviek v Petrovaradíne (Štefánia Mičátková: *Výstavka slovenských výšiviek v Petrovaradíne od 25. do 27. mája 1918*; 1918, č. 7, s. 110 – 111). V *Dopise z Juhooslávie* informuje o porade ÚSČŽ počas slovenských národných slávností 5. septembra 1921, o pestovaní slovanskej vzájomnosti, o Orientálnom trhu v Bratislave od 6. do 15. augusta 1921 (Štefánia Mičátková: *Dopis z Juhooslávie*, 1921, č. 10, s. 198), kde boli vystavené srbské a chorvátske výšivky. Na manifestácii bola prítomná aj chorvátska aktivistka Ženka Frangešová, manželka

známeho chorvátskeho sochára, ktorá prichystala výstavu chorvátskeho spolku žien „Udruga“. O nej neskôr napísala biografický portrét.

V rokoch 1923 – 1924 podala portréty troch významných slovanských žien: Zorky Lazičovej, Srbky, ktorá bola dcérou Stevana Miletića, bratranca Svetozara Miletića, a ktorá pracuje na národnom a kultúrnom všeslovanskom poli (Štefánia Mičátková: *Zorka S. Lazičová*, 1923, č. 9, s. 166 – 168); Milice Tomičovej, dcére Svetozara Miletića, ktorý udržoval stále kontakty so slovenskými dejateľmi Hurbanom, Hodžom a Štúrom, ktorého žiakom bol počas štúdia v Bratislave (Štefánia Mičátková: *Slovanské ženy. Milica Tomičová*, 1924, č. 4, s. 128 – 133). Autorka sa osobne stretla s pani Tomičovou a do detailov opisuje rozhovor, ktorý viedli s opismi života od samého detstva, o žalároch vo Vacove, Segedíne a v Pešti, v ktorých bol uväznený Svetozar Miletić. Vydala sa za národného vodcu Jašu Tomića, ktorý bol tiež väznený. Založila spolok „Posestrima“, kde bola predsedníčkou a pracovala na vzdelaní srbských roľníckych žien, organizovala praktické prednášky, starala sa o chudobných, keď vypukla balkánska vojna r. 1912, zbierali peniaze, plátno, bielizeň pre srbský Červený kríž. Jednoducho, pracovali rovnako ako ÚSČŽ pod vedením Eržiky Mičátkovej. Štefánia Mičátková sa spolu s manželom pohybovala vo vyšších novosadských kruhoch, a preto ľahko nadviazala kontakt aj s takou významnou ženou, ako bola Milica Tomičová. Tretí portrét venovala chorvátskej aktivistke Ženke Frangešovej (Štefánia Mičátková: *Slovanské ženy. Ženka Frangešová*, 1923, č. 11 – 12, s. 227), ktorá má zásluhy o zachovanie chorvátskeho ľudového priemyslu. Záujem o slovenské výšivky v týchto krajoch, najmä v Záhrebe, budila aj Blanka Fábry, rod. Maliaková. Štefánia Mičátková sa osobne zoznámila so Ženkou Frangešovou na bratislavskom veľtrhu roku 1921. Autorka je oduševnená jej energiou pri zachovávaní národných tradícií a budenia národného povedomia.

V článku *Krst kral'oviča Juhoslovanov* podpísaná ako Š[tefánia].M.[ičátková] (1924, č. 1, s. 16 – 17) čitateľkám *Živeny* opisuje krst následníka prestola Srbov, Chorvátov a Slovincov. Na záver konštatuje: „*My Slováci, oduševnení od dávnych čias za slaviansku panujúcu rodinu junáckych Karađorđ'ov, pripojujeme sa k radosti Juhoslovanov a prajeme im, aby ich kráľovstvo úzko spojené so svojou dynastiou dlhé časy pozdvihovalo autoritu Slavianstva nielen tu na juhu, ale na všetky strany.*“

Ďalším príspevkom pod pseudonymom Štefánia je text venovaný Olge Textorisovej, ktorá bola učiteľkou v Turčianskej Blatnici: *Zo života Slovákov v Juhoslávii (Venované sl. T., učiteľke v B.; 1923, č. 11 – 12, s. 231 – 232)*. Spolu učiteľovali v Starej Pazove, spomína na spoločné večierky, keď ju a Blanku Fábry

(dcéru Jozefa Maliaka) učila slovenský pravopis. Z listu vane aj nostalgia za rodným krajom, chce však opísať aktivity na Dolnej zemi, a tak napočítava divadlá, ktoré sa hrali v slovenských osadách, píše o chystaní osláv 100-ročnej pamiatke narodenia Jozefa Podhradského, o vianočnom darčeku pre slečnu dr. Alicu Masarykovú, o výprave juhoslovanských žien do Československa, o prednáškach o Slovákoch, ktoré chystá pani Lazarevičová, o kultúrnych inštitúciách a na záver sa v spomienkach vracia do Mošoviec, keď sa v mladosti išli pokloniť miestu, kde sa narodil Ján Kollár so spomienkou na nápis na vchode domu „*Slávme slávne slávu Slávov slávných*“. Slovanskú vzájomnosť, spolužitie a vzájomnú úctu medzi Slovákami a Srbmi ilustruje kysáčskym farárom Jovom Vučeričom, ktorý preložil do srbčiny Vajanského *Suchú ratolesť*. Vučerič napísal aj článok do I. zväzku *Letopisu Matice srbskej* o všenárodnej práci Vladimíra Mičátka a o živote Jozefa Podhradského. Píše o tých Slovákoch, ktorí pracovali na zblížení Slovákov so Srbmi.

Pod značkou M., ktorá sa neuvádza v *Biografickom slovníku*, napísala svoje dojmy zo srbskej národnej zábavy na sviatok Tri Jerarha roku 1906 v Novom Sade pod názvom *Rozpomienky* (1918, č. 8, s. 163 – 166). Na zábave sa zúčastnilo 6000 ľudí, roľníkov, remeselníkov, ale i inteligencie. Aj autorka, ktorá vtedy pracovala ako učiteľka v Starej Pazove, sa zúčastnila na zábave v novosadskom hoteli Grand. S dievčatami zo Srijemu, oblečené v slovenskom kroji, boli obdivované prítomnými. Krátkou úvahou o nezmyselnom ženskom vyhadzovaní peňazí na módu odbočila od opisu a vyzdvihuje ľudový kroj nad drahé toalety a konštatuje, že „(...) najdrahocenejšia parížska toaleta nemôže byť elegantnejšia ako na príhodnom mieste náš prostý národný kroj.“ Celý príspevok vyznieva ako zhrnuté správy z Dolnej zeme o všetkých významných udalostiach, ktoré vymenúva za sebou. Ďalšia informácia sa vzťahuje na výlet, ktorý časopis *Dolnozemský Slovák* organizoval v júni na Frušku Goru, na Stražilovo, kde je pochovaný srbský básnik Branko Radičević, ktorý umrel ako 29-ročný. Hrobku ovenčili kvetmi a nakoniec zaspievali „*Hej, Slováci*“. V ďalšej epizóde opisuje cestu s manželom na chorvátske primórie, veneciánsku slávnosť s bengálskymi ohňami v Opatiji, novonadviazané priateľstvo s poľským lekárom a jeho manželkou. Vyzdvihuje zrozumiteľnosť slovanských jazykov, keď sa medzi sebou rozprávajú Česi, Chorváti, Srbi, Slovinci a Slováci. Znovu oduševnená slovanstvom opisuje dôstojníka z Liky (Chorvátsko), ktorý bol podnikateľom v Amerike a zachoval si slovanské srdce. Venoval jej kyticu kvetov s odkazom: „*Izvolite primiti ovu kiticu cvijeća od nas Hrvata uz pozdrav, koji molim da protumačite našoj braći tamo pod Tatrma*.“ Výlet končí v Terste a v slovinskej jaskyni v Postojne, kde im krásna slovinská príroda pripomína rodný kraj.

Porovnaním krojov, jazykov, okolitej prírody, obyčajov nachádza všade spoločné slovanské čítanie a videnie.

Z realistických prozaikov v rokoch 1910 – 1924 uverejňovali v *Živene* iba dvaja dolnozemskí spisovatelia, a to Ján Čajak a Albert Martiš.

Ján Čajak (1863 – 1944) sa po ukončení učiteľskej prípravky v Kláštore pod Znievom roku 1893 natrvalo presťahoval medzi dolnozemských Slovákov, najprv do Selenče a od roku 1899 do konca života pracoval ako učiteľ, spisovateľ, kultúrny pracovník v Petrovci. Prvú prozaickú prácu *Predaj hory* napísal r. 1903 už ako štyridsaťročný. Čajakove prvé prózy čerpajú zo spomienok na Slovensko, na rodný kraj. Uverejňoval ich v *Slovenských pohľadoch* (*Pred oltárom*, 1903, a *Z povinnosti*, 1905). Od rozsiahlejších prác sa vracia ku krátkym spomienkovým útvarom na rodisko. K týmto patrí aj krátka anekdotická próza *Ja si môj mliečnik nenačnem*, ktorú prvýkrát uverejnil práve v I. ročníku *Živeny* (Čajak, Ján: *Ja si môj mliečnik nenačnem*, 1910, č. 1, s. 37 – 40). Pre čitateľky *Živeny* bola potrebná práve taká poviedka, ktorá lokalitou, dejom, charakterom postáv a humorným podaním patrila do ich regiónu a napísal ju slovenský a vtedy už dolnozemský spisovateľ. Pri dolnozemských poviedkach Čajak využíva dej na didaktické ciele, poukazuje na nevzdelanosť, zaostalosť, ohrozenosť ľudu a dáva pokyny na odstránenie uvedených nedostatkov. Túto príhodu v dome majstra-remeselníka Michala Kulíka v Rakytove a konflikt medzi jeho skúpu manželkou a pani rehtorkou a jej dcérou, Čajak určite poznal z rozprávania z rodného kraja. Ako narátor ju podal ako obraz zo života a literárne úspešne kompozične, štýlom, jazykom a trefnými dialógmi ju uviedol do beletristickej tvorby.

Z realistických prozaikov v *Živene* uverejnil dve poviedky a jednu národopisnú prácu **Albert Martiš** (1855 – 1918). Martiš už patrí medzi spisovateľov, ktorí sa narodili v týchto priestoroch. Narodil sa v Kulpíne, chodil do školy v Kulpíne, potom na srbskom gymnáziu v Novom Sade, v Novom Vrbase na nemecké evanjelické gymnázium. V Sarvaši zložil učiteľskú skúšku r. 1877 a odvtedy sa stal učiteľom v Padine až do konca svojho života. Osvetovou prácou chcel pozdvihnúť ľud, založil čítareň, prednášal dedinčanom o pestovaní rôznych plodín, z ktorých by mali finančnú pomoc, učil v škole a pre panslavizmus bol trestaný a poslaný do predčasnej penzie. Literárne začal tvoriť po príchode do Padiny a patrí medzi prvých autorov, ktorí poznali dolnozemského človeka a prostredie, z ktorého čerpal námety pre svoje práce. Najtypickejším znakom jeho tvorby je didaktizovanie. Niektorými charakteristikami svojej tvorby nadväzuje na Félixa Kutlíka a inými je zasa predchodcom Jána Čajaka. Predstavuje spojivo medzi

ich tvorbou. Námety na svoju tvorbu čerpal zo spomienok na detstvo a študentské roky. Štylizované rozprávania v tretej osobe využil v poviedke *Skrižované cesty*, ktorú prvýkrát uverejnil v *Živene* (1916, č. 2 – 3, s. 44 – 50; č. 4, s. 71 – 74). Často si za hlavných hrdinov volí chudobných študentov a v sentimentálnom ovzduší svoje prózy končí šťastne. V poviedke *Skrižované cesty* podľa už počutého alebo zažitého príbehu sprevádza hlavného hrdinu Bohuša, študenta teológie, na cestách ľúbostného prežívania k dievčaťu, ktoré obdivuje, a nemá smelosť predstúpiť pred ňu a vyjadriť jej lásku. Preto, keď nazbiera sily, aby jej otvoril svoju dušu, je neskoro. Maňuša si vyhladá iného. Osud už vyštudovaného farára Bohuša končí Martiš harmonizačne, keď dostane svoju faru a založí si šťastný rodinný život. V poviedke sú prítomné fragmentárne autobiografické údaje, čo dosvedčujú aj presné pomenovania ulíc, riek, mostov a okolia, kostolov a lokalít v prírode.

Druhá práca *Ako som vyhnal z obce vešticu* (1910, č. 4, s. 92 – 95) patrí medzi anekdotické prózy, ktoré pramenia z jeho skúseností a počutí na dedine a majú zábavný charakter. Reprodukujú komické situácie, kreslí špekulantov, ktorí sa figľami chcú dostať k peniazom, a na záver didaktizuje a poučuje ľud, aby sa vyhýbal takým ľahťákam a aby zbavil ľud povier. Pritom ako postava sa javí sám Martiš, ktorý odhalí všetky klamy, vymyslené veštenie a vyženie vešticu z dediny Padina, kde pôsobil ako učiteľ.

Tretia Martišova práca je národopisná a vydaná je po jeho smrti: *Slovenská svadba v Padinej. Z rukopisu Alberta Martiša* (1924, č. 12, s. 230 – 235). Na začiatku autor podáva obraz Padiny, povinnej školskej dochádzky a nezdravý vydaj mladých už 15-ročných dievčat za mládencov, ktorí majú 18 rokov a rodičia ich ženú, aby sa „netúlali po nociach“. Keďže si dievča musí „kúpiť roky“, čakajú na potvrdenie od farára a notára, slúžneho a podžupana. Keď sa všetko vybaví, začínajú prípravy na svadbu. Martiš opisuje svadbu, ktorá trvá tri dni so všetkými zvykmi a obyčajmi. Na svadbe je 150 – 200 svadobníkov – hostí. Kritizuje bohatú výbavu dievok a obyčaj, že sa na sobáš nepôjde, kým rodičia nevesty nezaplatia veno, lebo rodina mladoženícha pachtí po peniazoch. Opisuje sobáš v kostole, odchod do svadobného domu, vozenie nábytku na kočoch a výbavu mladuchy, jedlá, ktoré sa na svadbe podávajú, vinše, ktoré sa recitujú, tanec s mladuchou za peniaze a večeru, ktorá sa začne podávať o polnoci a končí tancom. Pri opise svadobných zvykov Martiš už nedidaktizuje ako vo svojich prózach, ale pri každom svadobnom zvyku aspoň dvoma-troma vetami kritizuje vyhadzovanie peňazí, nemravy a nemorálne správanie.

Medzi prispievateľov *Živeny* sa zaradil aj **Vladimír Mičátek** (1871 – 1922), syn Jána Mičátka a brat Eržiky Mičátkovej. Učiteľskú skúšku zložil v Sarvaši, v

rokoch 1894 – 1922 bol učiteľ v Kysáči. O tri roky po nastúpení do učiteľského povolania bol obžalovaný z nevlasteneckosti a z nedostatočného vyučovania maďarčiny, no pre nedostatok dôkazov bol oslobodený. Svoj národnoobraný postoj prejavil v článkoch, ktoré uverejňoval v *Dolnozemsom Slovaku*, ako učiteľ písal o školských otázkach, o Apponyiho školskom zákone, ktorý zakázal používať slovenské čítanky, a o cirkevných záležitostiach. Také články a listy uverejňoval v *Národnom hlásniku*, *Dolnozemsom Slovaku*, *Slovenských pohľadoch* a inde. V *Živene* sa neprejavil ako dopisovateľ, keďže túto povinnosť prebrali na seba sestra Eržika a švagriná Štefánia. Aby slovenskému obecnstvu priblížil juhoslovanských spisovateľov, prekladal ich diela zo srbčiny a chorvátčiny.

Zo srbských spisovateľov najviac prekladá Branislava Nušića (Branislav Nušić: *Kňaz zo Semberie. Historická scéna od Branislava Dj. Mušića* (1910, č. 1, s. 52 – 57), *Daň krvi. Dramatický fragment v jednom čine od Branislava Dj. Nušića* (1912, č. 11, s. 321 – 326; č. 12, s. 354 – 360); B. Nušić: *Z „Listokov“ I.* (1920, č. 5, s. 92 – 94); *Z „Listokov“ II.* (1920, č. 6, s. 101– 104) s pripomienkou pod hviezdičkou: **, *Tieto „Listoky“ napísal pôvodca vo väzení v Požarevci r. 1888, kam bol odsúdený na rok pre jednu politicko-satyrickú báseň.*“ *Prevzaté z novín *Slovenské hlasy* (č. 2, 1919) vychádzajúcich v posledné roky vojny v Rusku pod redakciou Jozefa Gregora-Tajovského.) Z chorvátčiny pod značkou V. M. preložil prácu Ferida Maglajliča: *Mátoha* (1910, č. 5, s. 136 – 140), zo srbčiny prácu Simu Matavulja: *Odhalenie. Z knihy „Nepokojné duše“* (1910, č. 10, s. 253 – 256) a Stevana Sremca: *Ideál. Humoristická poviedka od Stevana Sremca* (1911, č. 3, č. 4, č. 5, č. 6, č. 7 – 8, s. 56 – 60, 78 – 82, 113 – 115, 138 – 141, 151 – 156). Roku 1913 preložil text nezisteného autora *Ako umiera Černohorka* (1913, č. 11, s. 338 – 339) a preklad z chorvátčiny *Deti. Z knihy „Zapisci s sela“* od R. Fr. Magjera (1913, č. 1, s. 44 – 49) a z neznámeho originálu *Slabý revízor, slabšie i ocenenie* (1921, č. 7, s. 129 – 130). To bol posledný preklad Vladimíra Mičátka v *Živene* a vôbec, keďže umrel r. 1922. Vladimír Mičátek sa pod preklady podpisoval plným menom alebo pod značkou V. M. V tomto časopise je niekoľko príspevkov bez uvádzania autora pôvodného textu, avšak Mičátek je ako prekladateľ spravidla všade podpísaný. Vo svojej prekladateľskej činnosti sa najviac orientoval na srbskú a chorvátsku literatúru. Obsiahol tvorbu významných srbských a chorvátskych autorov. Tieto preklady predstavovali informačný zdroj pre čitateľov na Slovensku a tvoria ideovo-estetický most medzi slovenskou a srbochorvátskou literatúrou začiatkom 20. st. Počas života preložil približne 150 prác, a tak sa zapísal medzi najzastúpenejších prekladateľov v dejinách prekladu z iných slovanských jazykov do slovenčiny vôbec.

Jedinou kritickou štúdiou, recenziou sa zaoberá petrovský rodák **Ján Kvačala** (1862 – 1934), významný komeniológ, v rubrike Literárna Besiedka, keď sa pochvalne zmieňuje o najnovšej knihe Kristíny Royovej, príslušníčky Modrého kríža v rámci evanjelického hnutia (Kvačala, J.: *Nová kniha Kristíny Royovej*, 1913, č. 1, s. 24 – 27). Vyzdvihuje jej prítlunosť k národnosti, pestovaniu materčiny. Sloboda národov a ich práva podľa Royovej ležia v rukách Ježiša Krista. Uzaviera, že kniha ako román predstavuje pokrok v kompozícii a v charakteristike postáv.

Jozef Maliak (1854 – 1945) bol na začiatku 20. st. jedným z najplodnejších slovenských autorov. Vysoké vzdelanie z teológie a filozofie získal vo Viedni a vo Švajčiarsku. Pôsobil ako učiteľ v slovenskej osade Ilok v Chorvátsku, pokúsil sa založiť dievčenský ústav a v r. 1911 – 1914 vydával časopis *Domácnosť a škola*, bol profesorom na gymnáziu v Petrovci. Od r. 1938 žil na Slovensku. Vo svojich prácach inklinoval k výskumu lokálneho charakteru, venoval sa literárnej histórii a kritike, písal o dejinách školstva a prekladal. Určite na nahovorenie redakcie *Živeny* a literárne aktívnych dopisovateľiek z Dolnej zeme napísal prácu: *Rozmajrín* (1910, č. 9, s. 210 – 212) už v prvom ročníku *Živeny*. Do detailov opisuje rastlinu rozmarín, odkiaľ pochádza, kde rastie, ako sa pestuje a pri akých príležitostiach sa používa. Aj Eržika Mičátková vo svojich *Listoch z Juhoslávie* podrobne opisuje túto rastlinu, ktorú si z Dalmácie priniesla do Kysáča.

Pivničan **Michal Rúžek** (1887 – 1953), ekonóm a publicista, pochádzal zo Slovenska a v rokoch 1920 – 1935 bol riaditeľ Slovenskej banky v Pivnici, potom sa presťahoval do Trenčína. V liste *List z Juhoslávie. Pivnica 15. októbra 1924* (1924, č. 10 – 11, s. 209 – 211) opisuje slovenské kultúrne udalosti v Juhoslávii. Pochvalne sa zmieňuje o tohoročných slovenských národných slávnostiach v Petrovci, nespokojnosť vyjadruje s ľahostajnosťou aj juhoslovanskej aj slovenskej strany o slovenskú menšinu vo Vojvodine, hovorí o národnej práci, ktorá čaká zakončených petrovských gymnazistov. Pochvalne sa zmieni o Spolku československých žien v SHS. Ženy sa počas slávností pričínili o to, aby sa vykonala posviacka zástavy gymnázia, organizovali výstavu výšiviek, dáva návrhy a posmeľuje ich v práci. Navrhne, aby *Živena* každú zimu poslala odbornú učiteľku, ktorá by viedla kurzy v našom prostredí a prednášala v odboroch.

Len jedna báseň vyšla z pera dolnozemských autorov. Pod značkou P. Jar: *Sen môjho života (Venované slečne Z. M.)* (1924, č. 10 – 11, s. 204) napísal ju petrovský rodák Andrej Sirácky (1900 – 1988), filozof, sociológ, novinár, profesor na gymnáziu v Petrovci, po vojne v r. 1948 sa odsťahoval na Slovensko. Podobnú prózu s rovnakým ľúbostným výlevom sme našli v *Slovenskom hospodárskom*

kalendári na obyčajný rok 1925 pod názvom *Sny a pohádka skutočnosti (Pieseň poľa – venovaná Zuzke)* (1925, s. 113 – 116). (Poznámka autorky: verše venoval slečne Zuzane Majerovej, budúcej manželke.)

Niektorí prispievatelia *Živeny* nepatria v celej šírke k dolnozemským spisovateľom. Iba určitý čas strávili na Dolnej zemi a podľa tematiky, ktorú prinášajú už či vo svojich spomienkach, alebo v podobe správ a informácií, predsa doplnili atmosféru udalostí z týchto priestorov. **Olga Textorisová** (1880 – 1938), sestra Izabely Textorisovej, prvej slovenskej botaničky, sa narodila v Blatnici. Bola osvetovou pracovníčkou a pomocníčkou na pošte. V rokoch 1907 – 1909 bola učiteľkou v Starej Pazove. Keďže ako poštová úradníčka bola krátke časové obdobie v Srbsku, v krátkom opise srbskej dediny podáva srbské svadobné zvyky a obyčaje v črte *Smutná dedina. Slečne Terke Kováčovej* (1918, č. 6, s. 90 – 93).

Zaoberala sa aj prekladateľskou činnosťou. Pod pseudonymom Olga Fruškohorská poslovenčila text Stjepka Iljića o nemeckej poetke: *Carmen Sylva* (1910, č. 5, s. 107 – 109). Mimoriadne vzácnu prácu z čias I. svetovej vojny, ktorú zažila v Starej Pazove a ktorá je nielen literárnym, ale aj historickým svedectvom o vojne, opisuje v práci na osem pokračovaní *Rozpomienky z doby vojny* (1921, č. 2, s. 7 – 9; č. 3, s. 54 – 56; č. 4, s. 71 – 75; č. 5, s. 93 – 96; č. 6, s. 114 – 116; č. 7, s. 131 – 136; č. 8, 152 – 156; č. 10, s. 194 – 196).

Nezistili sme prekladateľa textov *Srbské národné (ľudové) otázky (Zbierky Vuka Vrčevića, 1922, č. 1, s. 16; č. 2, s. 38; č. 3, s. 57).*

Nie vždy písali o Juhoslávii iba dolnozemskí spisovatelia. Oblíbenou témou a módou na začiatku 20. st. boli cestopisy k Jadranskému moru, opis cesty, prírody, dojmov a cítenia spolupatričnosti so Slovanmi, ako to opisovali aj dolnozemské spisovateľky, napr. E. Mičátková v *Listoch z Juhoslávie*. Podobne už spomínaná autorka Drahotína Kardošová opisuje cestu k Jadranskému prímoriu v cestopise: *Cesta do Juhoslávie* (1924, č. 4, s. 88 – 94).

Uvádzame iba niektoré fotografie z nášho prostredia v časopise *Živena*.

NAŠE PREDPLATITECKY V KYSÁČI.

77

Naše predplatiteľky v Kysáči (1916, č. 2 – 3, s. 77)

Tá zmeravela. Tvár jej odrazu vpadla, zbledla.

— Otecko . . . zašepkala.

A znovu mu padla ku nohám. On sa zohol, dvíhal ju, ťahal, drmal za plecía. Ale ona zrovna prirástla k zemi a obľapiac rukami jeho nohy, tisla sa k nim lícami i vrkočom, plakala i prosila. Konečne ju zdvihol. Rozľutosteno krútila blúdiacimi očami. Ale otec sa neobmákal. Vyčkal, kým prišla trošku ku sebe, a tvrdo jej povedal:

— To sa nestane. Je lump a zlodej. Raz už bol zavretý. Nepožehnám vám.

— K čomu zavinšovať'?

— Ako! Veď si dcéru vydal . . . Vari fa nepozvali na svadbu. Akurátny . . .

Stachej mu neodpovedal. Iba čelustie stisnul, až mu zuby zaškrípely.

— Len škoda, strýko Stachej, — pokračoval kupec — Sutoška je nie súci človek. Popíja si, veľmi si popíja.

A Stachej sa ani teraz nezval. Mlčky si vzal nakúpené veci a vyšiel z krámu.

A znovu odišiel do hory. Ľudí ešte väčšmi znenávidel. Vlastná dcéra — ani tá ho nepo-

Chmeliarení bohatého Báčvana.

Stáža sa vrhla k otcovi. Ale ten sa obrátil rýchle a vystúpil z brány. Bolo počuť zúfalý výkrik dcéry — „Otec . . .“ A potom ako niečo ťažkého padlo na zem. Ale on šiel napred a ani sa neobrátil. Len hlavou potriasol a znovu povedal:

— To nebude.

Stachej utiekol do hory. A keď asi o tri týždne prišiel do mesta kupovať rozličné veci a sedel v kráme, kým mu ich zakrúcali, kupec prízračil oči a tichým hlasom tajomne riekol:

— Tebe, strýko Stachej, treba zavinšovať'.

Horár živo zdvihol oči na kupca a nechtiac pýtal sa:

slúchla. Jedinou útechou, jedinou nádejou bola mu dcéra. I tá ho odvrhla, zamenila Sutoškom, lumpom a zlodejom. „Keď príde za odpustenie prosit' — neodpustim“, rozhodol sa. A skutočne, keď Štefania prišla o niekoľko mesiacov k otcovi, uznajúc svoju chybu a prosiac pozhňania, zavrel sa vo svojej chyži a neprijal dcéry.

Od toho času málokedy ho bolo vidieť v meste a dedine. Odrazu nakupoval si všetkého, čo potreboval, na dlho, i kryl sa v lese „konajúc svoju povinnosť“, chytal pytlákov a býval nemilosrdným svedkom u smierčieho sudcu. Stachej nielen nenávidel mesto — on

Literatúra

- ČELOVSKÝ, S.: Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine. Báčsky Petrovec: MOMS, 2010, 510 s.
- HODOLIČOVÁ, J.: Kontúry slovenskej vojvodinskej literatúry a kultúry. Báčsky Petrovec: SVC, 2011, 411 s.
- HODOLIČOVÁ, J.: Literárna tvorba Eržiky Mičátkovej (1872 – 1951). In: 270 rokov dejín, literatúry a jazyka Slovákov vo Vojvodine. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť, 2017, s. 159 – 164.
- VALIHORA, J.: Aspekty literatúry a kultúry: Báčsky Petrovec: Kultúra, 2001, 276 s.
- Encyklopédia slovenských spisovateľov I, II. Red. Ján Juriček 1.vyd. Bratislava: Obzor, 1984, 483 s., 535 s.

Jarmila Hodoličová

TEXTS OF AUTHORS FROM THE LOWLANDS PUBLISHED IN THE JOURNAL ŽIVENA (1910 – 1924)

Summary

In our work, we focused on texts written by the most famous authors from the Lowlands (Vojvodina) and published in the journal *Živena* since its establishment in 1910 until the 1920s. These authors published literary works, travel journals, texts, and translations of South Slavic literary works. The activists of “Ústredný spolok československých žien v Kráľovstve SHS” (Central Association of Czechoslovakian Women in the Kingdom of SHS) wrote news and informed the readership about the life of Slovaks living in the Lowlands. Already in the first issue of *Živena*, 10 authors from this region published their texts. This collaboration between Slovakia and the authors from the Lowlands was most fruitful in the first 20 years of the journal’s life, especially from 1910 to 1922, when the editor was Elena Maróthy-Šoltéssová (1855-1939), who maintained close personal contacts with cultural activists in Vojvodina. The next editor, in the period 1923 – 1934, was Lea Mrázová and after her, until the end of the magazine’s life (1949), Zora Jesenská. Works by authors from the Lowlands were most frequently published in the period leading to World War I, then after the new country was established in the 1920s, while in the issues from the 1930s, no important texts can be found whose authors are from Vojvodina. The most active contributors to *Živena* were the members of the Mičátek’s family - Eržika Mičátková, Štefánia Mičátková, and Vladimír Mičátek as a translator of Serbian, Croatian, Slovenian

and Bulgarian literature. Besides them, other contributors also occasionally published their texts in the journal, but much less frequently.

Keywords: *Živena* journal, Vojvodinian Lowlands, Slovak authors.

Adam Svetlák

Oddelenie slovakistiky, Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade

**HISTORIOGRAFICKÁ METAFIKCIA V KNIHÁCH
PÄŤ ROČNÝCH OBDOBÍ A TRI ŽENY, DVAJA MUŽI A JA... VIERY
BENKOVEJ**

Abstrakt: V príspevku sa interpretujú prozaické knihy *Päť ročných období* a *Tri ženy, dvaja muži a ja...* Viery Benkovej, slovenskej vojvodinskej spisovateľky staršej generácie. Pritom sa osobitný dôraz kladie na analýzu dlhodobej tendencie v tvorbe tejto spisovateľky kombinovať faktické (historiografické) a fiktívne (beletristické) motívy v narácii, ako i využívanie postupu žánrovej hybridizácie: vzájomného prelínania sa prvkov autobiografie, memoárov, kroniky a románovej ságy pri žánrovej výstavbe prozaického textu.

Kľúčové slová: próza, slovenská vojvodinská literatúra, fakty, fikcia, žánrová hybridizácia.

Prelínanie sa historických faktov a fikcie, aké v kontexte postmodernej poetiky kanadská literárna kritička a teoretička Linda Hutcheon (Hačion, 1996) označila termínom historiografická metafikcia, v prozaickej tvorbe Viery Benkovej možno prvýkrát zachytiť v dlhšej poviedke *O jablku a opekankoch, o dvoch láskach a jednej neláske a o Čániho žite* uverejnenej ešte v prozaickom debute *Lesná studienka* (Benková, 1973). Prejavilo sa to tu najviac v spisovateľkinom striedaní a kombinovaní troch naratívnych segmentov: existencialistického, zobrazujúceho životné problémy súdobého človeka, potom autobiografického, prostredníctvom ktorého spisovateľka evokovala svoje spomienky na detstvo strávené u starej mamy v Čičmanoch na Slovensku, a konečne i historicko-etnografického, kde beletrizovala historickú udalosť – sťahovanie Slovákov na Dolnú zem. Takéto využívanie historických a etnografických motívov odpozorované v kontexte modernizačno-lyrizačných postupov, aké vo väčšine poznačili ostatné prózy v zbierke *Lesná studienka*, malo však jednoznačne príznakový charakter.

O tom, že tu však nešlo o nejakú poetologickú „chybu“ či „náhodu“, ale o intencionálny a anticipačný tvorivý odklon v tvorbe tejto spisovateľky, je dokladom už jej druhá prozaická kniha *Dom* (Benková, 1987), pre ktorú sa práve poetika načrtnutá v poviedke *O jablku a opekankoch, o dvoch láskach a jednej neláske a o Čániho žite*, predovšetkým jej historicko-etnograficky inšpirovaný príbeh, stala svojráznym naratívnym modelom aplikovateľným nielen na väčšinu próz zaradených do tejto knihy¹, ale prakticky na Benkovej celkovú neskoršiu prozaickú tvorbu. O takejto premene poetiky prózy Viery Benkovej som už písal v texte *Literatúra a história z perspektívy prozaického diela Viery Benkovej* (Svetlák, 2009), zmienil sa o nej i Michal Harpáň v monografii *Premeny rozprávania* (Harpáň, 1990) a v štúdii *Nová prozaická mozaika Viery Benkovej* (Harpáň, 2007), no prakticky ju potvrdila spisovateľkina celková neskoršia prozaická tvorba, najmä román *Stred sveta* (Benková, 2007), ale i knihy beletrizovaných dejín *Z dávneho Petrovca* (Benková, 1998), *Z našej minulosti* (Benková, 2002), *Stretnutie s minulosťou* (Benková, 2007) a *Perličky minulosti* (Benková, 2013) a napokon i dve naposledy uverejnené prozaické knihy *Päť ročných období* (Benková, 2016) a *Tri ženy, dvaja muži a ja...* (Benková, 2017).

Posudzovaná zo žánrového aspektu kniha *Päť ročných období* osciluje medzi autobiografiou, memoármí a čiastočne i mestskou kronikou. Autobiografická je tu spisovateľkina prvoradá zameranosť na rozprávanie vlastného životopisu, predovšetkým detstva a mladosti. Tento autobiografický rámcový príbeh je v knihe kompozične rozčlenený do šiestich častí: *Intermezzo*, *Zima*, *Jar*, *Leto*, *Jeseň* a *Piate ročné obdobie: šediny*. Po sebareferenčnom či autointerpretačnom úvode (*Intermezzo*), v ktorom spisovateľka vysvetľuje a zdôvodňuje ciele a naratívnu stratégiu týchto svojich autobiografických zápiskov: „*idealizovaním detstva a mladosti si naša pamäť pomáha uchrániť svoju integritu*“ (Benková, 2016, s. 6), nasleduje časť knihy pomenovaná *Zima*, v ktorej Viera Benková, narodená roku 1939 v Báčskom Petrovci, beletrizuje vlastné nostalgické spomienky na detstvo prežité počas druhej svetovej vojny v rodisku. Fragmentárne, anekdoticky skoncipované minipríbehy, v ktorých okrem spisovateľky vystupujú aj v tomto období jej najbližšie osoby, predovšetkým rodičia, starí rodičia a príbuzní, Benková spravidla ozvlášťňuje etnografickými prvkami a výrazne lyrizujúcimi opismi: „*Ako do bundy vnorila sa dedina do kráľovskej bielej prikrývky. Zimnú tvár má zbrázdenu cestami, stopami saní, návejmi vysokého snehu*“ (Benková, 2016, s. 21). Tieto

¹ Výnimkou sú len prvé tri „lyrizujúce“ prózy z cyklu *Pustatina*, ktoré svojou poetikou skôr prináležia do zbierky *Lesná studienka*, ako do knihy *Dom*.

idylické krajinky, v ktorých sa prelínajú obrazy prírody a prvky lokálneho koloritu či etnografických zvláštností, súčasný čitateľ však pociťuje ako výrazne sentimentálne, patetické a skrášľujúce prvky, ktoré v kontexte celkového modernisticko-postmoderného literárneho diela Viery Benkovej pôsobia už značne zastarene, až spiatočnícky. Možno to však vysvetliť predovšetkým človečou „krátkou“ či „selektívnou“ pamäťou, ktorá minulosť „zaobľuje“ a „umýva“, niekedy i ľstivo retušuje, slovom skrášľuje. Takýto charakter spomienok si naplno uvedomuje i sama spisovateľka, no aj napriek tomu sa ich nezrieka v tvorbe: „*Treba preto prinavrátiť postupne zabudnuté a zísť podľa možnosti i na také miesta, ktoré sa kdesi skryli. Možno sa takýmto postupom obnovia a vráti sa aj ich ostrosť a jas. Som spokojná, že ma moje návraty do detstva celkom nezradili a nevytratil sa mi celkom z pamäte, nezmizli v útlme pozdneho zabúdania. Zdá sa, že na mňa čakali, na tvorivý kmit, aby ma odviekli na známe miesta, ktoré mi boli vždy vzácne a panensky čisté (aspoň som si tak donedávna myslela, kým ma moja kamarátka – spolužiačka neupozornila a nesprítomnila mi aj tie menej príjemné udalosti a zážitky, ktoré moja myseľ kamsi odvrhla)*“ (Benková, 2016, s. 5).

V ďalších troch častiach (*Jar, Leto, Jeseň*) Benková hlavne rekonštruuje svoje vzdelávanie (základná škola a gymnázium v Báčskom Petrovci, fakulta v Belehrade), privolávajúc pritom zo „studničky pamäte“ spomienky na udalosti a osobnosti, ktoré zohrali dôležitú úlohu v tomto období jej dospievania a formovania sa. Ústredné miesto tu zaberajú najmä príbehy dvoch osôb: otca, ku ktorému Benková mala v tomto období veľmi blízky vzťah, a učiteľky Márie Šiškovéj, ktorú spisovateľka vnímala ako druhú mamu. Tento autobiografický mozaikovito budovaný rámcový príbeh sa končí v 60. rokoch 20. storočia, keď sa Viera Benková zoznámila so svojim budúcim manželom: „*Do môjho života vtedy vstúpil muž v zelenom svetri, ktorý sa neskôr stal mojim manželom a otcom mojich dvoch dcér.*“ (Benková, 2016, s. 132) a keď sa podľa nej skončila jej mladosť a dospievanie a začala sa zrelá životná doba. V takomto kontexte možno potom interpretovať aj názov a náplň poslednej časti knihy *Piate ročné obdobie: šediny*, kde namiesto vyrozprávaného príbehu Benková necháva nepopísané prázdne strany, ktoré však čitateľ tu už v žiadnom prípade nevníma ako postmoderný otvorený text, taktiež ani nie ako nejakú symbolickú otvorenosť pre nové (životné) možnosti v spisovateľkinom živote, ale najskôr ako určitú existenčnú mlkvosť, dokončenosť toho najdôležitejšieho, čo sa v živote mohlo, respektíve malo udiť.

Súbežne s touto najdôležitejšou naratívnou líniou beletrizovanej autobiografie v knihe *Päť ročných období* sa nazerajú ešte dva výraznejšie rozprávačské segmenty: memoárový a kronikársky. Memoárový charakter v knihe

majú najmä tie motívy a príbehy, ktoré spisovateľka využíva na zobrazenie a komentovanie niektorých dôležitých historických udalostí, v ktorých sa buď priamo zúčastnila, alebo bola aspoň ich pozorovateľom, svedkom a ktoré majú teda nielen pre ňu osobný či intímny, ale i širší spoločensko-kultúrny a národný (národnostný) význam. Taký je napríklad motív popravy mladých petrovských prvobojujovníkov na začiatku druhej svetovej vojny; udalosť, ktorej svedkom bola aj spisovateľka, no keďže vtedy mala len dva roky, jeho význam pochopila omnoho neskôr. Memoárového charakteru je tiež i opis pôsobenia literárneho krúžku Sládkovič, svojrázneho semeniska slovenských literárnych snaživcov vo Vojvodine, v ktorom Benková na podnet profesora, neskôr akademika Jána Kmeťa prezentovala svoje prvé literárne pokusy.

V knihe *Päť ročných období* je postrehnuteľná, síce nie v takej miere, ako to bolo v Benkovej predošlých prozaických knihách, i kronikárska naratívna línia, prostredníctvom ktorej táto spisovateľka pokračuje v akomsi celoživotnom predsavzatí literárne (re)konštruovať kroniku svojho rodiska – Báčskeho Petrovca. Aj keď je ústredný príbeh v tejto knihe čiastočne situovaný i mimo Petrovca (Belehrad, Zemun, Čičmany na Slovensku...), udalosti a osobnosti, o ktorých tu spisovateľka píše, vo väčšine priamo súvisia s Báčskym Petrovcem, sú teda časťou jeho dejín – kultúrneho, školského, náboženského a spoločensko-politického života. Okrem životných príbehov už historicky významných alebo len pre spisovateľku zaujímavých osobností Báčskeho Petrovca, ktorých ona buď osobne poznala, alebo sa o ich osude dozvedela z výskumu historických (písomných a ústnych) prameňov (takými osobnosťami sú napríklad profesorka filozofie a prvobojujníčka Anna Benková, učiteľka Mária Šišková, ruskí emigranti manželia Machavejovovci atď.), Benková touto knihou načrtáva i svojráznu topografickú mapu rodiska – zostavuje dejiny jednotlivých jej ulíc, chotárnych častí, významných (kultúrnych) inštitúcií a pod. Z aspektu celkovej naratívnej štruktúry knihy tieto kronikárske časti majú najčastejšie charakter odbočenia od ústrednej autobiografickej naratívnej línie, a aj napriek spravidla zaujímavému, anekdoticky skoncipovanému príbehu, prostredníctvom ktorého sa realizujú, pritom neraz i svojej informatívnej exkluzivity, čitateľ ich predsa najčastejšie vníma ako hatiaci či rušivý prvok v narácii.

Príznačné pre knihu *Päť ročných období*, ako naostatok aj pre celkovú Benkovej naratívnu tvorbu, je spisovateľkino časté autocitovanie a parafrázovanie v predošlej tvorbe použitých motívov a príbehov. Na prvý pohľad to môže odkazovať na jeden z typických postupov postmodernej, intertextualite, pochopenú ako výraz neprezentovateľnosti skutočnosti v jej priamej referencialite,

ale v kontexte celkovej „antikvariátnej“ tendencie v tvorbe tejto spisovateľky takéto „autocitáty“ majú iste aj hlbšiu sémantickú, priam mýtotvornú konotáciu², podobnú archetypálnemu „starootcovskému rozprávaniu“ príbehov, ktoré sa svojím opakovaním postupne kanonizovali a mýtizovali a mali, či ešte stále majú, dôležitú funkciu v upevňovaní národného (seba)vedomia.

O charaktere, funkcii a cieli *Piatich ročných období* zmieňuje sa spisovateľka hneď v úvode knihy: „*A spomínané nite sa namotávajú hlavne vtedy, keď je človek sám a cíti sa osamelý a zraniteľný. Vtedy si nájde v srdci chodníček, ktorý ho zavedie do tých čias, keď mu bolo všetko dôverne známe a harmonicky pevné a kde cítil nad sebou ochrannú ruku lásky a nehy. V starobe sa tie časy zdajú strašne ďaleké, akoby sme ich nikdy ani žiarivo nezažili*“ (Benková, 2016, s. 6). Okrem tejto intímnej, výrazne azylovej a terapeutickej náplne, pre samotnú spisovateľku iste i najvýznamnejšej, pritom i vecného informatívno-poznávacieho potenciálu danej prózy uverejňovanie týchto autobiografických zápiskov by však muselo mať aj širší, univerzálnejší význam, predovšetkým by malo ponúkať literárnoestetické hodnoty (potenciálnym) čitateľom. Otázka je však, koľko sa tu spisovateľke podarilo silný citový náboj vlastných nostalgických spomienok na detstvo a mladosť literárne transponovať do naratívneho textu schopného u čitateľa evokovať aspoň sčasti rovnaké pocity.

Na knihu *Päť ročných období* v nejednom ohľade nadväzuje i Benkovej zatiaľ najnovšia prozaická kniha *Tri ženy, dvaja muži a ja...* (Benková, 2017). Podľa slov samej spisovateľky je to rodinná sága, ktorá hovorí o niektorých príslušníkoch troch generácií jej predkov: o rodičoch, predovšetkým mame Kataríne, potom o starých rodičoch (z matkinej strany) Anne a Jozefovi Kotercovi z Čičmian na Slovensku a konečne i o maminom starom otcovi Gašparovi Kotercovi. Rozprávanie príbehov jednotlivých románových postáv je v knihe graficky oddelené a uskutočňuje sa vo väčšine pre tento literárny žáner netypicky, v prvej osobe jednotného čísla, najčastejšie vo forme akéhosi vnútorného monológu či intímnej spovede. Pri stvárňovaní charakterov a životných príbehov postáv tejto rozsahom útlej románovej ságy³, pritom mozaikovito koncipovanej, spisovateľka sa usiluje porozumieť svojim románovým postavám a naplno sa s nimi zžiť, ale na konci knihy v rozhovore so spisovateľkou Etelou Farkašovou predsa len uznáva, že aj tu vlastne

² Jeden z takých „mytologemov“ v próze Viery Benkovej, ktorý sa tu zjavuje ako autocitát (nachádzame ho i románe *Stred sveta*), je iste príbeh odchodu s otcom do Nového Sadu k tetke Katici počas druhej svetovej vojny.

³ Kniha má len 107 strán, čo je pre žáner románovej ságy trochu netypické.

vo väčšine píše autobiograficky a najčastejšie je práve ona ten naratívny fokalizátor, prostredníctvom ktorého sa čitateľ pozerá na zobrazenú skutočnosť v danom prozaickom texte: „A kde je v tom všetkom autorka? Nuž asi vo všetkých svojich hrdinoch, ktorých opisuje...“ (Benková, 2017, s. 116). Tento efekt vyplýva najmä z toho, že charaktery a životné osudy osôb literárne transponovaných do románových postáv spisovateľka len čiastočne poznala priamo, takže mnohé informácie o nich musela získať od „pamätníkov“ a nedostačujúce kamienky rodinnej mozaiky musela hľadať i vo vlastnej tvorivej imaginácii. Podľa jej slov, najdôležitejší informátor, teda i svojrázny spoluautor tejto knihy je jej teta, mamina sestra Anna Kotercová-Piešová, od ktorej sa Benková dozvedela mnohé udalosti zo života svojich starých rodičov a mamy, najmä o maminom detstve a mladosti prežitej v Čičmanoch na Slovensku. Okrem toho pri stvárnení postavy maminej najlepšej priateľky, liečiteľky Katrieny, inak iste „najživotnejšej“ postavy v románe, určitým „vzorom“ jej bola i vlastná učiteľka Mária Šišková, s ktorou aj sama spisovateľka v mladosti nadviazala veľmi blízky priateľský vzťah. Na druhej strane, pri zobrazení charakterov a životných príbehov mužských postáv v románe, teda potulného sklenára deda Jozefa Koterca a pradedu Gašpara Koterca, ktorých spisovateľka osobne nemohla spoznať, určitým modelom jej bol, podľa vlastného priznania, (bývalý) manžel.

Veľký dôraz v tejto knihe, ako naostatok i vo všetkých predošlých prózach Viery Benkovej, je na historicko-etnografickom rámci, do ktorého sú situované životné príbehy románových postáv. Historické a etnografické údaje o rázovitej osade Čičmany na Slovensku, do ktorej je situovaný dej románu, spisovateľka získala priamo, teda počas svojho pobytu v osade, potom i z rozprávania svojich príbuzných, najmä mamy, starej mamy a tety, ale i z písaných prameňov, dokumentov.⁴ Do tohto faktografického aspektu v románe patria i fotografické ilustrácie zobrazujúce najmä etnografické zvláštnosti kraja.

Najväčší rozprávačský dôraz v románe *Tri ženy, dvaja muži a ja...* je na vzťahoch medzi jednotlivými postavami, predovšetkým medzi matkou (Anna Kotercová) a dcérou (Katarína Kotercová), potom i medzi manželkou (Anna Kotercová) a manželom (Jozef Koterec) a naposledy medzi priateľkami liečiteľkou Katrienou a Katarínou Kotercovou. To, čo však pri literárnom stvárnení týchto

⁴ Na konci románu je poznámka: „Údaje o Čičmanoch sú z knihy *Čičmany*, zostavila Eva Munková pre potreby Považského múzea (vydalo Vyd. Osveta, Martin, 1991). Znenie povesti je prebraté z publikácie *Povesti Trenčianskeho kraja*, autor PaedDr. G. Sádecký, CSc.“ (Benková, 2017, s. 107).

románových postáv a ich charakterov a vzťahov medzi nimi najviac prekáža, je značná popisnosť, stereotypnosť a nevydiferencovanosť a najmä vyvstanie výraznejšieho konfliktu a tým i napätia v rozprávaní románového príbehu.

Na rozdiel od denníka, ktorého zapisovanie/rozprávanie má príznačný charakter, lebo hovorí o udalostiach uskutočňujúcich sa v súčasnosti alebo aspoň v blízkej minulosti, autobiografia, memoáre, kronika a rodinná sága sú zamerané na minulé udalosti uschované buď v autorovej pamäti, alebo v dokumentoch, ktoré sa autor prostredníctvom naratívneho textu usiluje (re)konštruovať. Príznačné je však, že všetky tieto žánre (denník, autobiografia, memoáre, kronika, rodinná sága a pod.) sa najčastejšie uskutočňujú na rozhraní medzi umeleckým (beletria) a vecným (historiografia, etnografia atď.) diskurzom naznačujúc tak dvojitý charakter ich narácie: vecný a literárny. Práve takáto hybridizácia žánru príznačná je i pre najväčšiu časť Benkovej prozaickej tvorby a jednoznačne signalizuje jej postmoderný filozoficko-poetologický kontext, v akom sa realizuje.

Už aj pri letmom čítaní Benkovej bohatého literárneho diela vidno, že okrem prvej modernisticko-lyrizujúcej zbierky poviedok *Lesná studienka*, spisovateľkinu naratívnu tvorbu od konca 80. rokov 20. storočia až dodnes poznačili typicky postmoderné prvky a postupy, akými sú najmä hybridizácia žánrov, fragmentárnosť, intertextualita, sebareflexívnosť, otvorenosť textu a pod. To, čo je však v Benkovej tvorbe v značnom nesúlade s postmodernou poetikou a filozofiou, je spisovateľkin sústavný nekritický vzťah k minulosti, (dejinám, tradícii), ku ktorej prechováva výrazný sentimentalizmus, vyúsťujúci neraz do antikvarizmu či skanzenizmu. Práve v tomto bode sa Benková aj najviac odlišuje od typických postmoderných spisovateľov, ktorí sa síce tiež nezriekajú minulosti a tradície, ako sa o to pokúsili modernistickí avantgardisti, ale ju tvorivo, čo znamená intertextuálne, využívajú v textotvorbe, problematizujú a ironizujú však pritom objektivizujúce ontologické a epistemologické dosahy vlastnej „historiografizujúcej“ literárnej tvorby. Pre postmoderných autorov je historiografický výskum, rovnako ako i beletristická tvorba, podmienený a určený, a tým i obmedzený pravidlami diskurzu, v ktorom sa realizuje, takže i výsledky tohto výskumu si nemôžu nárokovať na univerzálnu platnosť a pravdivosť mimo vlastných diskurzívnych či kontextových hraníc. To prakticky znamená, že historiografické texty, rovnako ako aj tie literárne sú vždy len subjektívne konštrukcie, v ktorých sa hodnota neprejavuje v ich referenčnej objektivite či pravdivosti zobrazenej skutočnosti, ale jedine v presvedčivosti vlastnej argumentácie, odporovanej však vždy len v konkrétnom recepčnom (kultúrno-ideologickom) kontexte (kóde). Vyplýva to z toho, že rovnako ako historikovi aj

spisovateľovi, ktorý sa inšpiruje historickými témami, sú minulé udalosti nedostupné vo svojom pôvodnom, „surovom“ stave (lebo najčastejšie nebol ich priamym účastníkom), ale len ako už spracované (teda i interpretované) dokumenty, už či v písanej (texty), alebo v ústnej podobe (tzv. oral history, čiže osobné svedectvo účastníkov alebo pozorovateľov minulých udalostí). Tieto výskumné pramene historik/spisovateľ vo svojej tvorbe znovu spracúva, a to tak, že si ich z množstva ponúknutých respektíve dostupných najprv vyberá a potom „narativizuje“, čiže usúvzťažňuje do uceleného príbehu. Tieto postupy sú však vždy interpretačného, teda i hodnotiaceho rázu a podmienené sú kultúrnym a ideologickým kontextom, v akom sa realizujú. Z formálneho hľadiska historiografické texty, rovnako i prózy s historickou tematikou, ako svoj základný konštrukčný princíp využívajú rozprávanie, takže z tohto aspektu medzi nimi nie je žiadny rozdiel. Odlišnosti však vznikajú na významovom pláne, lebo na rozdiel od spisovateľa, ktorý prakticky nemá obmedzenia v zobrazovaní „možného sveta“ (Doležal, 2008), historik by nemal konštituovať „svet založený na vnútornej kontradikcii alebo svet s navzájom sa vylučujúcimi implikáciami a taktiež nesmie konštituovať taký možný svet, ktorého pravidlá by neboli homologické pravidlám nášho kultúrneho sveta“ (Horváth, 2002, s. 62). V takomto kontexte aj mnohé faktografické nepresnosti v historiografickej metafikcii Viery Benkovej⁵ môžu eventúálne byť chyby, ale len v kontexte historiografického diskurzu, zatiaľ čo v beletrii, presnejšie historiografickej metafikcii ich už ako chyby nevnímame, lebo sú časťou iného „možného sveta“ – literárneho.

O svojom vzťahu k minulosti a jej naratívnej transpozícii vo vlastnej tvorbe, o využívaní prameňov, písaných (výskum dobových dokumentov, najmä dobovej tlače) a ústnych svedectiev „pamätníkov“, ale i o spoľahlivosti či pravdivosti týchto „faktov“ zmienila sa autorka na viacerých miestach, no veľavravné jej „alibistické“ priznanie v úvode knihy *Z našej minulosti*: „Udalosti z iných prostredí museli sme čerpať i knižne a inokedy i z malých novinových záznamov. Mnohé si aj doplniť intuíciou. Údajov sme sa pridržali bez spisovateľskej fantázie. Mnohé sme ani nemohli vypátrať, nech to urobia iní. Veríme, že sme šťastí vyplnili medzeru medzi

⁵ O niektorých faktografických nepresnostiach a nelogickostiach v Benkovej románe *Stred sveta* písal Michal Harpáň vo svojom príspevku *Nová prozaická mozaika Viery Benkovej* (Harpáň, 2007). Jeho pripomienky môžu byť opodstatnené, ale len v prípade, ak *Stred sveta* vnímame ako historiografický text, čo on zrejme v žiadnom prípade nie je. V beletristickom texte, presnejšie v historiografickej metafikcii, akú uplatňuje Viera Benková, takéto nepresnosti či nelogickosti, o ktorých píše Harpáň, ak nie sú kontradikčné v kontexte zobrazeného literárneho sveta, pri recepcii nevnímame ako chyby.

minulým a dnešným“ (Benková, 2002, s. 5). O tom, že medzi intuíciou a spisovateľskou fantáziou nie je podstatný rozdiel, možno sa presvedčiť z hociktorého textu Viery Benkovej, v ktorých sa historické fakty, zistené historiografickým výskumom, spravidla spracúvajú rozprávačskými postupmi. Miera beletrizácie či narativizácie historických dokumentov je síce rozdielna v autobiografii *Päť ročných období* alebo románovej ságe *Tri ženy, dvaja muži a ja...* ako v knihách typu *Z našej minulosti* alebo *Stretnutie s minulosťou*, no evidentné je, že sa spisovateľskej fantázie alebo „len“ intuície, ako to sama definuje, Viera Benková nezbavila ani v jednej z týchto zvláštnych „historizujúcich“ kníh.

Literatúra

- BENKOVÁ-POPITOVÁ, V.: Lesná studienka. Nový Sad: Obzor, 1973. 107 s.
- BENKOVÁ, V.: Dom. Nový Sad: Obzor, 1987. 102 s.
- BENKOVÁ, V.: Z dávneho Petrovca. Nový Sad: Hlas ľudu, 1998. 155 s.
- BENKOVÁ, V.: Z našej minulosti. Nový Sad: Hlas ľudu, 2002. 224 s.
- BENKOVÁ, V.: Stretnutie s minulosťou. Nový Sad: Hlas ľudu, 2007. 150 s.
- BENKOVÁ, V.: Perličky minulosti. Báčsky Petrovec: Matica slovenská, 2013. 120 s.
- BENKOVÁ, V.: Päť ročných období. Báčsky Petrovec: SVC, 2016. 140 s.
- BENKOVÁ, V.: Tri ženy, dvaja muži a ja... Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 2017. 120 s.
- DOLEŽAL, L.: Heterokosmika. Beograd: Službeni glasnik, 2008. 370 s.
- HARPÁŇ, M.: Premeny rozprávania. Nový Sad: Obzor, 1990. 234 s.
- HARPÁŇ, M.: Nová prozaická mozaika Viery Benkovej. In: Nový život, 2007, roč. 59, č. 7 – 9, s. 43 – 51.
- HORVÁTH, T.: Rétorika histórie. Bratislava: Veda, 2002. 269 s.
- HAČION, L.: Poetika postmodernizma. Novi Sad: Svetovi, 1996. 415 s.
- SVETLÍK, A.: Literatúra a história z perspektívy prozaického diela Viery Benkovej. In: Nový život, 2009, roč. 61, č. 9 – 10, s. 47 – 50.

Adam Svetlák

HISTORIOGRAPHIC METAFICTION IN VJERA BENKOVA'S *PĚT ROČNÝCH
OBDOBÍ* AND *TRI ŽENY, DVAJA MUŽI A JA*

Summary

This paper analyses two prose books, *Pět ročných období* and *Tri ženy, dva muži a ja*, written by Vjera Benkova, who is considered to be a writer of the older generation in the literature of Slovaks from Vojvodina. The paper explores the long-standing narrative tendency of combining factual (historiographic) and fictional (belletristic) motives, as well as the process of genre hybridization, which blends elements from autobiographies, memoirs, chronicles and sagas to create a prose text.

Key words: prose, the literature of Slovaks from Vojvodina, fiction, fact, genre hybridization.

Daniela Marčoková

Oddelenie slovakistiky, Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade

MINULOSŤ SLOVÁKOV V UČEBNICIACH DEJEPISU PRE ZÁKLADNÚ ŠKOLU V SRBSKU

Abstrakt: Historické väzby Slovákov a Srbov boli stále prítomné v minulosti a pretrvávajú aj v súčasnosti. V akom smere sa vzťahy týchto dvoch blízkych slovanských národov budú vyvíjať v budúcnosti, závisí aj od toho, čo budeme vzájomne jedni o druhých vedieť. Preto nás v rámci nášho výskumu zaujíma, čo a v akej miere sa žiaci základnej školy v Srbsku učia o Slovákoch a Slovensku, prípadne o spoločných osudoch v minulosti, kultúrnych a literárnych stykoch. Predmetom nášho výskumu sú učebné obsahy učebníc dejepisu v slovenskom a v srbskom jazyku, ktoré sa používajú v slovensko-srbskej škole v Srbsku, v Základnej škole Ľudovíta Štúra v Kysáči.

Kľúčové slová: Základná škola Ľudovíta Štúra v Srbsku, učebnice dejepisu, minulosť Slovákov a Slovenska.

1 Úvod

Vzájomné styky slovenského a srbského národa vždy boli bohaté a podnetné. Tejto problematike sa najviac venovali Ján Kmeť (1987), Risto Kovijanić (1973; 1979), Ljubivoje Cerović (1999) a v novšej dobe Nebojša Kuzmanović (2008). V zborníku prác Slováci a Srbi: história a súčasnosť (2014) je zohľadnený celý rad aspektov slovensko-srbskej vzájomnosti.

V krátkosti podávame chronologický prehľad najintenzívnejších stykov slovenského a srbského národa od prvotného spolužitia v spoločnej pravlasti až po súčasnosť.

Srbov a Slovákov spája genetická príbuznosť na základe spoločného pôvodu, spoločnej praslovanskej domoviny. Ich styky neboli prerušené ani po veľkom sťahovaní národov v 5. a 6. storočí, lež prichádzalo k vzájomným

kontaktom a prelínaniam, o čom svedčia podobné, ale i totožné geografické názvy na územiach, ktoré Slovania dnes osídľujú.

Aj napriek nevhodným historickým podmienkam v 9. storočí prichádza k vytvoreniu novej, staroslovanskej kultúry. Bolo to výsledkom spoločenských a kultúrnych snáh Slovákov a južných Slovanov. Táto cyrilo-metodská tradícia je dôležitá u všetkých slovanských národov, zvlášť keď sa hľadajú a vysvetľujú pramene všetkých ďalších kultúrnych, literárnych, emancipačných a civilizačných snažení týchto národov.

Zoskupovanie slovenského a srbského národa bolo povšimnutiahodné na začiatku 13. storočia, keď uhorskí veľmoži účinkujú vo feudalizácii východného Slovenska získavali svoje nové majetky práve v tejto oblasti. Jednotlivé rodiny uhorských feudálnych veľmožov, zvlášť ak boli slovanského pôvodu, zakladali si svoje majetky v tých krajoch Uhorska, ktoré boli obývané slovanským živlom, buď na teritóriu Slovenska alebo v južnoslovanských krajinách. K tomu aj obchodné cesty a ekonomické styky Uhorska s vonkajším svetom tiež vytvárali výhodné podmienky na etnické styky vtedajších Slovákov a Srbov.

Oba národy mali podobné podradené osudy v cudzej monarchii. Tak vzájomným stykom patrilo popredné miesto v čase formovania národného povedomia v 19. storočí.

Slováci boli pre srbský národ významní preto, lebo od Slovákov prichádzala zjednocovacia idea slovanskej vzájomnosti – teoreticky prostredníctvom Pavla Jozefa Šafárika a prakticky prostredníctvom Jána Kollára. Slováci predstavovali vhodného sprostredkovateľa pre rýchlejšie zapájanie sa do európskych civilizačných procesov. Do života Srbov vchádzali prostredníctvom politických a školských stykov. Srbi vtedy považovali Slovákov za najbližší slovanský národ a najviacej sa o nich opierali. Preto aj Letopis Matice srbskej v Pešti v rubrikách kultúrnej komunikácie so svetom výrazne mnoho pozornosti a priestoru venoval slovenským kultúrnym a literárnym obsahom.

Spolupráca v 18. a 19. storočí prebiehala v oboch smeroch: mnohí Srbi navštevovali školy v Bratislave a v iných mestách na Slovensku a mnohí Slováci prichádzali pracovne do Vojvodiny ako pisári, sekretári, učitelia a profesori.

Aj dnes Srbi navštevujú školy na Slovensku, najmä kvôli výhodám, ktoré im ponúka Slovensko ako člen Európskej únie. Veľkú zásluhu v rozvoji kultúrnych a spoločenských stykov medzi Srbskom a Slovenskom majú rôzne kultúrne inštitúcie a dôležitú úlohu v nadvязovaní týchto stykov majú vojvodinskí Slováci.

Tento prehľad najintenzívnejších stykov slovenského a srbského národa od prvého spoluzitia v spoločnej pravlasti až po súčasnosť uvádzame preto, že by

mohol byť rámcom obsahu dejepisných učebníc z hľadiska srbsko-slovenských vzťahov.

2 Výskum učebníc dejepisu z aspektu srbsko-slovenských vzťahov

Podľa dostupných informácií výskumy učebného obsahu v učebniciach dejepisu v rámci srbsko-slovenských vzťahov uskutočnil Samuel Jovankovič. Konkrétne výskumy boli zamerané na zistenie, čo sa žiaci v základnej škole na Slovensku učia o hrdinskej minulosti srbského národa, o významných srbských osobnostiach (Jovankovič, 2012), a tiež aj na to, čo a v akom rozsahu sa žiaci gymnázií v Slovenskej republike majú možnosť dozvedieť na hodinách dejepisu o dejinách Balkánu, osobitne o území Srbska a o srbskom národe (Jovankovič, 2014). Vo svojich výskumoch vyzdvihuje spoločnú minulosť Slovákov a Srbov ako dvoch slovanských národov, ktoré sú si veľmi blízke, žili v jednom štátnom útvere (v Habsburskej monarchii) a mali nesmierne priateľské vzťahy najmä v kultúre a školstve. Poukazuje na ukázkové štátne vzťahy medzi Slovenskou republikou a Srbskou republikou v súčasnosti, a to vo všetkých oblastiach spoločenského života. Za osobitné spojivo medzi Slovákami a Srbmi považuje slovenskú národnostnú menšinu žijúcu v Srbsku, ktorá má všetky predpoklady – legislatívne, personálne, hospodárske, kultúrne a školské – na rozvoj a uchovanie si svojej národnej identity. Avšak, opodstatnená je otázka prípravy mladej generácie na budúcu spoluprácu, na ďalšie udržanie a rozvíjanie priateľstva medzi dvoma národmi. Tým sa odôvodňuje aj opodstatnenosť a nevyhnutnosť skúmania obsahov učebníc dejepisu, pracovných zošitov a dejepisných čítaniek, ktoré sa používajú v školách. Vo svojich odporúčaní na ďalšiu výskumnú prácu autor uvádza, že výskum srbských učebníc dejepisu z aspektu učebných obsahov o Slovensku a Slovákoch doposiaľ nebol uskutočnený.

3 Predmet a ciele výskumu

Predmetom nášho výskumu boli učebné osnovy dejepisu, ako i vyučovacie obsahy učebníc dejepisu pre základnú školu v Srbsku. **Cieľom** nášho výskumu bolo zistiť, čo sa žiaci v Srbsku učia o minulosti Slovákov a Slovenska. Skúmali sme **srbské učebnice dejepisu od 6. po 8. ročník** základnej školy v Srbsku. Učebnice dejepisu národností, ktoré žijú v Srbsku, sú prekladmi srbských učebníc dejepisu zodpovedajúceho ročníka s tým, že sa v nich nachádza dodatok o minulosti vlastného národa. V dodatku sú obsiahnuté dejiny slovenského národa, ktoré sa učia žiaci slovenskej národnosti v Srbsku.

Konkrétny výskum prebiehal v Základnej škole Ľudovíta Štúra v Kysáči¹. Analyzovali sme učebnice, ktoré v tejto škole používajú učitelia a ich žiaci na hodinách dejepisu.² Učitelia majú voľnosť vybrať si učebnice z ponuky rôznych vydavateľstiev. Učebné osnovy sú však jednotné a na základe nich sa píše učebnica, takže odchýlky v obsahu učebníc rôznych vydavateľstiev by mali byť nepatrné. Zaujímalo nás, **podľa ktorých kritérií si učitelia tejto konkrétnej školy vyberajú vydavateľa učebníc.**

3.1 Učebné osnovy vo vyučovaní dejepisu v základnej škole v Srbsku

Učebné osnovy predpisuje Ministerstvo osvet, vedy a technologického rozvoja na návrh zodpovedajúcich komisií ZUOV-a, čo schvaľuje Národná osvetová rada (srb. Nacionalni prosvetni savet. Je to orgán, ktorý sa zaoberá zveľaďovaním kvality výučby a výchovy. Členov tohto orgánu volí Národné zhromaždenie – srb. Narodna skupština).³

Na stránke ZUOV-a⁴ je možné zistiť, v ktorých číslach úradného vestníka možno nájsť platné smernice o vyučovacom pláne a programe v druhom cykle, vrátane učebných osnov z dejepisu,⁵ ktoré tu neuvádzame kvôli priestorovému

¹ Od príchodu Slovákov do Kysáča roku 1773 Srbi a Slováci žijú spoločne a účinkujú vo všetkých sférach verejného, spoločenského a kultúrneho života. Od poštátneia škôl roku 1920 sa všetky národy a národnosti v novoutvorenom Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov vzdelávajú podľa tých istých plánov a programov. Výučba v Kysáči prebiehala v niekoľkých „škôlach“, t. j. budovách. Slovenských „škôl“ bolo osem a srbská jedna. V tej istej budove školy sa všetky školopovinné deti v Kysáči vzdelávajú od roku 1968, keď bola vystavaná súčasná budova školy.

² Všetky učebnice, ako i pomoc vo vyhľadávaní potrebných údajov nám poskytol Štefan Varga, učiteľ dejepisu v tejto škole.

³ Zákonom o osnovách systému vzdelávania a výchovy je stanovené, že Srbská republika zakladá ZUOV (Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja) kvôli sledovaniu, zabezpečovaniu a zveľaďovaniu kvality a rozvoja systému vzdelávania a výchovy, na vykonávanie rozvojových, poradných, výskumných a iných odborných úkonov v predškolskom, základnom a strednom vzdelávaní a výchove. Okrem iného tento Ústav pre zveľaďovanie vzdelávania a výchovy, založený roku 2004, vykonáva aj odborné činnosti z oblasti vzdelávania a výchovy a podieľa sa na príprave predpisov z kompetencie Ministerstva osvet, vedy a Nacionalnej osvetovej rady.

⁴ <http://www.zuov.gov.rs/%D0%BEsnovno-obrazovanje-i-vaspitanje/>

⁵ Правилник о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања и наставни програм за пети разред основне школе („Службени гласник РС – Просветни гласник“ број 6/07, 3/11, 1/13, 4/13);

Правилник о наставном програму за шести разред основног образовања и васпитања („Службени гласник РС – Просветни гласник“ број 5/08, 3/11, 1/13 и 5/14);

obmedzeniu. Učebnými osnovami sa definuje: čo, koľko, ako sa bude učiť a aké kompetencie žiaci majú získať. Učebné osnovy obsahujú aj učebný plán, ktorý stanovil na vyučovanie dejepisu nasledovnú týždennú časovú dotáciu: v 5. ročníku základnej školy sa dejepis vyučuje 1 hodinu týždenne, takže ročná časová dotácia je 36 hodín. Žiaci 6., 7. a 8. ročníka majú v školskom kalendári naplánované po 2 hodiny týždenne. V 6. a v 7. ročníku je ročná časová dotácia 72 hodín. Žiaci 8. ročníka majú menší počet vyučovacích hodín zo všetkých vyučovacích predmetov pre prípravu na koncoročné skúšky, a tak ročná časová dotácia v tomto ročníku je 68 hodín. Z uvedeného vyplýva, že sa žiaci v základnej škole v Srbskej republike od 5. po 8. ročník učia dejepis úhrne 248 hodín.

3.2 Vyučovacie obsahy učebníc dejepisu pre základnú školu v Srbsku – výsledky výskumu

Učebná látka z dejepisu pre základnú školu je premietnutá do **učebníc**, z ktorých sa žiaci učia. Ako zdroje informácií sa ešte používajú **historické čítanky**, ktoré sú priliehavou pomôckou na dodatkových hodinách pre prípravu žiakov na súťaže z dejepisu, no môžu sa používať aj v prípade názornejšieho sprístupnenia učebnej látky školského učiva na bežných hodinách dejepisu. **Historické mapy**, ktoré majú žiakom umožniť lepšiu orientáciu v priestore adaptovanom na minulosť štátnych celkov, miest a regiónov a historických udalostí, sú v ZŠ Ľudovíta Štúra v Kysáči súčasťou vybavenia učebne dejepisu. Okrem uvedeného sa na vyučovaní dejepisu ešte používajú **pracovné zošity** pri opakovaní a upevňovaní učebnej látky.

Náš výskum sme upriamili iba na skúmanie učebníc dejepisu. Keďže v učebnici dejepisu v srbskom jazyku pre piaty ročník základnej školy sa nevyskytujú nijaké údaje o Slovensku a Slovákoch, podávame prehľad vyexcerpovaného učiva v šiestom, v siedmom a v ôsmom ročníku.

V učebnici pre 6. ročník v rámci III. témy Srbi a ich susedia vo včasnom stredoveku (Srbi i njihovo okruženje u ranom srednjem veku) vo vyučovacej jednotke Osídľovanie Balkánskeho polostrova Slovanmi (Naseljavanje Slovena na Balkansko poluostrvo) sa žiaci zoznamujú so spoločnou minulosťou všetkých

Правилник о наставном програму за седми разред основног образовања и васпитања („Службени гласник РС – Просветни гласник” број 6/09, 3/11 и 8/13);
Правилник о наставном програму за осми разред основног образовања и васпитања („Службени гласник РС – Просветни гласник” број 2/10, 3/11, 8/13 и 5/14);

Slovanov. Vo výkladovej časti lekcie sa hovorí o pradomovine starých Slovanov, ktorá sa nachádzala medzi Karpatmi a riekou Dneper na juhu a Baltickým morom na severe, ako i o primitívnom obrábaní pôdy, ktoré rýchlo vyčerpalo úrodné plochy, ako o závažnej príčine sťahovania Slovanov: „*Slovanské kmene sa sťahovali najmä v troch smeroch: k východu, západu a juhu. Smery sťahovania postupne vplývali na delenie Slovanov: na východných Slovanov, **západných Slovanov** a južných Slovanov*“ (Mihaljčić, 2014, s. 38).

Toto sťahovanie je ilustrované a pri skupine Slovanov, ktorá sa pohybuje na západ, je napísané: **západní Slovania**⁶ (Mihaljčić, 2014, s. 39).

Vo vyučovacej jednotke Južní Slovania a susedné národy (Južni Sloveni i okolni narodi) sa hovorí o prisťahovaní kočovných kmeňov Maďarov do Panónskej nížiny koncom 9. storočia a v tej súvislosti sú spomenutí západní Slovania: „*Slovania v Panónskej nížine naučili maďarských kočovníkov obrábať pôdu, ale mnohí z nich prijali maďarský jazyk a stratili svoje etnické charakteristiky. Maďari v Panónskej nížine utvorili svoj štát a oddelili južných Slovanov od **západných Slovanov***“ (Mihaljčić, 2014, s. 44).

V rámci tej istej témy vo vyučovacej jednotke Južní Slovania vo včasnom stredoveku (Južni Sloveni u ranom srednjem veku) sa iba okrajovo spomína Samova ríša, a to v kontexte zakladania samostatných južnoslovanských štátov: „*Korutánsko už v rámci **Samovho kmeňového zväzu** (623 – 658) tvorilo osobitný celok... no čoskoro sa dostali pod nadvládu Frankov*“ (Mihaljčić, 2014, s. 45).

Vo vyučovacej jednotke Christianizácia Srbov a iných južných Slovanov (Pokršťavanje Srba i drugih južnih Slovena) sa hovorí o misionárskej činnosti Cyrila a Metoda, zdôrazňujúc ich všeslovanský význam: „*Kresťanskí misionári z Byzancie šírili kresťanstvo medzi južnými Slovanmi, Rusmi (východnými Slovanmi) a pomerne krátko aj medzi **západnými Slovanmi**. Knieža **Veľkej Moravy** požiadalo byzantského cisára, aby mu poslal misionárov, ktorí by v národnom jazyku hlásali kresťanské náboženstvo. Na Veľkú Moravu boli v roku 863 vyslaní bratia Konštantín (ako mních Cyril) a Metod, rodom zo Solúna. Ako Solúnčania bratia ovládali jazyk macedónskych Slovanov. Pred cestou na Veľkú Moravu mladší brat Konštantín zostavil hlaholiku, prvé slovanské písmo, a z gréckeho jazyka do slovanského preložili základné bohoslužobné knihy... Metod aj napriek rozličným prekážkam,*

⁶ V 5. storočí v období veľkého sťahovania národov môžeme hovoriť iba o západných Slovanoch a nie o Slovákoch. Slovenské národné obrodenie sa začalo koncom 18. storočia a národy v Európe, vrátane slovenského národa, sa formovali neskoršie, v polovici 19. storočia.

prenasledovaniu a väzeniu pokračoval vo svojej činnosti v slovanskom kniežatstve v Dolnej Panónii a na Veľkej Morave až do svojej smrti v roku 885“ (Mihaljčić, 2014, s. 52).

V rubrike Bude vás zaujímať (Za radoznale) sa žiaci majú možnosť dozvedieť **o mytológii starých Slovanov**, ktorá je teda spoločná pre všetkých Slovanov. Uvádzajú sa najznámejšie božstvá slovanského panteónu: Svarog, Perún, Svantovít, Stribog, Triglav, Vesna, Volos, Mokoš, Morana, Trojan (Mihaljčić, 2014, s. 58 – 59).

V rámci IV. témy Európa v neskorom stredoveku (Európa u poznom srednjem veku) v rámci vyučovacej jednotky Stredoveká kultúra v Európe (Srednjovekovna kultura u Evropi) sa hovorí o byzantskej, západoeurópskej a arabskej kultúrnej oblasti, ktoré sa zhodovali s náboženskými hranicami: *„Srbi, Macedónci a Bulhari sa rozvíjali pod vplyvom byzantskej kultúry a Chorváti a Slovinci prijali výdobytky západoeurópskej kultúry. Poliaci, Česi a Slováci boli v západoeurópskej kultúrnej oblasti a Rusi v byzantskej kultúrnej oblasti“* (Mihaljčić, 2014, s. 77).

V učebnici pre 7. ročník v rámci II. témy Srbský národ pod cudzineckou nadvládou od 16. do 18. storočia (Srpski narod pod stranom vlašću od 16. do 18. veka) vyučovacia jednotka Postavenie Srbov v tureckom cisárstve (Položaj Srba u Turskom carstvu) obsahuje mapu Srbi v Osmanskom cisárstve (Srbi u Otomanskom carstvu), ktorá znázorňuje štátne hranice tureckej ríše na Balkánskom polostrove (Bondžić – Nikolić, 2014, s. 40). Medzi iným vyznačením je tam aj šípka, ktorá znázorňuje smer sťahovania Srbov. Ako konečný bod je znázornené **Komárno** a zachytený je aj **„Požun (Bratislava)“** mimo hraníc tureckej ríše. Vo vyučovacej jednotke Srbi pod habsburskou a benátskou mocou (Srbi pod habzburškom i mletačkom vlašću) sa nachádza mapa znázorňujúca habsburskú monarchiu (Bondžić – Nikolić, 2014, s. 56), na ktorej je zaznačený aj **„Požun (Bratislava)“**.

V rámci III. témy Obdobie revolúcií (Európa a svet od konca 18. storočia do sedemdesiatych rokov 19. storočia) (Doba revolucija (Evropa i svet od kraja 18. veka do sedamdesetih godina 19. veka)) vo vyučovacej jednotke Napoleónova doba sa nachádza mapa, ktorá znázorňuje Európu v polovici 19. storočia (Bondžić – Nikolić, 2014, s. 93). V rámci habsburskej monarchie je zaznačená aj **Bratislava**.

V rámci IV. témy Novoveké srbské štáty Srbsko a Čierna Hora (do medzinárodného uznania v roku 1878) (Novovekovne države Srbija i Crna Gora (do međunarodnog priznanja 1878. godine)) vyučovacia jednotka Osloboditeľské vojny a získavanie nezávislosti 1868 – 1878 (Oslobodilački ratovi i sticanje nezavisnosti

1868 – 1878) obsahuje mapu Balkán po Berlínskom kongrese (Bondžić – Nikolić, 2014, s. 151), kde je zachytený aj širší priestor mimo Balkánu, a tak sú okrajovo zachytené aj iné väčšie mestá Európy, medzi nimi aj „**Požun (Bratislava)**“.

Keďže sme v tomto ročníku v učebných textoch nenašli nijaké údaje o Slovensku a Slovákoch, zaujímalo nás, či bol takýto stav aj v predchádzajúcich vydaniach učebníc pre 7. ročník. Zistili sme, že bolo trochu viacej údajov o Slovákov a Slovensku (nie iba mapy), i keď i tu iba na niekoľkých miestach a v súvislosti s inými národmi. Tak napríklad v učebnici autora Dušana Batakovića (2010) sa uvádzajú nasledovné údaje:

V súvislosti so sťahovaním Srbov: „*Habsburgovci počas 17. a 18. storočia, keď tu Srbi už boli osídlení, na veľkých priestranstvách slabo zaľudneného Uhorska osídľovali aj iné obyvateľstvo: v Banáte (Nemcov, v menšom počte i Francúzov, neskôr Slovákov), v Báčke a Baranji (Maďarov, **Slovákov**, Bunevcov a Šokcov), v Srijeme (Rusínov)*“ (Bataković, 2010, s. 69)⁷.

V súvislosti s revolúciami 1848/49 a tzv. jarou národov: „*Zároveň s revolúciou v Taliansku sa šírila aj revolúcia v maďarských krajinách habsburskej monarchie. V čele vzbúrených Maďarov bol Lajos Kossuth, po vyhlásení krátkotrvajúcej Maďarskej republiky (1849) bol zvolený za jej prezidenta. No Maďari si práva a slobody žiadali iba pre seba a nechceli ich uznať ostatným (Srbom, Chorvátom, Rumunom, **Slovákom**)*“ (Bataković, 2010, s. 109). Tiež: „*V prvej polovici 19. storočia vodcami národného obrodnia medzi Slovákmi boli Ján Kollár, Pavel Jozef Šafárik a Ľudovít Štúr; u Čechov František Palacký; u Slovincov France Prešern; Chorváti mali Ľudevíta Gaja*“ (Bataković, 2010, s. 111)⁸.

⁷ V ešte staršom vydaní učebnice dejepisu pre 7. ročník uvádzajú sa konkrétnejšie údaje o tomto osídľovaní a upresňuje sa, že „*Slováci v polovici 18. storočia osídľujú Banát (Kovačicu a i.) a v polovici 18. a začiatkom 19. storočia i Báčku (Petrovec a i.) a Srijem (Starú Pazovu). I Slováci boli väčšinou poddaní*“ (Perović – Strugar, 2003, s. 76). Všimli sme si, že údaje o osídľovaní Banátu a Báčky sú chybné uvedené: Slováci v polovici 18. storočia osídľujú Báčku a začiatkom 19. storočia Banát a Srijem.

⁸ V ešte staršom vydaní učebnice dejepisu pre 7. ročník sa národnému hnutiu Slovákov venuje bezmála celá strana učebnice a sú tu informácie o: Kollárovej poeme Slávy dcera a jej vplyve na národné obrodienie ostatných slovanských národov; o nebezpečenstve maďarizácie, ktoré zjednotilo katolícku a protestantskú inteligenciu; o prvých slovenských novinách Slovenskej národnej noviny (1845-1848) s literárnou prílohou Orol tatranský, ktoré vydával Ľudovít Štúr a ktoré odohrali rozhodujúcu úlohu pri vzniku samostatného slovenského spisovného jazyka, ktorý bol uzákonený na zhromaždení slovenského spolku Tatrin roku 1846. (Perović – Strugar, 2003, s. 150).

Mapa Štáty v Európe od Viedenského kongresu (1815) po prvú svetovú vojnu (1914) v rámci rakúsko-uhorského cisárstva znázorňuje oblasti osídlené rôznymi národmi a medzi nimi sú aj **Slováci** (Batakovič, 2010, s. 124).

Mapa Národy v rakúsko-uhorskom cisárstve po roku 1878 znázorňuje väčšie mestá a oblasti obývané rôznymi národmi (Nemci, Maďari, Taliani, Rumuni, Chorváti, Poliaci, Ukrajinci, Srbi, Slovinci, Česi), medzi ktorými sú i **Slováci** (Batakovič, 2010, s. 170).

V učebnici pre 8. ročník v úvodnej časti V. témy Svet a Európa medzi prvou a druhou svetovou vojnou (Svet i Evropa između Prvog i Drugog svetskog rata) sa nachádza mapa Európa po prvej svetovej vojne (Evropa posle Prvog svetskog rata) (Đurić, Pavlović, 2012, s. 81), ako i mapa Rozpad rakúsko-uhorskej monarchie v roku 1918 Raspad Austro-Ugarske monarhije 1918. godine) (Đurić, Pavlović, 2012, s. 82), na ktorých je vyznačený štát **Česko-Slovensko**.

Vo vyučovacej jednotke Svet a Európa po veľkej vojne – nové štáty, nové hranice (Svet i Evropa posle Velikog rata – nove države, nove granice) sa žiaci dozvedajú o tom, že prvá svetová vojna zničila štyri veľké cisárstva: nemecké, rakúsko-uhorské, ruské a turecké. Určili sa nové hranice a vznikli nové štáty. Mierovými zmluvami sa časť územia porazených štátov pridelať územiám určitých štátov Európy, medzi ktorými bolo aj Slovensko. Tento prehľad sa podáva v tabuľke, z ktorej môžeme vyčítať: „Časti nemeckého územia pripadli Poľsku, **Česko-Slovensku** a Belgicku... Rakúsko stratilo viac ako 70% predvojnového územia v prospech Poľska, **Česko-Slovenska**, Rumunska, Talianska... Maďarsku zostalo asi 29% predvojnového územia Uhorska. Rumunsko dostalo Sedmohradsko a dve tretiny Banátu, Kráľovstvo SCHS dostalo Chorvátsko, Slavónsko a Vojvodinu. **Česko-Slovensko** dostalo **Slovensko** a Zakarpatsko” (Đurić, Pavlović, 2012, s. 83).

Vo vyučovacej jednotke Rozpad versaillského systému. Vojnové konflikty v Európe (Rušenje Versajskog sistema. Ratni sukobi u svetu i Evropi) sa hovorí o posilňovaní Nemecka a o Hitlerových úmysloch prinavrátiť stratené územia. Takto je opísaná tzv. sudetská kríza z roku 1938: „Koncom roka Nemci v sudetskej oblasti, pohraničnom území **Česko-Slovenska**, podporení Nemeckom sa dožadujú autonómie a pripojenia k Nemecku. Napätie a krízu okolo sudetskej oblasti sa predstavitelia Británie, Francúzska, Talianska a Nemecka pokúsili vyriešiť na stretnutí v Mníchove. Štyri veľmoci sa dohodli, že **Česko-Slovensko** má sudetskú oblasť odstúpiť Nemecku (Mníchovská dohoda). Nasledujúci mesiac nemecké jednotky už okupovali toto územie. Eduard Beneš podal demisiu na funkciu prezidenta **Česko-Slovenska**... Územie mala rozhraničiť medzinárodná komisia zložená z predstaviteľov štyroch veľmocí a **Česko-Slovenska**... V jednom z dodatkov

zmluvy Francúzsko a Veľká Británia ponúkli zmenšenému Česko-Slovensku i garancie. Nemecko a Taliansko tiež garantovali hranice Česko-Slovenska, ale len potom, keď vyrieši otázku maďarskej a poľskej menšiny.“ V pokračovaní lekcie sa hovorí o rozdvojení Česko-Slovenska: „V novembri 1938 zotavené Maďarsko okupovalo južné časti **Slovenska**, čím **Česko-Slovensko** bolo definitívne rozštiepené. **Slovensko** v marci 1939 nahovorené Nemeckom vyhlásilo nezávislosť. **Česko-Slovensko** prestalo existovať.“ Mapa Európa 1938, krízové oblasti pred druhou svetovou vojnou znázorňuje aj Česko-Slovensko (Đurić, Pavlović, 2012, s. 97 – 99).

V rámci VII. témy Druhá svetová vojna (Drugi svetski rat) sa **Slovensko** objavuje iba na mape Európa, 1941 (Evropa, 1941) (Đurić, Pavlović, 2012, s. 122).

V rámci IX. témy Svet po druhej svetovej vojne (Svet posle Drugog svetskog rata) sa vo vyučovacej jednotke Európske integrácie – od idey po realizáciu (Evropske integracije – od ideje do realizacije) hovorí o konci studenej vojny a zlome komunizmu v Európe. V súvislosti so Slovenskom sa uvádzajú nasledovné údaje: „Na začiatku januára 1968 na čelo Komunistickej strany Československa sa dostalo reformné krídlo vedené **Alexandrom Dubčekom**. Zasadzovalo sa za demokratizáciu verejného života a rýchlejší hospodársky rozvoj založený na trhových princípoch (Pražská jar). Nový program získal veľkú podporu národa a Moskva ho zhodnotila ako boj o návrat „buržoáznej republiky“. V prvej polovici augusta rozhodla, že v Československu bude intervenovať. Invázia sa začala 21. augusta 1968. Reformy boli zastavené a Dubček zostal pri moci do apríla roku 1969. Studená vojna pokračovala“ (Đurić, Pavlović, 2012, s. 164 – 165). V tej iste vyučovacej jednotke sa analyzujú najdôležitejšie udalosti do konca 20. storočia. Medzi inými údajmi sa uvádza: „V **Československu** sa 17. novembra 1989 začal protestný pochod proti režimu. Každodenné demonštrácie donútili všetkých členov politbyra KS Československa podať kolektívnu demisiu (24. novembra). Za nového prezidenta bol zvolený spisovateľ Václav Havel“ (Đurić, Pavlović, 2012, s. 164 – 165). V tej istej vyučovacej jednotke je **Slovensko** znázornené na mape Európska únia (Evropska unija) (Đurić, Pavlović, 2012, s. 167).

3.3 Čo sa o minulosti svojho národa učia žiaci slovenskej národnosti v Srbsku

Dodatok z národných dejín Slovákov je v učebnici ako osobitná téma pod názvom Z dejín Slovákov. Ročná časová dotácia je rovnaká ako pre slovenské, tak aj pre srbské oddelenia a vďaka tomuto dodatku sa môže zdať, že žiaci slovenských tried sú zaťaženejší ako žiaci srbských tried. No tento dodatok nepociťujú ako záťaž, lebo učitelia sa snažia celoročné učivo prispôbiť a zhustiť tak, aby čo

najoptimálnejšie spracovali všetky naplánované vyučovacie jednotky. Uvádzame názvy vyučovacích jednotiek tak, ako je to zaznačené v obsahu učebníc dejepisu:

5. ročník: Učebnica nemá dodatok z národných dejín Slovákov, lebo sa žiaci učia o praveku a staroveku. Prvé zmienky o Slovanoch nachádzame iba v neskorších obdobiach.

6. ročník: Dodatok je v rozsahu 17 strán a obsahuje nasledovné vyučovacie jednotky: Sťahovanie Slovanov na územie dnešného Slovenska a Samova ríša; Veľkomoravská ríša; Ohlas husitského revolučného hnutia na Slovensku; Banícke povstanie na Slovensku 1525 – 1526; Bude vás zaujímať.

7. ročník: Dodatok je v rozsahu 31 strán a obsahuje nasledovné vyučovacie jednotky: Slovensko na začiatku novoveku v 16. a 17. storočí; Vznik, rozvoj a vyvrcholenie slovenského národného obrodzenia (1780 – 1848); Slováci v revolúcii 1848 – 1849; Slovensko v rokoch 1850 – 1875; Memorandum slovenského národa; Sťahovanie Slovákov do Báčky, Banátu a Srijemu.

8. ročník: Dodatok je v rozsahu 20 strán a obsahuje nasledovné vyučovacie jednotky: Slovensko koncom 19. a začiatkom 20. storočia; Slováci v prvej svetovej vojne; Prvá Československá republika; Mraky nad Československom; Slovenský štát 1939 – 1945; Nové Československo; Z dejín Slovákov v Srbsku.

4 Záver

Náš kvantitatívny výskum o zastúpení slovenských dejín v srbských učebniciach dejepisu pre základnú školu v Republike Srbsko ukázal, že toto zastúpenie ako po ročníkoch tak aj podľa historických období je veľmi skromné. V krátkosti zhrnieme výsledky nášho výskumu:

V piatačkej učebnici dejepisu v srbskom jazyku sa nevyskytujú nijaké údaje o Slovensku a Slovákoch.

V 6. ročníku sa žiaci učia o **stredoveku**. Spoločná minulosť všetkých Slovanov je zastúpená v piatich vyučovacích jednotkách. Nachádzajú sa tu témy: **mytológia starých Slovanov** – v texte sa uvádzajú najznámejšie božstvá slovanského panteónu – potrebné je, aby učiteľ podotkol, že keď hovoríme o starých Slovanoch, myslíme tým i na spoločných predkov Srbov a Slovákov, lebo sa v texte táto spätosť neprízvukuje; **západní Slovania** (štyrikrát; v zmysle smerov sťahovania Slovanov); **Samov kmeňový zväz** (raz; iba okrajovo v kontexte zakladania samostatných južnoslovanských štátov); **Veľká Morava** (niekoľkokrát v jednej vyučovacej jednotke. Hoci sa uznáva, že cyrilo-metodská tradícia má hlbšie korene na Slovensku, predsa je tejto tematike aj v srbských učebniciach venovaná dostatočná pozornosť – v rámci dvoch vyučovacích jednotiek sa žiaci učia o

spoločnej minulosti z aspektu šírenia kresťanstva a rozvoja písomníctva a kultúry vôbec, a to v kontexte širších južnoslovansko-západoslovanských vzťahov); iba raz sa v tejto učebnici vyskytlo slovo **Slováci**, a to v súvislosti s ich príslušnosťou k západoeurópskej kultúrnej oblasti.

V učebnici pre 7. ročník sa v učebnom texte Slováci a Slovensko nespomínajú. Na štyroch mapách je vyznačená **Bratislava**, dvakrát z toho sa v zátvorke uvádza jej historické meno **Požun**. Na mape Európa v polovici XV. storočia (Evropa polovinom XV. veka) sú vyznačené väčšie mestá v Európe. Bratislava na mape nie je, čo pokladáme za nedopatrenie, lebo medzi prvými mestami, ktoré existovali už v 13. storočí na území Slovenska a získali mestské privilégia, bola i Bratislava (1291). Na jednej mape je zaznačené **Komárno** ako konečný cieľ pri veľkom sťahovaní Srbov.

V učebnici pre 8. ročník sú prítomné všetky významnejšie historické udalosti, javy a procesy novoveku a dejín 20. storočia, ktoré sú významné pre dejiny južnej a strednej Európy. Chýba širšie ozrejenie existujúcich historických udalostí a javov, ako i vsunutie nespomenutých historických procesov a osobností Slovákov z politického, kultúrneho, školského života, ako i z oblasti vedy.

Existujúce údaje v učebnici o Slovensku a Slovákoch sú minimálne. V rámci jednej vyučovacej témy Svet a Európa medzi prvou a druhou svetovou vojnou v dvoch vyučovacích jednotkách sa 9-krát vyskytuje názov štátu **Česko-Slovensko** a 3-krát **Slovensko**. Jediná osobnosť z politického života, ktorá sa vôbec zo Slovákov spomína, je **Alexander Dubček**.

Ako chronologicky posledná udalosť z dejín Slovenska sa uvádza **protestný pochod proti komunistickému režimu v roku 1989** a následné zvolenie Václava Havla za nového prezidenta, ktorý je politická osobnosť Čechov a patrí do spoločnej minulosti Slovákov a Čechov z obdobia Československa.

V učebnici sa na piatich mapách objavuje **Česko-Slovensko**, čo predstavuje spoločnú minulosť s českým národom. Dvakrát sa objavuje názov **Slovensko**, a to na mape Európy z roku 1941 a v rámci najnovších dejín na mape Európskej únie.

Vo všetkých skúmaných učebniciach absentujú **historické udalosti, javy, procesy a osobnosti Slovákov** z kultúrneho, školského života, ako i z oblasti vedy. Nie sú zaradené ani fotografie a historické pramene o slovenskej minulosti.

Obsah **dodatku z národných dejín Slovákov**, ktorý je súčasťou **slovenských učebníc dejepisu od 6. po 8. ročník** základnej školy v Srbsku, uvádzame z toho dôvodu, že učitelia môžu čerpať látku vhodnú na spracovanie v srbských oddeleniach. Nazdávame sa, že z aspektu interkulturality je vzájomné oboznamovanie sa s minulosťou toho druhého národa potrebné a nevyhnutné, zvlášť

v školách, v ktorých vyučovanie prebieha paralelne v srbských a v slovenských oddeleniach. Hoci to nie je stanovené učebnými osnovami, učitelia, ktorí paralelne učia v slovenských aj v srbských oddeleniach ZŠ Ľudovíta Štúra v Kysáči, ako v rámci hodín dejepisu, v rámci hodín predmetu slovenský jazyk s prvkami národnostnej kultúry (je to voliteľný predmet pre žiakov Neslovákov) tak aj v rôznych formách mimoškolských aktivít, približujú svojim žiakom minulosť toho druhého národa.

Keďže vyučovanie v ZŠ Ľudovíta Štúra v Kysáči prebieha v slovenskom a v srbskom jazyku (v rámci jedného ročníka sú paralelné slovenské aj srbské oddelenia), učitelia považujú za výhodu a vyzdvihujú ako pozitívum používanie učebníc toho istého vydavateľa. Ústav pre učebnice a vyučovacie prostriedky (Zavod za udžbenike i nastavna sredstva) má dlhú tradíciu a mnoho skúseností s prekladmi učebníc a zatiaľ bol i jediným vydavateľstvom, ktoré prekladalo učebnice do jazykov národností. I keď boli pokusy zaradiť do výučby aj učebnice iných vydavateľstiev, pre spomenuté dôvody sa ako najoptimálnejší ukázal výber učebníc na vyučovanie dejepisu od tohto osvedčeného vydavateľstva.

Na základe získaných informácií z analyzovaných učebníc môžeme uzavrieť, že tendencia nezaraďovania obsahov dejín Slovákov (ako i iných národností žijúcich na území Srbska) konštantne pretrváva. Každým novým vydaním učebnice dejepisu pre základné školy v Srbsku počet – už aj tak skromných – informácií o dejinách Slovákov klesá. Sme si vedomí skutočnosti, že do učebnice nemožno zaradiť všetko, a preto je na rozhodnutí autorov, ktoré historické udalosti, pojmy a osobnosti do učebnice zaradia.

Výsledky z komparatívneho výskumu nám ukázali, že zastúpenie slovenských dejín v učebniciach dejepisu ako po ročníkoch tak aj podľa historických období je veľmi skromné. Porovnávajúc výsledky nášho výskumu s výskumom Samuela Jovankoviča môžeme konštatovať, že neexistuje reciprocita a že v neporovnateľne väčšej miere sa na Slovensku žiaci základnej školy učia o srbských dejinách.

Slovenský a srbský národ sú si veľmi blízke národy, s bezkonfliktnou minulosťou a príkladným spolužitím vo všetkých sférach vzťahov a spolupráce. Svedčí o tom i skutočnosť, že slovenská národnostná menšina v Srbsku si už viac ako 260 rokov udržiava svoju identitu, jazyk, tradície a vieru. Nazdávame sa, že v špecifických podmienkach slovenskej národnostnej menšiny žijúcej v Srbskej republike je prospešné učiť sa o minulosti vlastného národa, ktorá sa prelínala s minulosťou srbského, blízkeho slovanského národa, a sústavne dávať dôraz na toto vzájomné prepojenie spomínaných národov. Na druhej strane, prospešné by bolo

i pre srbskú väčšinu, ako aj iné národnosti žijúce v Srbsku zotrvať v duchu priaznivého spolunažívania a smerovať k vyšiemu stupňu súdržnosti, a to práve systematickejším oboznamovaním sa s minulosťou všetkých národov žijúcich v týchto priestoroch a prostredníctvom učebných obsahov v školách, aspoň v najvýznamnejších styčných bodoch.

Odporúčame uskutočniť podobný výskum učebníc dejepisu pre gymnáziá v Srbskej republike, čím by sme dostali ucelený obraz o tom, čo sa učia žiaci základných škôl a gymnázií v Srbsku o minulosti Slovenska. Súčasne majú na zreteli už uskutočnené výskumy získali by sme aj celkový prehľad o tom, čo sa žiaci základných škôl a gymnázií v Srbsku a na Slovensku učia o vzájomnej minulosti.

Z aspektu interkultúrnosti by tiež bol prospešný aj výskum dejepisných učebných obsahov z minulosti iných národností (napr. Maďarov, Rumunov, Rusínov) žijúcich na území Srbskej republiky.

Východisková literatúra

- SMIRNOV– BRKIČOVÁ, A.: Dejepis s dejepisnou čítankou a pracovným zošitom pre piate ročník základnej školy. Beograd: Zavod za udžbenike. Prvé vydanie, 2013.
- MIHALJČIĆ, R.: Istorija za šesti razred osnovne škole. Beograd: Zavod za udžbenike. Šieste vydanie, 2015.
- MIHALJČIĆ, R.: Dejepis pre 6. ročník základnej školy. Beograd: Zavod za udžbenike. Druhé vydanie, 2014. (Samuel Čelovský preložil učebnicu a napísal dodatok z národných dejín Slovákov)
- BATAKOVIĆ, D.: Istorija za sedmi razred osnovne škole, Beograd: Zavod za udžbenike. Druhé vydanie, 2010.
- BATAKOVIĆ, D.: Dejepis pre siedmy ročník základnej školy, Beograd: Zavod za udžbenike. Prvé vydanie, 2010. (Autor dodatku z dejín Slovákov Samuel Čelovský; preložila Gabriela Gubová)
- BONDŽIĆ, D. – NIKOLIĆ, K.: Istorija za sedmi razred osnovne škole. Beograd: Zavod za udžbenike. Prvé vydanie, 2014.
- PEROVIĆ, M. – STRUGAR, M.: Dejepis pre 7. ročník základnej školy. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Štvrté, prepracované vydanie. 2003.
- ĐURIĆ, Đ. – PAVLOVIĆ, M.: Dejepis pre ôsmy ročník základnej školy. Beograd: Zavod za udžbenike. Prvé vydanie, 2012. (Gabriela Gubová preložila učebnicu a napíjala dodatok z národných dejín Slovákov)

Literatúra

- CEROVIĆ, Lj.: Srbi u Slovačkoj. Bački Petrovac: Kultura; Novi Sad: Društvo srpsko-slovačkog prijateljstva, 1999.
- JOVANKOVIČ, S.: Minulosť Srbov v učebniciach dejepisu a dejepisných učebných textoch pre základnú školu v Slovenskej republike In: Z dejín slovensko-srbských vzťahov. Acta historica Posoniensia XIX. Ed. M. Daniš. Bratislava: FF UK, 2012.
- JOVANKOVIČ, S.: Minulosť Srbov v učebniciach dejepisu pre stredné školy v Slovenskej Republike. In: Kuzmanović, N. (ed.) Srpsko-slovačke veze: iz istorije, sadašnjosti i budućnosti. Bratislava: Udruženje Srba u Slovačkoj, 2014, s. 126 – 139
- KMEĆ, J.: Jugoslovensko-slovačke slavističke veze. Novi Sad: VANU, 1987.
- KOVIJANIĆ, R.: Srpski pisci u Bratislavi i Modri 18. veka. Novi Sad: Matica srpska, 1973.
- KOVIJANIĆ, R.: Srpski romantičari u Slovačkoj. Novi Sad: Matica srpska, 1979.
- KUZMANOVIĆ, N.: Srbi a Slováci: srbsko-slovenské kultúrne styky. Báčska Palanka: Matica slovenská, 2008.
- TOMANOVÁ MAKANOVÁ, A. (ed.): Slováci a Srbi: história a súčasnosť. Nový Sad: Národnostná rada slovenskej národnej menšiny, 2014.

Daniela Marčoková

THE HISTORY OF SLOVAKS IN ELEMENTARY SCHOOL HISTORY
TEXTBOOKS IN SERBIA

Summary

Historical connections between Slovaks and Serbs existed in the past and they still exist. How the relationship between these two closely related Slavic nations will develop in the future partly depends on how much they know about each other. Therefore, in this research, we focus on how much and what exactly elementary school pupils in Serbia learn about Slovaks and Slovakia, such as the common religion in the past, cultural and literary connections. The corpus of our research are history textbooks in both Slovak and Serbian, which are used in a Slovak-Serbian bilingual school in Serbia, the elementary school “Ľudovíta Štúra“ in Kysáč.

Key words: history textbooks, history of Slovaks and Slovakia, elementary school “Ľudovíta Štúra“ in Serbia.

Univerzita v Novom Sade

Filozofická fakulta

Dr. Zorana Đinđića 2

www.ff.uns.ac.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.162.4(497.113)(082)

821.162.4(497.11).09(082)

37(=162.4)(497.113)(082)

INTERDISCIPLINÁRNY prístup k súčasným procesom v slovenskom jazyku, literatúre a vzdelávaní v kontexte slovensko-srbských relácií vo Vojvodine [Elektronski izvor] : zborník štúdií / Marína Šimáková Speváková (ed.). - Nový Sad : Filozofická fakulta, 2018

Način dostupa (URL): <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-460-3>.
- Nasl. sa naslovnog ekrana. - Opis izvora dana 07.05.2018. - Bibliografija. - Rezimei na engl. jeziku uz svaki rad.

a) Словачки језик - Војводина - Зборници b) Словачка књижевност - Војводина - Зборници c) Образовање - Словаци - Војводина - Зборници

ISBN 978-86-6065-458-0

COBISS.SR-ID 323264519